

**УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ І ПІДПРИЄМНИЦТВА**

**ГАРМОНІЙНИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ**

Колективна монографія

Під редакцією
Непочатенко О.О.

Умань
Видавець «Сочінський»
2021

УДК 338.43
ББК 65.32
С 76

*Друкується за рішенням вченої ради
Уманського національного університету садівництва
(протокол №3 від 21.11.2020 року)*

Рецензенти:

доктор економічних наук, професор Малік М.Й.;
доктор економічних наук, професор Жудро М.К.;
доктор економічних наук, професор Нестерчук Ю.О.

Автори вміщених матеріалів висловлюють свою думку, яка не завжди збігається з позицією редакції. За зміст матеріалів (у т.ч. відсутність плагіату) відповідальність несуть автори. Матеріали подаються в авторській редакції.

Гармонійний розвиток економіки України в умовах трансформаційних перетворень / Під ред. д.е.н., професора О.О.Непочатенко. Умань: Видавець «Сочінський», 2021. 157 с.

ISBN 978-966-2643-22-0

У монографії викладені результати досліджень сучасних проблем розвитку економіки України. Висвітлені соціально-економічні аспекти сталого розвитку економіки. Розглянуто роль та місце фінансової та податкової політики у забезпеченні поступального розвитку економічної системи. Досліджено розвиток окремих галузей національної економіки. Значну увагу приділено теоретичним та практичним аспектам розвитку підприємницької діяльності як основи успішного функціонування економіки країни.

Розраховано на студентів, аспірантів, викладачів, наукових співробітників та фахівців, які займаються питаннями розвитку економіки.

ISBN 978-966-2643-22-0

© Уманський національний
університет садівництва, 2021

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

- 1.1. Екологічні заходи в програмі сталого розвитку регіону та умови їх програмування (Петренко О.Я., к.е.н., доцент Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва; Завадський С.О., директор ДП «Харківський науково-дослідний та проектний інститут землеустрою») 8
- 1.2. Кредитування дрібних аграріїв через призму земельної реформи (Бондаренко Н.В., к.е.н., доцент, Цимбалюк Ю.А., к.е.н., доцент, Уманський національний університет садівництва; Яковенко О.Р., здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня Уманський національний університет садівництва) 17
- 1.3. Механізми реалізації державної політики у сфері забезпечення раціонального використання та охорони земель (Макєєва Л.М., к.н. держ.упр., доцент, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва) 25
- 1.4. Маркетингові аспекти аграрного менеджменту (Школьний О.О., д.е.н., професор Уманський національний університет садівництва) 31
- 1.5. Розвиток конкурентноспроможного ринку освітніх послуг в умовах економічних світових процесів (Пономаренко О.В., викладач, Уманський національний університет садівництва) 36
- 1.6. Стан екологічного оподаткування в Україні та напрями його оптимізації (Барабаш Л.В., к.е.н., доцент, Осіпова А.А., викладач, Уманський національний університет садівництва) 41

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

- 2.1. Методологічні підходи до формування механізму аграрного страхування (Прокопчук О.Т., к.е.н., доцент, Уманський національний університет садівництва) 48
- 2.2. Переваги та недоліки недержавного пенсійного страхування в Україні (Бондаренко Н.В., к.е.н., доцент, Власюк С.А., к.е.н., доцент, Підопригора С.М., здобувач третього рівня вищої освіти, Уманський національний університет садівництва) 53
- 2.3. Стан та тенденції розвитку банківського регулювання та нагляду в Україні (Мельник К.М., к.е.н., доцент, Улянич Ю.В., к.е.н., доцент) 59

Уманський національний університет садівництва)

2.4. Теорія суспільного вибору як теоретичне підґрунтя трансформаційних перетворень в Україні (*Костюк В.С., к.е.н., доцент Уманський національний університет садівництва*) 67

2.5. Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні у контексті євроінтеграційних процесів та бюджетної децентралізації (*Гузар Б.С., к.е.н., доцент, Бабчук В.Ю., аспірант, Уманський національний університет садівництва*) 71

2.6. Візуалізація процесів страхування (*Улянич Ю.В., к.е.н., доцент, Уманський національний університет садівництва, Бутко Н.В., к.е.н., доцент, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького*) 79

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

3.1. Адаптація зарубіжного досвіду вдосконалення кредитного механізму в аграрному секторі економіки (*Колотуха С.М., к.е.н., доцент, Переполка В.Ю. аспірант, Уманський національний університет садівництва*) 86

3.2. Проблеми обліку і контролю експлуатації машино - тракторного парку (*О.І. Крочак, к.е.н., М.В. Мельниченко, магістр, Уманський національний університет садівництва, В.В. Аксьонов, В.В. Холявко Черкаський НДЕКЦ МВС*) 91

3.3. Проблеми розвитку аграрного сектору економіки України у контексті постіндустріального економічного розвитку (*Мокєрова Н.В., старший викладач Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва*) 96

3.4. Забезпечення стійкого розвитку фінансово-аграрно-промислового комплексу регіонального рівня (*Нестерчук Ю.О., професор, Новицький І.В., PhD Уманський національний університет садівництва*) 102

РОЗДІЛ 4. СТАНОВЛЕННЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

4.1. Аналіз конкурентних переваг сучасного підприємства на прикладі ПрАТ «Хмельницька швейна фабрика «Лілея»» (*Адлер О.О., к.т.н., доцент, Лесько О.Й., к.е.н., професор, Причепя І.В., к.е.н., доцент, Руда Л.П., к.е.н., доцент, Вінницький національний технічний університет*) 110

4.2. Використання апарату нечіткої логіки для багатокритеріальної оцінки інвестиційної привабливості промислових підприємств (<i>Ратушняк О.Г., к.т.н., доцент, Лялюк О. Г., к.т.н., доцент, Причепя І. В., к.е.н., доцент, Вінницький національний технічний університет</i>)	117
4.3. Вплив економічної психології на етику підприємництва та підприємницьку діяльність (<i>Ревуцька А.О., к.е.н., доцент, Уманський національний університет садівництва</i>)	123
4.4. Вплив екологічного бренду на поведінку споживачів (<i>Корман І.І., к.е.н., доцент, Семенда О.В., к.е.н., ст. викладач, Уманський національний університет садівництва</i>)	129
4.5. Демографічні чинники та їх вплив на кадровий потенціал підприємств (<i>Ревуцька А.О., к.е.н., доцент, Уманський національний університет садівництва</i>)	134
4.6. Інноваційна доктрина гармонійного розвитку підприємств аграрного сектору (<i>Соколюк С.Ю., д.е.н., доцент Уманський національний університет садівництва</i>)	140
4.7. Порівняльні характеристики розвитку сільськогосподарських підприємств України та Польщі (<i>Безкровний А.В., к.е.н., Східноєвропейський університет економіки і менеджменту</i>)	145
4.8. Цифровізація як рушійна сила розвитку підприємництва (<i>Пугачевська К.Й., к.е.н., доцент, О. Феєр, к.е.н., доцент, Мукачівський державний університет</i>)	150

Шановні друзі, Уманський національний університет садівництва продовжує традицію друку колективних монографій, присвячених актуальним питанням розвитку економіки України та окремих її сфер. Дякуємо за співпрацю усім авторам даної наукової праці та бажаємо подальших творчих успіхів на науковій ниві!

У час, коли світова спільнота переживає часи економічної нестабільності та кризи, концепція гармонійного розвитку економіки відіграє важливе значення. Гармонійний розвиток економіки передбачає поєднання двох важливих аспектів: визнання пріоритетності економічних і соціальних потреб, важливих для виживання найбідніших категорій населення, та водночас розуміння обмежень, серед яких в тому числі обмеженість природних ресурсів, необхідність більш раціонального й дбайливого ставлення до оточуючого навколишнього середовища. Не зважаючи на те, що Україна стала на шлях впровадження засад гармонійного розвитку в політику, вона ще досі перебуває на початковому етапі. Нині країна перебуває в економічній кризі, тому під час формування економічної політики варто впроваджувати засади гармонійного розвитку на усіх рівнях: при розробці відповідного законодавства (директив, нормативних та стратегічних документів; при впровадженні економічних інструментів (податки, субсидії); в підготовці просвітницьких кампаній (консультації і підтримка бізнесових та владних структур, інформування про можливості та переваги впровадження гармонійного розвитку) тощо. Тому метою нашої монографії є дослідження теоретичних, методичних та практичних аспектів гармонійного розвитку економіки України.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в українській економіці на сучасному етапі розвитку потребують науково-методологічного обґрунтування, яке дає змогу виявити взаємозв'язки інституційного розвитку та економічного зростання, зрозуміти логіку сучасних процесів в економіці країни, виявити її основні тренди розвитку та базові елементи, що на неї чинять найбільший вплив. Саме наявність цілісної та стрункої теорії, яка пояснює сучасні процеси розвитку дає змогу на основі дослідження інституційної динаміки та управління нею прогнозувати та регулювати економічний розвиток та економічне зростання з врахуванням соціально-економічних, організаційних, фінансових, інноваційних, технологічних та інших чинників. Саме у першому розділі «Ключові аспекти функціонування та розвитку економіки України» зосереджена увага на теоретико-методологічному забезпеченні тих економічних процесів, що відбуваються в економічній системі країни.

В ринкових умовах, які характеризуються невизначеністю та динамічністю, як кожне підприємство, так і органи влади мають адекватно оцінювати власні можливості розвитку та ефективно розпоряджатися наявними фінансовими ресурсами. Ринкові трансформації в національному і світовому вимірах відображають посилення фінансової глобалізації та активізацію переміщення фінансових ресурсів у різних формах, що, у свою чергу, посилює значення фінансового потенціалу у реалізації стратегічних цілей економічних суб'єктів і країни в цілому. Теоретичне підґрунтя розглянутої проблеми пов'язано і з відсутністю чіткого алгоритму створення Стратегії сталого розвитку в Україні, необхідність якої давно визнана на законодавчому рівні, проте в реальному житті існує ряд проблем щодо практичних кроків в напрямку реалізації. Це визначає актуальність та необхідність подальших наукових досліджень фінансового потенціалу та його ролі у забезпеченні гармонійного розвитку країни. Саме на вирішення окремих проблем та мінімізацію ризиків, пов'язаних з негативними тенденціям на світових

фінансових ринках та удосконалення вітчизняної фінансової та податкової системи направлені дослідження розділу «Організаційні основи функціонування національної фінансової системи».

Національна економіка є складною системою, являє собою сукупність взаємозв'язаних сфер, галузей і секторів народного господарства. Сучасний стан економіки України характеризується суттєвими диспропорціями в галузевій структурі суспільного виробництва, зокрема, втратою конкурентних позицій підприємств на галузевих ринках, зменшення частки наукоємної промислової продукції тощо. Забезпечення конкурентоспроможності економіки України неможливе без виробництва біопалива, реконструкції і технічного переоснащення у сфері теплопостачання, виробництва нових та імпортозамінюючих видів комп'ютерів, реконструкції і технічного переоснащення у сфері транспортної інфраструктури, будівництва курортно-рекреаційних об'єктів та об'єктів туристичної інфраструктури, підвищення питомої ваги високотехнологічних галузей, нанотехнологій та ін. Тому саме у розділі «Особливості розвитку галузей економіки України» узагальнено підходи до визначення стратегічних пріоритетів розвитку окремих галузей економіки.

Ринкова економіка базується на «трьох китах»: правовій системі, ринковій інфраструктурі і підприємстві. Як свідчить міжнародний досвід, важливою складовою конкурентоспроможності національної економіки є підприємство. В умовах ринкової трансформації економіки України розвиток підприємства є основою економічного та соціального розвитку, вирішення соціальних проблем, подолання бідності та забезпечення високого рівня життя громадян. З моменту здобуття Україною незалежності відбувалося становлення підприємства. Однак, порівняно з розвиненими країнами рівень підприємницької діяльності є недостатнім і потребує суттєвого поліпшення. Потенціал підприємства не може реалізуватися повною мірою через несприятливі економічні і правові умови ведення підприємства. Основною задачею при цьому є визначення основних проблем та шляхів їх вирішення. Тому саме у четвертому розділі «Становлення, функціонування і розвиток підприємства в Україні: проблеми та перспективи» здійснено спробу визначити основні напрямки удосконалення методичних і організаційних засад діяльності підприємських структур з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду, що сприятиме підвищенню ефективності їх функціонування.

Монографія виконана у рамках тематики науково-дослідних робіт Уманського національного університету садівництва: 0116U003210 «Теоретико-методологічні та прикладні засади соціально-економічного розвитку аграрної сфери економіки України в умовах глобалізації»; 0116U003209 «Методологічні та організаційні аспекти досліджень у галузі соціальних, гуманітарних та природничих наук в аграрному вищому навчальному закладі».

Монографія розрахована на науковців, спеціалістів з питань розвитку економіки, аспірантів та студентів.

З повагою та найкращими побажаннями!

*Ректор Уманського національного
університету садівництва
д.е.н., професор*

Непочатенко О.О.

РОЗДІЛ 1. КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

1.1. Екологічні заходи в програмі сталого розвитку регіону та умови їх програмування

Визначення оптимальних механізмів збалансування процесу розвитку основних складових сталого розвитку має особливе значення в контексті забезпечення планування завдань та заходів соціально-економічного розвитку країни. Вирішення цієї задачі потребує детального вивчення характеру взаємних впливів між компонентами сталого розвитку та, ширше, взаємодії між ними. Особливе значення при цьому має аналіз процесів, які відбуваються на регіональному рівні, де, власне, і впроваджуються безпосередньо заходи, які забезпечують сталий поступ суспільства.

Таким чином, актуальним питанням науково-практичного супроводу постає дослідження особливостей взаємодії економічної, соціальної та екологічної сфери під час регіонального програмування соціально-економічного розвитку.

У сучасному мінливому світі в умовах реалізації в Україні реформи місцевого самоврядування і активного впровадження принципів децентралізації середньострокове планування та програмування має стати основним інструментом вирішення проблем регіону та забезпечення перспектив подальшого його розвитку.

Процес регіонального програмування потребує забезпечення повного урахування основних методологічних засад сталого розвитку в програмних документах територіальних одиниць та збалансування екологічної, економічної та соціальної складових через посилення взаємодії між ними шляхом широкого впровадження заходів, що одночасно здійснюють позитивний вплив у декількох областях суспільного розвитку.

У підсумковому документі Саміту ООН зі сталого розвитку 2015 року «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року»¹ задекларована рішучість краї н світу домагатися сталого розвитку в трьох и ого компонентах (економічному, соціальному та екологічному) у збалансовани та комплексний спосіб. З урахуванням цього, визначення оптимальних механізмів збалансування (узгодження) процесу розвитку основних складових сталого розвитку має особливе значення в контексті забезпечення планування завдань та заходів соціально-економічного розвитку країни. Вирішення цієї задачі потребує детального вивчення характеру взаємних впливів між компонентами сталого розвитку та, ширше, взаємодії між ними.

Особливе значення при цьому має аналіз процесів, які відбуваються на регіональному рівні, де, власне, і впроваджуються безпосередньо заходи, які

¹ Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/ UNDOC/GEN/N15/ 291/92/PDF/N1529192. pdf?OpenElement>.

забезпечують сталий поступ суспільства. Таким чином, актуальним питанням науково-практичного супроводу постає дослідження особливостей взаємодії економічної, соціальної та екологічної сфери під час регіонального програмування соціально-економічного розвитку.

Функція управління у сфері охорони навколишнього природного середовища прийшла на зміну функції планування - основі управлінської діяльності радянської доби, що домінувала і в сфері природоресурсних відносин. Гіпертрофований розвиток функції планування в той період, часом на шкоду іншим напрямам управлінської діяльності, за умови небажаної централізації управління, призвів до небажаних результатів, що виявилось в ігноруванні природно-кліматичних та інших особливостей окремих регіонів, неврахуванні необхідності коригуючих дій щодо раніше запланованої діяльності тощо. Як наслідок - неефективність управління, недосягнення тієї мети, з якою пов'язувалося планування відповідної діяльності.

Правовою підставою здійснення відповідної управлінської функції є закони України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (2000), «Про державні цільові програми» (2004) і «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991). Ці закони встановлюють правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць як складової загальної системи державного регулювання економічного і соціального розвитку держави. Цими законами встановлюється загальний порядок розроблення, затвердження та виконання зазначених прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку, а також права та відповідальність учасників державного прогнозування та розроблення державних цільових програм. На жаль, питання охорони довкілля не знайшли адекватного відображення в Законі України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України».

Мета розробки екологічних програм (проведення ефективної і цілеспрямованої діяльності з організації та координації відповідних заходів), їх масштаб (державні цільові, міждержавні, регіональні, місцеві та інші територіальні) визначаються ст. 6 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища». При цьому зазначається, що порядок розробки державних цільових екологічних програм відповідно до Закону визначається Кабінетом Міністрів України.

Аналізована управлінська функція в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється шляхом прийняття та реалізації прогнозних та програмно-стратегічних документів.

Саме в таких документах, затверджених на різних рівнях відображається суспільний інтерес до екологічної сфери, забезпечення сталого розвитку. Аналіз саме таких документів та ефективності їх реалізації дає найбільш повне уявлення про пріоритети державно-правового будівництва в екологічній сфері (якщо

йдеться про державне програмування), чи екологічну мету та завдання іншої спільноти (якщо йдеться про прогнозно-програмне забезпечення на недержавному рівні).

В Україні за роки незалежного державотворення прийнято чимало програм, стратегій та планів екологічної спрямованості, які передбачають досягнення як загальних, так і специфічних завдань охорони довкілля.

Серед прогнозно-програмних документів загальнонаціонального характеру з питань охорони навколишнього природного середовища, прийнятих в Україні за часів незалежності, слід виокремити «Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки».

Цей документ комплексного характеру, базуючись на всебічному аналізі поточного стану в екологічній сфері, накреслює перспективні напрями вирішення екологічних проблем з використанням як державно-правових механізмів, так і всього спектру організаційних, економічних, матеріально-технічних, фінансових та інших механізмів на довгострокову перспективу. Основні напрями за формою поєднують елементи прогнозного і програмного документа.

Найбільший інтерес з точки зору стратегічних напрямів розвитку України становить аналіз відповідної функції державного управління. При цьому для сфери охорони навколишнього природного середовища важливими є два блоки політико-правових документів, що різняться за предметною ознакою: з одного боку, документи, що регулюють суспільні відносини саме в екологічній предметній сфері, з другого боку - ті програмно-стратегічні документи, які охоплюють більш широке коло економічних, соціальних та інших відносин, але мають вплив на сферу охорони довкілля.

В Україні процес збалансування розвитку основних компонентів сталого розвитку відбувається насамперед на регіональному (обласному) рівні, де розміщено основний управлінський та фінансовий потенціал країни, безпосередньо наближений до об'єктів прикладання зусиль, спрямованих на стійкий розвиток країни. З урахуванням цього вивчення існуючих взаємодій між основними складовими (економічною, соціальною та екологічною) сталого розвитку видається найбільш доцільним саме на регіональному рівні.

Поняття регіонального програмування з точки зору цього дослідження розглядається як інструмент або спосіб досягнення планомірного розвитку територіальних одиниць на підставі розроблених програм, які є комплексом взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку цих одиниць, здійснюються з використанням Державного бюджету України та узгоджених за строками виконання, складом виконавців та ресурсним забезпеченням². Найкращим способом встановлення конкретних заходів вияву взаємодії між складовими сталого розвитку бачиться аналіз

² Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23 березня 2000 року № 1602-III. Офіційний вісник України від 05.05.2000. 2000 р., № 16, стор. 21, стаття 657.

затверджених програмних документів розвитку окремого регіону, що дозволить через призму місцевих особливостей найбільш повно досягнути оптимальну спрямованість цих заходів для потреб збалансованого розвитку.

Управління сталим розвитком регіону повинно базуватися на обґрунтованому прогнозі майбутнього. Наростаюча нестабільність і невизначеність зовнішнього середовища регіону визначають необхідність розрахунку декількох можливих варіантів сценаріїв його майбутнього. Інструментом реалізації сценарного підходу до прогнозування можливих сценаріїв розвитку регіону є імітаційне моделювання. Із цілого різноманіття концепцій імітаційного моделювання системна динаміка (моделювання потоків) представляється найбільш адекватною для моделювання сценаріїв сталого розвитку регіону.

Стратегія сталого розвитку регіону має наукове обґрунтування, як це і передбачено чинним законодавством, та базується на таких концепціях і теоріях:

1. концепції сталого розвитку;
2. концепції економічної безпеки;
3. теорії кластеризації економіки;
4. просторово-територіальній теорії «центр-периферія»;
5. теорії конвергентно-дивергентного розвитку територій;
6. теорії вибору сценаріїв розвитку;
7. теорії системної динаміки.

Сталий розвиток у стратегії регіону розуміється в двох значеннях:

1) як гармонійний розвиток трьох складових: соціальної, екологічної та економічної;

2) як спроможність регіону розвиватися по визначеній траєкторії, не виходячи за порогові значення параметрів, незважаючи на зовнішні збурення.

Згідно з рекомендацією ООН усі країни світу та їх регіони при визначенні своєї стратегії, повинні ґрунтуватися на концепції сталого розвитку.

Концепція сталого розвитку регіону базується на положенні, що якість життя людей і стан суспільства знаходяться під впливом сукупності соціальної, економічної й екологічної сфер.

Оцінка сталого розвитку регіону здійснюється за його складовими по таких компонентах:

I. Сталий економічний розвиток:

1. макроекономічна;
2. фінансова;
3. зовнішньоекономічна;
4. інвестиційна;
5. науково-технологічна та інноваційна;
6. енергетична;
7. виробнича;
8. продовольча.

II. Сталий соціальний розвиток:

1. доходи та витрати;

2. безробіття;
3. забезпеченість житлом;
4. демографія та стан здоров'я;
5. споживання продуктів харчування.

III. Сталий екологічний розвиток:

1. атмосферне повітря;
2. вода;
3. відходи.

У свою чергу кожна з компонент складових сталого розвитку регіону оцінюється за допомогою часткових показників, які об'єднуються в інтегральний показник.

Для прогнозування сталого розвитку Харківської області було змодельовано кілька сценаріїв: базовий; неінноваційний, інноваційний, розвитку малого підприємництва. Кожен із сценаріїв розроблявся в декількох реальних, помірних або оптимістичних варіантах. Аналіз одержаних за допомогою імітаційного моделювання можливих сценаріїв розвитку області показав, що перевага повинна бути віддана групі інноваційних оптимістичних сценаріїв. Тільки вони дозволять досягти сталого розвитку регіону.

Серед цієї групи сценаріїв найбільш привабливим є оптимістичний комбінований, який передбачає пріоритетний розвиток аграрно-переробного комплексу та машинобудування. При цьому розвиток машинобудування дозволяє досягти більших результатів у довгостроковій перспективі, а розвиток сільського господарства та харчової промисловості створює можливості для отримання результатів у найближчий час і формування економічного базису для розвитку в подальшому машинобудування. Запровадження інноваційних сценаріїв дозволяє підвищити й рівень науково-технічної складової сталого розвитку регіону завдяки підвищенню обсягів частки інноваційної продукції промисловості.

Наступними сценаріями за своєю результативністю є аграрно-переробні як в оптимістичному інноваційному сценарії, так і в не інноваційному. Завдяки ним досягається помірне поліпшення за всіма складовими сталого розвитку Харківської області. Ці сценарії потребують активізації всіх інвестиційно-інноваційних процесів, як це передбачено оптимістичними сценаріями.

Інноваційний оптимістичний комбінований сценарій прийнято як основний бажаний для реалізації в регіоні, тому що він найбільш відповідає умовам сталого розвитку Харківської області.

Державна підтримка сталого розвитку регіону включає в себе: розробку та реалізацію державних і регіональних цільових програм та укладання угоди між Кабінетом Міністрів України та Харківською обласною радою.

Програмно - цільовий метод є ефективним механізмом використання коштів, у першу чергу бюджетних, та посилення відповідальності виконавців за досягнення наперед визначених цілей та конкретних результатів. Цей метод застосовується при складанні та виконанні бюджетів різного рівня через розробку та фінансування державних і регіональних цільових програм. Кожна область, у

свою чергу, розробляє та реалізує регіональні цільові програми, які спрямовані на вирішення проблем, що стоять перед нею.

Функцію екологічного програмування здійснює не лише держава в особі її органів влади й управління та територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування. Програмно-цільовий підхід притаманний діяльності в галузі охорони довкілля й інших суб'єктів. Так, екологічні плани дій сьогодні приймаються та реалізуються на рівні окремих природних та економічних регіонів, громадськими організаціями екологічного профілю, суб'єктами господарювання. А відповідно до Закону України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» (2000) передбачена необхідність розроблення та здійснення планів запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру на регіональному місцевому та об'єктовому рівнях.

Реалізація Стратегії сталого розвитку Харківської області та виконання державних і регіональних цільових програм може здійснюватися тільки за умови укладання угоди щодо регіонального розвитку між Кабінетом Міністрів України та Харківською обласною радою, як це передбачено чинним законодавством. Для ефективної реалізації державних і регіональних цільових програм у регіоні необхідно програмно-цільовий підхід доповнити проектно-орієнтованим, який дозволяє конкретизувати передбачені у програмах заходи, забезпечує ефективне використання коштів і досягнення поставлених кінцевих цілей і результатів.

З урахуванням повноти, доступності та актуальності інформаційних матеріалів зазначеної тематики, розміщених у мережі Інтернет, вивчення взаємодій сталого розвитку в регіональному програмуванні здійснювалось на прикладі програмних документів Харківської області.

Основним документом, що брався до аналізу, була «Стратегія розвитку Харківської області на 2021-2027 роки»³, яка має на меті підвищення якості життя та добробуту населення на основі реалізації обґрунтованих структурних реформ, зростання конкурентоспроможності економіки області, впровадження інноваційно-інвестиційної моделі сталого розвитку на сучасній технологічній основі, комплексного економічного і соціального розвитку міст, районів, селищ і сіл області, розвитку громадянського суспільства, підтримання стабільного та задовільного стану довкілля.

Необхідність розробки Стратегії розвитку Харківської області на 2021–2027 роки викликана завершенням дії попередньої стратегії⁴ (2020 р.), змінами у принципах державної регіональної політики, посиленням глобальних викликів, які постали перед світовою економікою на сьогодні, посиленням впливу глобального поділу праці на національні економіки країн, що розвиваються, ризиків і загроз, які з'явилися в економіці країни й області в останні роки,

³ Стратегія розвитку Харківської області на 2021-2027 роки. URL: 1026/102538/files/ %D0%A1% D1%82% D1%80%D0%B0% D1%82%D0%B5% D0%B3%D1% 96%D1 %8F.pdf

⁴ Стратегії сталого розвитку Харківської області до 2020 року URL: https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/431/43045/files/new-563_SRR_2020.pdf

розвитком технологій нового покоління, активізацією процесу створення об'єднаних територіальних громад, загостренням демографічних і соціальних проблем тощо.

Стратегія розвитку Харківської області на 2021–2027 роки розроблена згідно з чинним законодавством: Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів», Законом України «Про засади державної регіональної політики», Порядком розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених стратегій і планів заходів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України, Методикою розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації, затвердженою наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, а також на виконання рішення Харківської обласної ради від 28.02.2019 № 915-VII.

Стратегія розроблена з урахуванням Цілей Сталого Розвитку, затверджених на Саміті Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку, основних положень проекту Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року: «Розвиток та єдність, орієнтовані на людину» та досвіду розробки та реалізації «Стратегії розвитку Харківської області на період до 2020 року» (2015 р.), «Стратегії сталого розвитку Харківської області до 2020 року» (2010 р.), «Стратегії соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2015 року» (2008 р.), «Стратегії соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 року» (2004 р.).

Для визначення шляхів сталого розвитку регіону та прогнозування індикативних показників його досягнення в Стратегії використовувався сценарний підхід на основі імітаційного моделювання.

Стратегію побудовано на основі програмно-цільового підходу до вирішення проблем регіону. При цьому передбачається використання проектно-орієнтованого підходу до формування та реалізації регіональних цільових програм різної спрямованості.

Згідно з рекомендацією ООН усі країни світу та їх регіони при визначенні своєї стратегії, повинні ґрунтуватися на концепції сталого розвитку. Концепція сталого розвитку регіону базується на положенні, що якість життя людей і стан суспільства знаходяться під впливом сукупності соціальної, економічної й екологічної сфер.

Завдяки впровадженню заходів екологічного спрямування виникає позитивний вплив на соціальну (зменшення соціальної напруги та створення умов для повноцінного відпочинку) та економічну (зменшення витрат на підтримання необхідного рівня безпеки громадян) сфери.

Україні властива найбільша розораність земель серед Європейських країн, а у Харківській області – один з найбільших показників розораності в Україні (в середньому біля 75%), що не сумісне з раціональним землекористуванням через виснаженість ґрунтів і порушення екологічної рівноваги і, відповідно, стримує землеробство в довгостроковій перспективі. У всіх районах Харківської області

площа ріллі перевищує рекомендовані максимальні показники природокористування.

Регіон володіє значними земельними ресурсами – переважно чорноземами, але вони використовуються нераціонально, їх родючість знижується. Позитивно вплинути на ефективне використання земельних ресурсів у Харківській області можуть такі заходи: зміна суспільно-економічних відносин на селі; законодавче регулювання раціонального природокористування; рекультивація земель.

Клімат у регіоні в цілому сприяє розвитку сільськогосподарської галузі, однак розташування в зоні ризикового землеробства потребує використання новітніх технологій.

У Харківській області потрібно дбайливо відноситися до лісових масивів, яких у регіоні ще недостатньо, а також до використання обмежених водних ресурсів.

Ліси в Харківській області виконують екологічну (водоохоронну, захисну, рекреаційну, природоохоронну) функції та мають обмежене експлуатаційне значення. Вони розташовані фрагментарними ділянками більшої чи меншої площ. Лісистість Харківської області становить 12%, при середньому значенні по Україні 15,6%, та оптимальній для області 15,0%.

Харківська область має низьку забезпеченість водними ресурсами – 1,8% від загальних водних ресурсів України. Водні ресурси області формуються як за рахунок атмосферних опадів, так і за рахунок зовнішнього притоку з суміжних територій.

В Харківській області загальна площа заповідного фонду складає лише 2,36%. Відповідно до закону України №1989 від 21.09.2000 року, для збереження земель екологічного та рекреаційного призначення на Харківську область поширюється необхідність відведення частки земель до Національної екологічної мережі, з метою збільшення площ земель з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття, близького до притаманного їм природного стану.

В області необхідно впроваджувати збалансований розвиток продуктивних сил шляхом раціонального природокористування з безумовним пріоритетом застосуванням різносторонніх механізмів та стимулів фінансових та тарифних інструментів енергозбереження.

Реалізація цільового сценарію розвитку Харківського регіону передбачає, наряду з вирішенням інших завдань, створення та підтримку на належному рівні природних та ландшафтних умов, які є традиційно сильними сторонами сільського господарства регіону, будуть доповнені впровадженням нових технологій виробництва та переробки зернових культур, розвитку нових потужностей з переробки м'ясо – молочної продукції за умови раціонального землекористування.

В системі охорони навколишнього природного середовища відбуватиметься подальше розширення Національної екологічної мережі, за рахунок земель природоохоронних територій, облаштування і належного інфраструктурного

забезпечення рекреаційних зон навколо обласного центру та нових «полюсів зростання» в районах області.

Стратегічна ціль. Забезпечення чистого оточуючого середовища на всьому просторі регіону.

Оперативною ціллю 1 є поліпшення стану атмосферного повітря та запобігання змінам клімату.

Завданнями щодо її реалізації є:

- зниження питомих викидів діоксину вуглецю при генерації енергії шляхом упровадження новітніх технологій її комбінованого виробництва;
- впровадження «зелених технологій» при виробництві енергії;
- ліквідація джерел забруднення атмосферного повітря;
- формування екологічної культури населення;
- створення ефективної системи моніторингу довкілля та управління екологічними ризиками;
- розвиток автоматизованої системи контролю та обліку викидів на джерелах забруднення.

Оперативною ціллю 2 є охорона та раціональне використання водних ресурсів.

Завданнями щодо її реалізації є:

- проведення робіт із реконструкції і модернізації систем централізованого водопостачання та водовідведення;
- зменшення викиду в природні водні об'єкти неочищених і недостатньо очищених стічних вод;
- розчищення русел малих річок і водойм;
- ліквідація джерел забруднення підземних і поверхневих вод;
- проведення паспортизації водних об'єктів;
- запровадження ефективної системи моніторингу якості води.

Оперативною ціллю 3 є забезпечення якісного стану та відновлення деградованих й еродованих земель і ґрунтів.

Завданнями щодо її реалізації є:

- збереження якісного стану земель;
- відновлення деградованих й еродованих земель і ґрунтів;
- підвищення родючості ґрунтів (внесення добрив, регулювання водного режиму, запровадження екологозберігаючих систем землеробства).

Оперативною ціллю 4 є збільшення лісистості області і збереження біорізноманіття.

Завданнями щодо її реалізації є:

- збільшення площі лісів, парків, скверів і зелених насаджень;
- охорона та розширення мережі й об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення;
- збереження тваринного світу;
- очищення лісових масивів та лісосмуг від несанкціонованих сміттєзвалищ;
- проведення рубок з формування і оздоровлення лісів;

- введення кадастрів рослинного і тваринного світу;
- підвищення багатофункціональної ролі лісів;
- розроблення еколого-туристичної карти території області;
- формування системи інформування населення щодо питань біорізноманіття, зміни клімату та збереження довкілля.

Оперативною ціллю 5 є створення ефективної системи поводження з промисловими і твердими побутовими відходами.

Завданнями щодо її реалізації є:

- упровадження в населених пунктах роздільного збору відходів;
- забезпечення населених пунктів технікою та обладнанням для збору побутових відходів;
- упровадження нових технологій з переробки й утилізації відходів;
- будівництво нових полігонів, які відповідають установленим стандартам;
- удосконалення системи управління промисловими відходами шляхом запровадження інноваційних технологій їх утилізації та видалення;
- підтримка громадських екологічних ініціатив.

Таким чином, у процесі програмування регіонального розвитку між економічною, екологічною та соціальними компонентами сталого розвитку виникає тісна взаємодія, яка проявляється у тому, що виконання заходів в одній сфері позитивно впливає на стан іншої.

З урахуванням наведеного є підстави вважати, що розглядувана взаємодія між основними складовими сталого розвитку на регіональному рівні не є результатом цілеспрямованої управлінської діяльності, а виникає через здатність впроваджуваних заходів здійснювати позитивний вплив не лише на безпосередній предмет докладання зусиль.

У підсумку необхідно підкреслити, що процес регіонального програмування потребує удосконалення з точки зору забезпечення повного урахування основних методологічних засад сталого розвитку в програмних документах територіальних одиниць та збалансування екологічної, економічної та соціальної складових такого розвитку через посилення взаємодії між ними шляхом широкого впровадження заходів, що одночасно здійснюють позитивний вплив у декількох областях суспільного розвитку.

1.2. Кредитування дрібних аграріїв через призму земельної реформи

Розвиток інструментів застави або іпотеки безпосередньо пов'язаний із розвитком ринку земель. На сьогодні кредитування фермерів під заставу землі фактично неможливе: переважна більшість працює на орендованих землях, а в разі несплати банк не мав би права отримати землю у власність. Відповідно, земля не є активом, який можна використовувати для залучення банківського фінансування, взяти під неї кредит на купівлю пального, добрив чи на будівництво сховищ для зберігання вирощеної продукції. Тому відсоток іпотеки

серед усіх транзакцій із землею по Україні – 0,05 %. Наразі банки майже не надають кредити фермерам, що обробляють менше 100 га та займаються вирощуванням овочів, фруктів, тваринництвом, органічним виробництвом. Домогосподарства, які обробляють власну землю без створення юридичних осіб, взагалі не розглядаються банками, як клієнти, – а таких виробників, у нас, за різними оцінками, від 2 до 4 млн. Ситуацію може змінити прийняття закону про обіг сільськогосподарських земель та скасування мораторію. Перспективу доступного кредитування агробізнесу, передовсім – малого, називають одним із найважливіших наслідків запровадження повноцінного ринку земель. Це дасть змогу сформувати внутрішні інвестиції, потенціал яких може скласти більше 1,5 млрд дол.

Формування ринку земель сільськогосподарського призначення є одним з найбільш дискусійних і заполітизованих питань аграрної політики в Україні. Визначаючи термін «ринок земель», необхідно усвідомлювати, що земля є капіталом, а ринок земель – елементом земельних відносин. В даний час коефіцієнт ліквідності становить 35%. Коли відкриється ринок землі, коефіцієнт буде вищим, оскільки це бізнес, ця земля має бути більш ліквідною. Це означає, покриття заставою кредиту буде вище, і можливо буде взяти велику суму, або банк не буде ставку завищувати.

Чим більшим є виробник, тим легше йому отримати кредитні ресурси на зовнішніх ринках, і тим важче малим фермерам конкурувати з ними. В аграрному секторі України господарську діяльність ведуть 47,7 тисяч аграрних підприємств, з них майже половина – 27,4 тисяч використовують до 100 га землі, тобто є дрібними. Для таких товаровиробників кредити залишалися важкодоступними. Банки вбачають потенціал у фінансуванні транзакцій з аграрною землею в Україні. Однак є низка проблем: низька ліквідність ділянок, недостатній захист прав кредиторів і труднощі при стягненні предмету застави у випадку неплатежів. Перспективу кредитування агробізнесу під заставу землі називають одним з найважливіших наслідків скасування мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських земель.

Стримуючими факторами при роботі фінансово-кредитних установ з іпотекою земель сільськогосподарського призначення є відсутність ефективного механізму реалізації прав на них при неповерненні позичальником кредиту, а також недосконала система реєстрації прав власності на земельні ділянки та об'єкти нерухомого майна (табл. 1).⁵

Ринок землі є невід'ємною частиною економіки будь-якої розвинутої держави. Земля – найважливіший ресурс для сільськогосподарського виробництва. Земля не є класичним товаром і тому ринок землі має цілу низку специфічних особливостей. Однією з таких особливостей ринку землі в розвинутих країнах є те, що при правильній експлуатації земля не тільки не втрачає свою вартість, але й збільшує її, що стримує власників земельних ділянок від їх продажу.

5 Регулююча роль держави в розвитку іпотечного кредитування землі.
URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2010-3_0-pages-19_22.pdf

1. Основні проблеми, що стримують розвиток іпотечного кредитування в Україні

Основні проблеми	<i>високій вартості кредитів для позичальників;</i>
	<i>низькому рівні доходів позичальників;</i>
	<i>недостатній захищеності кредиторів від невчасного та не в повному обсязі виконання зобов'язань позичальниками, тобто відсутність чіткої законодавчої бази у сфері регулювання взаємин «банк-позичальник», а також роботи із заставним майном;</i>
	<i>відсутності джерел для формування інфраструктури кредитів інвестиційного спрямування;</i>
	<i>відсутності стабільної системи рефінансування іпотечних кредитів;</i>
	<i>відсутності механізмів державної підтримки позичальників, а також підтримки фінансово-банківської системи у разі погіршення економічної ситуації.</i>

Тобто підсилюється обмеженість пропозиції земельних ресурсів. Формування цивілізованого ринку земель сільськогосподарського призначення – процес дуже складний, поступовий і тривалий у часі. За два роки з червня 2015 по липень 2017 рр. відсоток ділянок сільськогосподарського призначення в Україні, переданих в іпотеку (це ділянки з числа тих, на які не поширюється дія мораторію), у 4 рази менший, ніж несільськогосподарських. Найбільше земельних ділянок сільськогосподарського призначення у 2016 році передано в іпотеку у Київській – 521 та Львівській – 27.⁶

В умовах затяжного мораторію на відчуження сільськогосподарських земель селянам почали пропонувати емфітевзис як, нібито, безпечну заміну купівлі-продажу землі. Близько двох десятиліть емфітевзис залишався екзотичним продуктом в сфері земельних правовідносин, і його застосовували вкрай рідко, надаючи перевагу такій звичній оренді. Попри те, що договір емфітевзису досі залишається правовою екзотикою та законодавчо врегульований набагато менше, ніж договір оренди – це навіть плюс, аніж мінус ситуації. Це надавало можливість застосувати договір емфітевзису в тих ситуаціях, в яких укладення договору оренди є неможливим або не вигідним для сторін. Законодавчо емфітевзис закріпили в Україні лише у 2004 р. Довгий час договір емфітевзису майже не застосовували. Нині понад 90% сільськогосподарських земель передають у користування на основі традиційного договору оренди. Але договір оренди є занадто шаблонний і не може бути пристосований до всіх ситуацій. Особливої актуальності емфітевзис набував у зв'язку з мораторієм на продаж земель, за пошуку способів укласти договір строком більше ніж на 50 років або, бажаючи врегулювати оплату, способом відмінним від вимог до договору оренди. Емфітевзис міг би змінити ситуацію. Можливість використання землі на праві емфітевзису при дефолті позичальника може дозволити банкам здавати таку

6 Стан іпотечного кредитування в Україні. URL: <https://konkurent.in.ua/publication/38730/znyati-moratoriy-yak-fermeri-otrimaut-dostup-do-ipotechnih-kreditiv/>

землю в оренду на термін до 50 років іншим компаніям і отримати, таким чином, погашення платежів за кредитом.⁷

Створення ефективно діючого іпотечного механізму потребує, перш за все, формування елементів його організаційної складової, передусім, законодавчої бази. Основна ініціатива в цьому напрямі має належати органам держави, що дозволить останній не лише брати участь у процесі кредитування сільськогосподарських товаровиробників, а й певною мірою сприятиме державному контролю за рухом земель. Значна частина українців побоюється масового скуповування земель після скасування мораторію, однак банки великого попиту на землю не прогнозують. Головна причина – орендувати землю дешевше, ніж володіти нею. Зважаючи на це, фермер керуватиметься економічною доцільністю: він інвестуватиме у купівлю землі лише тоді, коли пайовик захоче від нього піти. Не маючи загрози для свого земельного банку, активного попиту на землю він не створюватиме. На думку банкірів, імовірність скуповування земель аграрними холдингами мінімальна. Виробники не матимуть змоги самостійно викупити й ті площі, якими вони користуються, навіть по 1 тис дол за гектар. До того ж, кажуть банкіри, рівень поточних кредитних зобов'язань холдингів уже занадто високий.⁸

Водночас представники фінансових установ прогнозують, що скасування мораторію може спричинити певне укрупнення агробізнесу на користь середніх фермерів. Цей сегмент має готівкові кошти для придбання землі і не потребує додаткових кредитних ресурсів. Утім, це не виключає, що кредитування під заставу землі буде розглядатися аграрними виробниками як один з перспективних шляхів розвитку сектору.

Банки не зацікавлені брати в заставу окремі паї – поодинокі вони неліквідні. Наразі повноцінне кредитування фермерів під заставу земельних ділянок так, як це практикується у європейських або північноамериканських країнах, в Україні просто неможливе. Причина насправді досить банальна – український агробізнес переважно використовує землю на праві оренди або в інших формах користування. А право користування – це, зрозуміло, не право власності. Видаючи кредит, банк має отримати під нього певне забезпечення, яке б він, у разі невиконання боржником своїх зобов'язань, зміг би реалізувати, повернувши таким чином борг. Проте, на жаль, вітчизняні сільськогосподарські підприємства земель у власності (як і грошей на їхнє гіпотетичне придбання) у більшості випадків не мають.⁹

Дослідження питання ринку землі в інших країнах є актуальним в умовах завершення земельної реформи в Україні. Особливо цінним їхній досвід є для визначення оптимальної для України моделі ринку землі та недопущення проблем, що мали місце в цих країнах. Проте стала поширеною практика, коли противники земельної реформи маніпулюють думкою громадськості та надають викривлену інформацію про обіг земель в інших країнах.

⁷ Чужу землю віддають у заставу. URL: <https://finclub.net/ua/analytics/chuzhu-zemliu-viddadut-u-zastavu.html>

⁸ Кредит під заставу землі. URL: <https://territoria-kredita.com.ua/blog/kak-oformit-kredit-pod-zalog-zemli-v-ukraine/>

⁹ Кредит під заставу землі. URL: <https://finclub.net/ua/analytics/chuzhu-zemliu-viddadut-u-zastavu.html>

Поширеними міфами стали приклади Канади, де начебто сільськогосподарські землі не продаються, Аргентини та Болгарії, в яких, мовляв, усю землю скупили іноземці, Франції, в якій варто запозичити досвід державного регулювання ринку землі. Однак, досліджуючи досвід різних країн, ми бачимо зовсім протилежну картину.¹⁰

Щодо Канади, то площа сільськогосподарських угідь в ній складає менше 6% території країни – 58,05 млн га, однак це в 1,4 рази більше, ніж в Україні. Перерозподіл сільськогосподарських земель, які в подальшому були передані місцевому населенню здійснений наприкінці 19 ст. В результаті цього 65% сільськогосподарських земель зараз знаходяться у приватній власності. Наразі у сільському господарстві Канади зайнято 2,1% населення, а частка сільського господарства у ВВП складає 1,5%. Аргентина – це аграрно-індустріальна країна з відкритим ринком сільськогосподарських земель. У приватній власності перебуває 98% сільськогосподарських угідь. Щодо Болгарії, то у сільськогосподарському виробництві задіяно 6,9% активної робочої сили країни, частка сільського господарства в ВВП складає 5,3%. У приватній власності знаходиться 98% сільськогосподарських земель. Земельна реформа в Болгарії почалась подібно до України в 1991 році з паювання земель колгоспів, але на відміну від України земля була передана особам, які були її власниками до 1946 року. У Франції частка АПК у загальному ВВП складає 1,7%, у сільському господарстві зайнято 2,8% працездатного населення, площа сільськогосподарських угідь складає 28,7 млн га, з них 80% знаходяться у приватній власності. В 1960 році була розпочата земельна реформа, метою якої були розвиток сільської території. У Франції існує державний орган SAFER, який розглядає всі випадки укладання угод купівлі землі, може встановлювати неофіційні ліміти площі землі та ціни угоди, а також здійснює антимонопольний нагляд. Естонія є яскравим прикладом індустріально-аграрної країни з відкритим ринком землі. Площа сільськогосподарських угідь складає близько 1 млн га. Частка АПК у ВВП складає 3,4%, в сільському господарстві працює 3,9% активної робочої сили. Наразі 56% земель знаходиться у приватній власності. Хоча в Естонії існує ліберальний ринок землі, в країні немає масових скуплень землі ні громадянами, ні іноземцями. Так, 60% землі орендується виробниками сільськогосподарської продукції, і лише 5% землі належить іноземцям. Австралія також є індустріально-аграрною країною. Площа сільськогосподарських угідь – 342,6 млн га, з них ріллі – менше 9%. Переважну площу сільськогосподарських угідь складають пасовища. Однак країна є одним із найбільших у світі виробників і експортерів зернових. Частка АПК у ВВП складає 2,4%, в сільському господарстві працює 3,6% активної робочої сили. З 1975 року іноземці можуть вільно купувати сільськогосподарські землі. Так, ринок землі в Австралії є ліберальним та відкритим, проте не дуже активним. В США площа сільськогосподарських угідь складає 406, 2 млн га, це майже в 10 разів більше за площу сільськогосподарських земель в Україні. Земельна реформа в США

проводилась з метою перерозподілу земель та подолання нерівності землевласників та землекористувачів. Наразі в приватній власності знаходиться 93% земель. Сьогодні ринок є ліберальним та відкритим, майже всі обмеження було знято. Оскільки США є постіндустріальною країною, АПК складає лише 1,4% ВВП, та у ньому зайнято 1,6% робочої сили.¹¹

Отже, розкривши особливості ринків землі в країнах, на прикладах яких найчастіше спекулюють, можна 100% спростувати існуючі міфи. Насправді в Канаді існує ринок землі, а в Аргентині та Болгарії сільськогосподарські землі не скуповують іноземці. Приклади Естонії, Австралії та США демонструють, що ліберальний відкритий ринок сільськогосподарських земель сприяє залученню інвестицій в сільське господарство. Він не допускає дискримінації ні національних, ні іноземних суб'єктів – всі мають рівні права щодо придбання земель. При цьому не відбувається масових придбань земель іноземцями. Кожна країна має свій історичний шлях розвитку, в результаті чого і ринок землі формувався за своїм сценарієм. Немає навіть двох країн у світі, де умови функціонування ринку землі були б ідентичними, саме тому на Україну не можна приміряти формати інших країн.¹²

Спрогнозувати результати навіть першого етапу земельної реформи наразі неможливо. Упродовж шести місяців після оприлюднення Закону Кабінет міністрів має розробити й затвердити порядок фінансової підтримки громадян і юридичних осіб (у тому числі, фермерських господарств) для придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Також від уряду чекають пропозицій щодо змін до Бюджетного кодексу для створення у складі спеціальних фондів Державного та місцевих бюджетів Фонду розвитку сільських територій, кошти з якого ітимуть на видатки регіонального розвитку. А ще важливо до старту реформи розробити прозорий і чіткий механізм грошової оцінки землі. Аби вона була реальною, а не заниженою на догоду покупцям чи спекулятивно завищеною – щоб принести максимальний прибуток продавцям. Що теж має вберегти селян від скуповування усілякими спритниками їхньої землі за безцінь.

Ще потрібно багато зробити для розбудови прозорого ринку землі в Україні – від створення ефективного земельного кадастру до системної підтримки фермерів. Попри всі проблеми, банки вбачають потенціал у фінансуванні трансакцій із сільськогосподарською землею в Україні. Основною проблемою для них є низька ліквідність ділянок, недостатній рівень захисту прав кредиторів та можливості стягувати предмет застави у випадках неплатежів.

Водночас, на їх думку, наявність ринку зумовить прозорість ціноутворення та підвищення ліквідності землі. Розвиток інфраструктури забезпечить прозорість ринку, зменшить ризики, вартість трансакцій та час їх проведення. Перспективу кредитування агробізнесу під заставу землі називають одним з найважливіших наслідків скасування мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських

11 Ринок землі: як це працює в світі. URL: http://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/blog/ellina_yurchenko/rinok_zemli_yak_tse_pratsyue_v_sviti#

12 Ринок землі: як це працює в світі. URL: http://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/blog/ellina_yurchenko/rinok_zemli_yak_tse_pratsyue_v_sviti#

земель. Ухвалення закону про землю, це надважливе рішення, яке дозволить сформувати цивілізований ринок землі, при цьому не дасть розбазарити державні та комунальні земельні ресурси. Головними положення документа є: терміни запуску ринку землі 1 липня 2021 року; допуск іноземців до купівлі землі на території України буде можливий лише після прийняття відповідного рішення на загальнонаціональному референдумі; юридичним особам, учасниками яких є громадяни держави-агресора, фізичним особам, щодо яких застосовані санкції, забороняється купувати землю навіть за умови проведення референдуму; іноземним громадянам забороняють купувати земельні ділянки в 50-км зоні від державного кордону України, незалежно від рішення референдуму; землі сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності продаватися не будуть; до 1 січня 2024 року купувати землю зможуть лише фізичні особи-громадяни України; з 1 січня 2024 року купувати землю дозволять українським юридичним особам в концентрації не більше 10 тис га; концентрація землі в одні руки в перші два роки після запуску земельної реформи обмежена площею 100 га; розрахунок за покупку ділянок буде проходити лише в безготівковій формі; ціна продажу ділянок сільськогосподарського призначення не може бути нижче їх нормативної грошової оцінки (дана норма буде діяти до 1 січня 2030 роки); орендарі земель, що працюють на них з правом користування не пізніше ніж з 2010 року, можуть викупити землю з розстрочкою до 10 років за ціною нормативну грошову оцінку таких ділянок і без проведення земельних торгів. Право власності покупець отримує після першого платежу; банки можуть бути власниками земельних ділянок в рамках стягнення застави (такі ділянки повинні бути відчужені на торгах протягом 2-х років).¹³

Аграрії стверджують, що для можливості придбання землі вони мусять мати відсоток за кредитами на рівні 5% річних, а не 20% і більше, як сьогодні. Бо навіть за домовленості та максимального сприяння з боку банків, вони самі не ризикуватимуть брати гроші. У 2019 році кількість аграріїв, яка отримала кредити на розвиток бізнесу, зменшилась на 9,4%. Впровадження програми доступного кредитування в Україні передбачає такі асигнування: здешевлення кредитів шляхом компенсації відсоткової ставки до рівня 5, 7 та 9 відсотків річних за кредитами у національній валюті. Відсоток залежить від розміру та типу бізнесу: 5% річних – якщо виручка до 25 млн грн і створюються мінімум 2 робочих місця; 7% річних – для бізнесу з виручкою до 25 млн грн, який не створює нових робочих місць, але за кожного нового працівника ставка знизиться на 0,5%; 9% річних – для бізнесу з виручкою до 50 млн грн.¹⁴

Дрібні фермери не можуть отримати дешеві кредити в банку. У них немає ліквідної застави, хорошої кредитної історії. Два роки тому банки взагалі не кредитували фермерів із земельним банком менше від 400 га, тепер – 200 га. Під

13 Прийнято закон про ринок землі: що важливо знати. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/468057/prjnyato-zakon-pro-rynok-zemli-shho-vazhlyvo-znaty>

14 Постанова НБУ №351: чи здешевить ініціатива НБУ та МЕРТ земельні кредити для аграріїв. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/683-postanova-nbu-351--chi-zdeshevit-initsiativa-nbu-ta-mertu-zemelni-krediti-dlya-agrariyiv>

цю межу потрапляють 60% всіх фермерів України, тобто близько 20 тис. осіб. Ці кредити їм потрібні, насамперед, на розвиток виробництва.

Фахівці Мінекономрозвитку розробили програми державної підтримки аграріїв на 2021-2023 рр. Відповідно до проекту, у наступному 2021 р. на державну підтримку має піти з бюджету 16,3 млрд грн. Це понад утричі більше, ніж у 2020 р., коли на це передбачено 4 млрд грн. На пряму державну підтримку з 16,3 млрд грн має піти 3,8 млрд грн. На здешевлення кредитів закладено прогнозовану потребу на 2021 р. – 4,4 млрд грн, на 2022 р. – 4,5 млрд грн, на 2023 р. – 4,8 млрд грн, а також передбачена підтримка за придбання земельних ділянок у 2021 р. – 500 млн грн. Також передбачено новий напрям – здешевлення страхових платежів. Відповідно до проекту, прогнозована потреба становить у 2021 р. – 2,3 млрд грн, у 2022 р. – 3,5 млрд грн, у 2023 р. – 4 млрд грн. Державою пропонується забезпечувати 50% страхових платежів. У підтримку садівництва закладають на компенсації за садивний матеріал у 2021 р. – 300 млн грн, у 2022 р. – 400 млн грн, у 2023 р. – 500 млн грн., також на холодильники та первинну переробку у 2021 р. – 300 млн грн, у 2022 р. – 400 млн грн, у 2023 р. – 500 млн грн.¹⁵

Капіталізацію принесе насамперед вільний ринок без обмежень для капіталу на купівлю землі. Земля і агробізнес в Україні – велика частина економіки, що зростає найшвидшими темпами. Але якщо порівнювати з продуктивністю агросектору в Західній Європі, то у нас вона дуже низька. Причина – брак всередині країни капіталу для розвитку агробізнесу (оновлення технопарку, впровадження іригації, якісних добрив та інше). На жаль, Україна сьогодні все ще бідна країна – вона потребує іноземного капіталу для фінансування низки проектів і не тільки в агросекторі. Земельна реформа без обмежень для іноземців – це 10 мільярдів доларів протягом перших 5 років. В середньому на рік – близько 2 млрд. доларів. Закритий ринок – це мінус потенційні інвестиції.

Законодавством визначено необхідність прийняття окремого закону про державний земельний (іпотечний) банк. Держава має заснувати спеціалізований банк, який би опікувався кредитуванням сільськогосподарських виробників під заставу землі. Але слід розуміти й те, що у сучасній економіці монополізація банківських продуктів є явно недоцільною. За великим рахунком, немає жодної різниці в тому, хто кредитуватиме агробізнес: спеціальний державний банк чи всі бажаючі комерційні банки, які функціонують у країні. Потрібен спеціальний продукт з купівлі сільськогосподарської землі на базі наявних держбанків (Приват, Ощад, Укресім), під наглядом Центрального банку України.

15 Держпідтримка 2021-2023 рр. очима представників сектора. Які кроки слід зробити уряду. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/766-derjpidrimka-2021-2023-ochima-predstavnikiv-sektora-yaki-kroki-slid-zrobiti-uryadu>

1.3. Механізми реалізації державної політики у сфері забезпечення раціонального використання та охорони земель

Негативні тенденції сучасного використання земельного фонду країни зумовлюють необхідність розробки нових підходів державного управління до вирішення питання вдосконалення механізмів реалізації політики держави у сфері розвитку земельних відносин, регулювання ринку земель та перспективного планування використання та охорони земельних ресурсів.

Практика господарювання підприємств в ринкових умовах показує, що не стільки важливо мати певний ресурс, як ефективно його використовувати. Тому необхідно створити надійний механізм, який забезпечить раціональне використання земельних ресурсів.

Основні теоретичні і методичні аспекти щодо використання та охорони земель в Україні були предметом дослідження багатьох вчених, серед яких: Д. Бабміндра, Д. Гнаткович, Д. Добряк, Й. Дорош, В. Другак, В. Горлачук, О. Канащ, В. Кірсанов, О. Ковалів, В. Кулініч, А. Мартин, М. Лавейкін, Л. Новаковський, А. Третяк, А. Сохнич та ін.

Ними обґрунтовано основні принципи та методи у сфері управління земельними ресурсами, а також приведено характеристику особливостей для різних категорій земель, різного цільового використання та форм власності на всіх адміністративних рівнях.

Прийняття земельного законодавства в незалежній Україні поклало початок земельно-ринковим відносинам, в яких земля стала об'єктом ринкових відносин і підлягає купівлі та продажу, що викликало певні особливості в управлінні земельними ресурсами. Крім того, введені земельні платежі (податок, орендна плата тощо) стали відображати економічну суть землі як товару та нерухомості. Ця функція землі радикально змінювалась – від заборон державою угод щодо землі до державного заохочення земельного обігу.¹⁶

На сьогодні, забезпечення раціонального використання та охорони земель, створення сприятливого екологічного середовища та поліпшення природних ландшафтів, залишається актуальним, і потребує механізму його реалізації.

В статті 183 Земельного Кодексу України одними із основних завдань землеустрою визначено здійснення заходів щодо прогнозування, планування, організації раціонального використання та охорони земель на національному, регіональному, локальному і господарському рівнях та організація територій сільськогосподарських підприємств із створенням просторових умов, що забезпечують еколого-економічну оптимізацію використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, впровадження прогресивних форм організації управління землекористуванням, удосконалення співвідношення і розміщення земельних угідь, системи сівозмін, сінокосо- і пасовищезмін.

Раціональне землекористування означає максимальне залучення до

¹⁶ Земельне законодавство та його завдання. Земельний портал України. URL: <https://zem.ua/uk/53-komentar-do-zakonu-ukrajini-pro-derzhavnij-zemelnij-kadastr>

господарського обігу всіх земель та їх ефективне використання за основним цільовим призначенням, створення найсприятливіших умов для високої продуктивності сільськогосподарських угідь і одержання на одиницю площі максимальної кількості продукції за найменших витрат праці та коштів.¹⁷

Нові умови господарювання в Україні формують нову систему управління, яка характеризується різким переходом від адміністративно-планової до ринково-підприємницької моделі управління, а також розмежуванням функцій і суб'єктів державного та недержавного управління.

Основними завданнями щодо охорони земель, які покладені на територіальні органи земельних ресурсів, є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель.

Таким чином, формування ефективної земельної політики в Україні пов'язане, перш за все, з практичним визначенням права власності на землю, розмежуванням земель за територіальними рівнями управління, розвитком земельного ринку і створенням його інфраструктури, контролем якості землекористування й організацією заходів щодо поліпшення та відновлення земельних ресурсів на регіональному рівні.

Значну частину поставлених завдань можливо вирішити за допомогою прогнозування використання земельних ресурсів, що дасть можливість територіальним органам складати науково обґрунтовані перспективні плани щодо їх використання і багато в чому залежатиме від того, наскільки фахівці землевпорядного виробництва володітимуть теоретичними основами прогнозування і планування використання земель, оскільки саме вони є професіоналами в організації використання земельного фонду України.¹⁸

Проблема планування та прогнозування процесу розвитку земельних ресурсів залишається актуальною так як динамічні зміни в економіці землекористування потребують дослідження з урахуванням реалій сьогодення. Теоретичні і методичні аспекти прогнозування і планування використання земельних ресурсів як на загальнодержавному, так і на регіональних рівнях в Україні досліджувались багатьма вченими, серед яких: Д. Гнаткович, Д. Добряк, В. Кірсанов, М. Лавейкін, Я. Лютий, Л. Новаковський, А. Сохнич, А. Третяк, та інші.

Оскільки кожна територія має свої особливості і відмінності у прийнятті конкретних і взаємоузгоджених рішень щодо її розвитку, найбільш вагомим заходом має стати комплексний сучасний державний науково обґрунтований землеустрій та землевпорядкування як єдиний і основний інструмент балансування всіх інтересів, особливо національного і місцевих громад. Він включатиме формування реальних і прозорих механізмів перспективного

¹⁷ Деякі інституціональні аспекти земельних відносин в Україні: стан та напрями вдосконалення: [наук. видання] / НАН України, РВПС України / [І.К. Бистряков, О.С. Новоторов, Т.С. Ніколаєнко та ін.]. К., 2002. 134 с

¹⁸ Канащ О. П. Земельні ресурси і земельні відносини: пріоритети, екологічні та економічні аспекти. Землеустрій та кадастр. 2011. № 3. С. 23–27.

розвитку конкретних територій і держави в цілому, де б одночасно вирішувалися не лише економіко-господарські, але й екологоорієнтовані та соціально вмотивовані завдання.¹⁹

Реалізація основних завдань реформування земельних відносин в Україні породила чимало проблем у сфері раціонального використання та охорони земельних ресурсів. Це надмірне вилучення земель сільськогосподарського і лісгосподарського призначення для містобудівних потреб, безсистемна зміна цільового призначення земельних ділянок, що перебувають у власності фізичних та юридичних осіб, використання земель сільськогосподарського призначення без науково обґрунтованого розвитку форм та методів організації території, приватизація земельних ділянок у прибережних захисних смугах та інших охоронних зонах. Безсистемність у перерозподілі земельних ресурсів пов'язана, по суті, з відсутністю такого основного механізму системи управління земельними ресурсами, як прогнозування та планування використання й охорони земель.²⁰

Цей механізм передбачає розробку й реалізацію планових заходів і документів, якими є державні програми, генеральні, обласні, районні схеми використання та охорони земель. Розробка таких прогнозних і проектних та передпроектних документів покладається на землевпорядні структури, згідно з діючими нормативними і технічними вимогами, та затверджується відповідними адміністративними органами, після чого стає обов'язковим до виконання.

Планування використання та охорони земель сільськогосподарського призначення являє собою діяльність уповноважених органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також окремих землекористувачів, яка полягає у формуванні та впровадженні програм використання та охорони сільськогосподарських угідь з урахуванням екологічних, економічних, соціальних, географічних та інших особливостей конкретних територій, а також у прийнятті на їх основі обґрунтованих управлінських рішень.²¹

Планування використання земельних ресурсів має сприяти виробленню напрямів земельної політики у сфері використання та охорони земель на найближчу перспективу на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях. В процесі розробки таких планових заходів формуються генеральні і регіональні схеми землеустрою адміністративно-територіальних одиниць, а також галузеві схеми землеустрою з передплановими і передпроектними документами, що слугують подальшою основою для розробки проектів землеустрою.²²

Відповідно, стратегічними пріоритетами земельної політики в Україні мають стати: забезпечення вискоєфективного використання сільськогосподарських

¹⁹ Черпіцький О. З. Еколого-економічні механізми захисту земельних ресурсів від деградаційних процесів у ринкових умовах К. : Урожай, 2007. 144 с.

²⁰ Бабміндра Д. І., Слінчук В.О., Євграфов О. Є. [та ін.] Проблеми регулювання земельних відносин та діяльність органів місцевого самоврядування. Землевпорядний вісник. 2006. № 4. С. 31–34.

²¹ Корінець Р. В очікуванні земельної іпотеки. Пропозиція. 2004. № 3. С. 111–112.

²² Мартин А. Г. Управління земельними ресурсами: пріоритетні завдання на сучасному етапі реформ. Землевпорядний вісник. 2008. № 2. С. 30–36.

угідь, всебічна охорона та розширене відтворення родючості ґрунтів, вирішення продовольчої проблеми в країні.²³

На сьогодні в Україні склався надзвичайно високий рівень освоєння життєвого простору: до господарського використання залучено понад 92% території і лише близько 8% (4,5 млн. га) перебуває у природному стані. Так само надзвичайно високим є рівень розораності території – понад 54% (у розвинених країнах Європи він не перевищує 35%). Фактична лісистість української території становить лише 16%, що недостатньо для забезпечення екологічної рівноваги (середньоевропейські показники – 25–30%). Постійно зменшується територія, зайнята поверхневими водами (з 1991 р. – на 12,5 тис. га), що додатково поглиблює проблему недостатності водних ресурсів в Україні.

Останнім часом посилюються процеси деградації ґрунтового покриву, зумовлені техногенним забрудненням. У структурі земельного фонду України значні площі займають ґрунти з незадовільними властивостями (змиті, піддані вітровій ерозії, засолені, солонцюваті, перезволожені тощо). Вони деградовані і малородючі. За розрахунками, їх площа на орних землях перевищує 6,6 млн га, або 20% площі ріллі, а прямі щорічні втрати (тобто різниця між вартістю валового продукту і витратами на його отримання) досягають у середньому 66,5 грн/га, або в цілому по Україні близько 400 млн грн.²⁴

Одним з базових завдань при розробленні системи заходів щодо оптимізації землекористування стає детальний та всебічний аналіз існуючого використання земель. Важливо в першу чергу виокремити найбільш нагальні (головним чином, екологічні) проблеми й визначити склад та зміст невідкладних заходів щодо їх уникнення. Ураховуючи те, що сучасна структура земельного фонду України фактично була сформована в радянський період під впливом політики екстенсивного розвитку сільського господарства, землекористування нині зазнає надмірного антропогенного впливу, який виражається в перевищенні допустимих показників його сільськогосподарської освоєності та незбалансованості структури земельних угідь.

У цих умовах оптимізація землекористування може бути виконана за такою схемою у три етапи:

- 1) дослідження сучасного стану землекористування;
- 2) екологічна оптимізація структури землекористування (консервація деградованих та малопродуктивних земель);
- 3) економічна оптимізація структури сільськогосподарського землекористування.

До основних функцій планування належать: прогнозування, визначення цілей, моделювання та програмування. Прогнозування у землеустрої – це наукове дослідження, яке включає всебічний аналіз і вивчення динаміки й фактичного

²³ Богіра М. С. Землекористування в ринкових умовах: еколого-економічний аспект: монографія. Львів, ЛНАУ, 2008. 225 с.

²⁴ Ковалів О. І., Ісаченко О.П. Неможливість завершення земельних реформ без здійснення відповідного державного землеустрою. Землеустрій та кадастр. 2012. № 1. С. 19–30.

стану використання земельних ресурсів, визначає потребу у земельних ресурсах для різних галузей економіки, виходячи із державних та регіональних стратегічних програм.

Правовою основою для прогнозування, планування використання та охорони земель є: Конституція України, Земельний кодекс України, Закони України «Про землеустрій», «Про охорону земель», «Про державний земельний кадастр», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про Генеральну схему планування території України», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» тощо.

У системі землевпорядної документації генеральні і регіональні схеми землеустрою адміністративно-територіальних одиниць, а також галузеві схеми землеустрою з передплановими і передпроектними документами є сполучною ланкою між плануванням і організацією використання та охорони земель на відповідному рівні і слугують подальшою основою для розробки проектів землеустрою.

Законодавством України, зокрема статтею 45 Закону України «Про землеустрій», визначено, що схеми землеустрою адміністративно-територіальних одиниць розробляються з метою визначення перспектив щодо використання та охорони земель, для підготовки обґрунтованих пропозицій у галузі земельних відносин, організації раціонального використання, охорони та перерозподілу земель з урахуванням потреби сільського, лісового та водного господарств, розвитку сіл, селищ, міст, територій оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення, природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення тощо.²⁵

При розробці схеми землеустрою необхідно використовувати достовірну вихідну інформацію, зокрема наявну документацію щодо землеустрою, дані Державного земельного кадастру, матеріали ґрунтових обстежень, галузеві програми використання та охорони земель, а також нормативно-правові акти та стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища, містобудування, санітарії тощо.

Згідно Закону України «Про охорону земель» система заходів у галузі охорони земель включає: державну комплексну систему спостережень; розробку загальнодержавних і регіональних програм використання та охорони земель, документації із землеустрою в галузі охорони земель; створення екологічної мережі; здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель; економічне стимулювання впровадження заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості ґрунтів; стандартизацію і нормування.²⁶

Землеустрій є одним із головних важелів управління земельними ресурсами конкретної території, а також елементом охорони земель сільськогосподарського призначення. У сфері землеустрою одним із передпроектних документів з

²⁵ Про землеустрій: за станом на 05.04.2015р.: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 858-IV.: URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

²⁶ Про охорону земель: Закон України № 962-IV від 19 червня 2003 р. URL: <http://www.zakon1.rada.gov.ua/>

реалізації державної політики щодо використання та охорони земель, вдосконалення земельних відносин, наукового обґрунтування розподілу земель за цільовим призначенням з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів, формування раціональної системи землеволодіння і землекористування, створення екологічно сталих агроландшафтів тощо є схеми землеустрою адміністративно-територіальних одиниць.

Прогнозування, як і планування, має конкретні шляхи для досягнення поставленої мети. Аналізуючи тенденції, що склалися, і виявлені закономірності, прогнозування визначає хід економічного розвитку на майбутнє, послідовність і терміни вирішення завдань, що стоять перед суспільством у плановому періоді. Спільність планів і прогнозів виявляється і в посиленні чинника невизначеності у міру збільшення планового періоду. Невизначеність виникає через неможливість обліку всього різноманіття чинників, що впливають на розвиток прогнозованого явища або об'єкта, а також через неповноту і неточність знань про закони природи і суспільства.²⁷

На нашу думку, основною парадигмою прогнозних документів із землеустрою повинні стати удосконалення земельних відносин щодо створення сприятливих умов для сталого розвитку землекористування міських і сільських територій, сприяння розв'язанню екологічних та соціальних проблем села, розвитку високоефективного конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва, збереження природних цінностей агроландшафтів, врахування потреб у земельних ресурсах для розвитку інших галузей економіки.

Так як дослідження сучасного стану земельних ресурсів території є основою для комплексного наукового аналізу характеру використання земель, основних тенденцій землекористування, то обов'язково мають узагальнюватися матеріали державного земельного кадастру, вивчатися літературні джерела, та матеріали ґрунтових та інших обстежень земельного фонду. Також необхідно аналізувати облікові дані щодо економічних результатів використання земель.

Отже, в першу чергу необхідно визначити сучасний стан використання земель кожної категорії цільового використання, виявити осередки і джерела забруднення земель, які згубно впливають на раціональне використання земель і порушують економічну рівновагу у природі. Важливою є розробка прогнозу з метою запобігання розвитку негативних процесів при використанні земельних ресурсів. Крім того, необхідно створити науково-методичну основу для розробки та використання прогнозних показників, які спрямовані на прийняття рішень стосовно планування використання та охорони земель. Враховуючи наявний в кожному регіоні природно-економічний потенціал, його історичні та географічні особливості, стратегічна мета перспективного розвитку землекористування полягає в тому, щоб на основі оптимального використання земельних, трудових та інших ресурсів створити ефективну систему земельних відносин ринкового

²⁷ Мартин А. Г., Євсюков Т. О. Стан земельних відносин як стримуючий фактор розвитку продуктивних сил України. Матеріали міжнародної наукової конференції (м. Київ, 20 березня 2009 р.) : У 3-х частинах; / РВПС України НАН України. - К. : РВПС України НАН України, 2009. - Ч. 3 - С. 289-292.

типу, яка забезпечить матеріальний добробут населення та екологічну безпеку країни.

1.4. Маркетингові аспекти аграрного менеджменту

В умовах реформування господарського механізму актуальною проблемою є підвищення ефективності аграрного менеджменту із залученням засобів маркетингу. Недооцінка можливостей останніх призводить до негативних економічних результатів.

Трансформаційні процеси зумовлюють розвиток сфер, на які раніше не зосереджувалась увага підприємців, зокрема на маркетинг. Маркетингові служби повинні враховувати параметри ринкових сил, прогнозувати вплив глобальних чинників та здійснювати адекватні управлінські рішення, що охоплюють основні функціональні сфери.

Розглядаючи маркетингові аспекти аграрного менеджменту, слід зауважити відмінності між термінами “управління” та “менеджмент”. Залежно від сфери дії С. І. Дем’яненко виділяє загальний, галузевий, організаційний, функціональний, підприємницький, міжнародний та інші види менеджменту, а в мікроекономічному контексті – виробничий, маркетинговий, фінансовий, кадровий, транспортний, операційний, стратегічний менеджмент²⁸.

Динамічність ринкового середовища зумовлює розробку ефективних стратегій позиціонування. Маркетингова орієнтація аграрних підприємств є передумовою здобуття конкурентних переваг, що досягається ідентифікацією потенційного попиту, мобілізацією економічних ресурсів та орієнтацією виробничих потужностей на потреби цільових ринкових сегментів, втіленням у життя стратегічних рішень.

Маркетингова сегментація передбачає орієнтацію на потенційні групи споживачів, застосування новітніх технологій та конкурентних стратегічних рішень. На стратегічні позиції аграрних підприємств мають суттєвий вплив кон’юнктурні чинники. Тому важливо здійснювати оцінку економічного середовища, аналіз показників виробничо-господарської діяльності підприємства та основних конкурентів, ураховуючи параметри попиту та рівень забезпеченості ресурсами. Ринковий сегмент характеризується сукупністю потенційних споживачів, ідентичних за сприйняттям та оцінкою даного виду продукції. Маркетингова сегментація вдосконалюється в процесі розширення асортименту продукції, яка постачається на ринок, для якого притаманна диверсифікована структура доходів споживачів. Доступ на ринки збуту покращується, коли підприємницькі зусилля зосереджені на цільові групи. На останні спрямовані маркетингові програми аграрних формувань.

Важливим напрямом розробки маркетингових стратегій в аграрній сфері є аналіз кон’юнктури ринку, без чого неможливе формулювання підприємницьких цілей. Вивчення суб’єктами аграрного підприємництва питань

²⁸ Дем’яненко С. І. Аграрний менеджмент в системі агробізнесу. *Економіка АПК*. 2018. № 12 С. 42- 50.

конкурентоспроможності на ринку пов'язане з аналізом фінансового стану, а також сильних та слабких сторін (запланованих обсягів прибутків та стратегічних елементів капіталу, динаміки грошових надходжень, виробничих можливостей, потреби в трудових ресурсах та засобах виробництва, конкурентного становища продукції на ринкових сегментах, питомої ринкової частки, ефективності засобів стимулювання збуту та вибору оптимальних каналів реалізації). Зовнішні чинники середовища (вартість засобів виробництва та сировини, макроекономічні фактори, технологічні зміни, параметри ринкового потенціалу, географічна розпорошеність ринків збуту, законодавчі акти) також ураховуються в маркетингових стратегіях. Аналіз конкурентів базується на даних щодо ліквідності; ринкової частки; політики в сфері ціноутворення, витрат, якості та стимулювання збуту продукції.

Ю. В. Вакуленко, А. С. Олійник та В. М. Чернега звертають увагу на основні завдання при розробці маркетингової стратегії: ідентифікація цілей та напрямів підприємництва; координація різних сфер діяльності; оцінка ринкових можливостей та загроз, сильних і слабких сторін; оцінка альтернативних варіантів реалізації стратегічних рішень; створення умов для ефективного просування продукції каналами реалізації; загальна оцінка маркетингової діяльності²⁹. За результатами SWOT-аналізу діяльності сільськогосподарських товаровиробників І. В. Безп'ята виділяє такі сприятливі можливості: тенденцію збільшення попиту на агропродовольчі товари, залучення додаткових інвестиційних ресурсів, використання інноваційних елементів організації виробництва сільськогосподарської продукції, оновлення матеріально-технічної бази товаровиробників, вивчення попиту на зовнішньому продовольчому ринку та можливостей виробництва експортно-орієнтованих товарів на основі маркетингових досліджень, удосконалення організаційної структури управління виробництвом³⁰.

В конкурентному середовищі не завжди вдається максимізувати обсяги прибутку. За умов активізації діяльності конкурентів важливо забезпечити утримання власної ринкової частки, що може супроводжуватися зниженням цін та прибутків упродовж короткострокового періоду. Зі зниженням рентабельності можуть поєднуватися також освоєння новітніх технологій маркетингу, вихід на нові ринкові сегменти та втілення в життя стратегій диверсифікації.

Зменшення обсягів українського експорту молочних продуктів та посилення залежності від імпорту визначає актуальність проблеми вдосконалення системи маркетингу. Зокрема, важливо вдосконалювати цінову політику в аграрній сфері. Ціноутворення пов'язане з формуванням ціни як кількісного виразу цінності товару та процесами формування ланцюгів цінностей. Різні ціннісні параметри дозволяють продавцям реалізовувати агропродовольчу продукцію за ціновими діапазонами для окремих груп споживачів з орієнтацією на ринкові сегменти.

²⁹ Вакуленко Ю. В., Олійник А. С., Чернега В. М. Роль маркетингової стратегії у розвитку аграрних підприємств. *Агросвіт*. 2019. № 21. С. 86–92.

³⁰ Безп'ята І. В. Концепція розвитку системи маркетингу як чинника формування інвестиційної привабливості аграрного сектора. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки*. 2016. № 1. С. 372–385.

Ціна як елемент маркетингового комплексу є важливим засобом аграрної політики щодо окремих видів сільськогосподарської продукції. При виборі стратегії ціноутворення враховуються вимоги законодавчих актів, вплив конкурентів та торгових посередників, наявність сезонності, орієнтація на рівень витрат, зміна обсягів попиту, прояви впливу чинників ризику та вимоги цільових глобальних ринкових сегментів. Індикаторами ефективності системи ціноутворення в аграрній сфері можуть бути рівні трансакційних видатків, можливості доступу до ринкової інформації, цінова стабільність та паритетність, а також дієвість методів регуляторного впливу. Як показують дані рис. 1, в агропродовольчій сфері вдалося досягти відносної цінової стабільності.

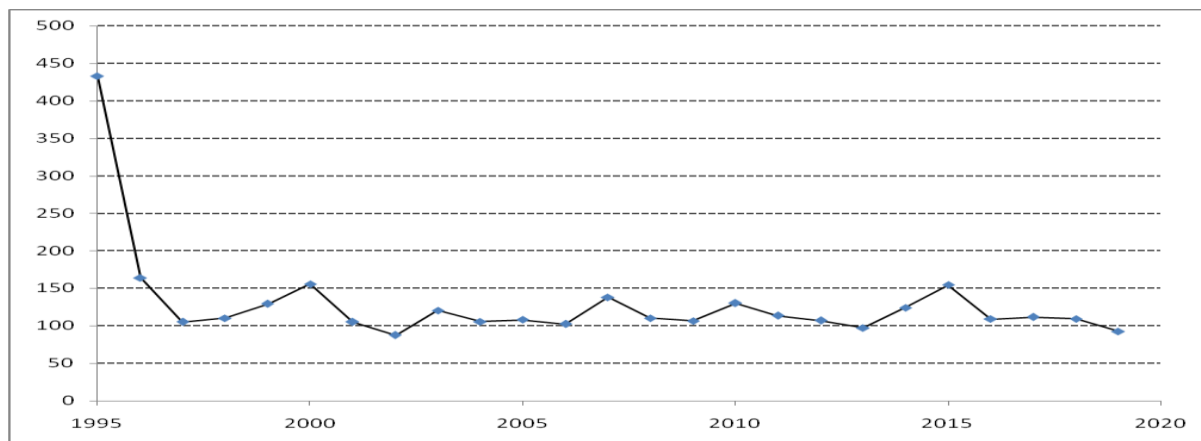

Рис. 1. Індекси цін продукції сільськогосподарства, реалізованої підприємствами України (до попереднього року, %)

Джерело: Державна служба статистики в Україні

Частково розв'язання проблем ціноутворення в агропродовольчій сфері поєднуються з ефективністю аграрної політики. Низький рівень еластичності попиту на сільськогосподарську продукцію за доходами та ціною, конкурентна природа сільськогосподарських ринків, ризикованість агробізнесу в зв'язку з впливом природних та економічних факторів вимагає певного урядового втручання. Однак рівень підтримки вітчизняних товаровиробників значно нижчий, порівняно з країнами Європейського Союзу. Заслужує на увагу досвід функціонування об'єднань аграрних товаровиробників за галузевими ознаками.

Рух продукції сільськогосподарства від виробника до кінцевого споживача супроводжується змінами вартості продовольства, що координується за допомогою цінового механізму. Комунікативні цінові сигнали глобального конкурентного середовища зумовлюють безпосередній вплив на поведінку суб'єктів системи продовольчих ринків. Ефективне відкриття цін досягається шляхом узгодження рішень суб'єктів виробничих відносин, ураховуючи ринкову силу покупців та продавців, що поєднується з невизначеністю та ризиком. Безпосередній вплив цін на прибутки підприємств пов'язаний із механізмом формування виручки від реалізації, а опосередкована дія поєднується з попитом та обсягами реалізованої продукції. Необхідність зміцнення експортного потенціалу країни вимагає вирішення проблеми ціноутворення в

агропродовольчій сфері. Неадекватні позиції сільськогосподарських виробників у порівнянні з іншими суб'єктами системи аграрного підприємництва призводять до переважаючої ринкової сили останніх. Ціни на сільськогосподарську продукцію зумовлюють безпосередній вплив на доходи виробників, споживчі витрати, доходи посередників, суми експортних надходжень.

Формування механізму ціноутворення у шаблонному вигляді відображається при розрахунку ціни за формулою, зокрема це спостерігається у практиці маркетингових ордерів та статутів. При визначенні рівня цін за допомогою математичних формул важливо враховувати умови конкуренції, якісні характеристики та параметри попиту.

За децентралізованих переговорів між суб'єктами підприємництва аграрного ринку часто використовується прямий маркетинг, без залучення посередників. У цьому випадку сторони контракту можуть бути географічно віддалені, а для трансакцій використовуються сучасні засоби комунікацій. Переваги прямого продажу проявляються при реалізації продукції, яка швидко втрачає свої товарні якості. Дедалі більше поширення електронної комерції в агропродовольчій сфері пояснюється тим, що підприємці прагнуть створити умови для відновлення ринкової рівноваги, забезпечити ефективну організацію ринку із залученням інноваційних методів торгівлі; використати сприятливі можливості для розвитку підприємництва в умовах електронної торгівлі³¹.

При виборі методів реалізації виробник повинен вирішити, чи використовувати послуги посередників, чи безпосередньо реалізовувати продукцію кінцевим споживачам. Диверсифікація у сфері маркетингу передбачає вибір оптимальних каналів збуту. Переваги прямого продажу особливо очевидні для сільськогосподарських продуктів, які можуть швидко втратити свої товарні властивості (молоко, м'ясо, сезонні овочі та фрукти) і знаходять попит з боку окремих груп споживачів. В місцях прямого продажу споживачі мають можливість знайти види продукції, які не реалізуються через звичайну мережу роздрібної торгівлі. В той час, як остання пропонує обмежений асортимент, на "прямих ринках" можна знайти багато різновидностей одного продукту за значно нижчими цінами. Економія за рахунок диверсифікації проявляється у випадку, коли виробничі та маркетингові витрати поширюються на певний асортимент продукції та види підприємницької діяльності. Диверсифікація може охоплювати аналогічні або відмінні види діяльності.

Шляхом особистого виконання функцій ринкових посередників (транспортування, оптова та роздрібна торгівля, технічна переробка, зберігання) товаровиробники можуть економити товарно-матеріальні ресурси та отримувати більші обсяги грошових надходжень. Учасник прямого продажу має можливість отримувати готівку в момент продажу, а посередники прагнуть розтягувати період розрахунків за продукцію. Переваги прямого продажу проявляються для невеликих підприємств, які мають обмежені фінансові ресурси. За прямим

³¹ Mueller, R. (2001) E-Commerce and Entrepreneurship in Agricultural Markets. *American Journal of Agricultural Economics*. Vol. 83, No. 5. P. 1243–1249.

продажем вимоги дотримання стандартів якості не поширюються на товари з унікальними властивостями. Тому тут можна реалізувати продукти, що не можуть бути допущені в організовану торговельну мережу. У пунктах роздрібно́ї торгівлі покупці орієнтуються на продукти за зовнішнім виглядом, однак у системі прямого продажу споживачі вибирають товари за характеристиками унікальності та внутрішньої якості. Особливо це стосується органічних продуктів.

Невеликі обсяги і значні розбіжності в якісних характеристиках продукції часто є причинами незадоволення вимог посередників. Тому прямий маркетинг особливо придатний для малих підприємств, що можуть здійснювати реалізацію безпосередньо з поля. Первинний виробник при цьому не є пасивним учасником ціноутворення, а стає активним ринковим агентом, спроможним вирішувати питання розширення або звуження переліку потенційних ринків у залежності від найменування та обсягів продукції. Урізноманітнення пунктів прямого продажу сприяє диверсифікації виробництва, зменшенню ризику неспроможності постачання в роки неврожаю. Прямий продаж забезпечує виробникам можливості перевірки перспективних товарів і отримання зворотної інформації від споживачів щодо нових способів застосування продукції, порівняльної характеристики стратегій конкурентів, параметрів купівельної спроможності покупців. Прямі контакти зі споживачами є передумовою оцінки перспектив розширення продажу окремих товарів і персоніфікації підприємницької діяльності.

Поряд з цим, для такої форми маркетингу характерний ряд недоліків. Це вимагає особливих умінь з боку продавця та зручного розміщення стосовно ринків збуту. Виробник повинен володіти інформацією щодо умов торгівлі, технологіями продажу та ціноутворення, враховувати юридичні норми. Обмеженість потенціалу локальних ринків не забезпечує оптимального обсягу продукції, яка може бути реалізована через місцеві прямі канали. Для абсорбції продукції, яка швидко псується, місцевий попит може бути недостатнім. Необхідно також урахувати додаткові заходи щодо стимулювання збуту та розвитку торговельної інфраструктури.

Зменшенню ризику та підтримці конкурентних переваг сприяє спроможність диференціювати продукцію. За умов підвищення рівня супротивної економічної сили маркетингових посередників та наявності диспропорцій у цінах на сільськогосподарську продукцію й засоби виробництва для аграрних формувань важливе значення має розвиток підсобних промислових господарств, що сприяє забезпеченню замкнутого циклу виробництва продовольства та доведенню продовольчих товарів до кінцевих споживачів.

Отже, передумовою здобуття конкурентних переваг є маркетингова орієнтація підприємств в агропродовольчій сфері. При формуванні конкурентних стратегій аграрні підприємства орієнтуються на вибір цільових ринків, механізми ціноутворення та просування товарів через логістичні мережі.

Прямий продаж забезпечує доступ до цільових ринкових сегментів та можливість маркетингової диверсифікації. При формуванні цінової стратегії аграрних підприємств ураховуються сезонні та циклічні зміни попиту, рівень

конкуренції, параметри ринкової пропозиції, рівень виробничих витрат, витрати на просування продукції логістичними каналами, кон'юнктурні фактори, а також співвідношення економічної сили підприємців. Необхідність вирішення проблеми зміцнення маркетингових позицій первинних сільськогосподарських виробників порівняно з іншими суб'єктами системи підприємництва вимагає більш повного залучення практики об'єднань товаровиробників за галузевим принципом (зокрема професійних і міжпрофесійних об'єднань).

1.5. Розвиток конкурентноспроможного ринку освітніх послуг в умовах економічних світових процесів

Україна як і будь яка розвиваюча країна має намір стати конкурентноспроможною державою на сучасному світовому ринку та пропонувати свої послуги на високому рівні, однак для досягнення Україною такого рівня слід докласти чимало зусиль щодо розвитку ринку освітніх послуг.

Реформи в галузі освіти перебуває на етапі яких знаходиться Україна, передбачають суттєві зміни умов функціонування навчальних закладів.

Тривалий розвиток механізму класифікації основних джерел фінансування закладів освіти в Україні, що реалізується шляхом тривалого та якісного розвитку освітніх послуг на світовому рівні.³²

Основною мотивацією розвитку та експорту освітніх послуг є отримання значних коштів та розвиток економіки.

Освіта у XXI столітті стає одним із найбільш швидкозростаючих секторів світової торгівлі послугами.

За оцінками Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), близько 360000 студентів навчаються в 36000 вищих навчальних закладах. Міжнародний ринок в'язких галузей промисловості близько 100 мільярдів доларів.

За даними ЮНЕСКО, на світовому ринку освітніх послуг є вищі навчальні заклади (ВНЗ) у понад 140 країнах світу. За статистикою, іноземний студент витрачає близько однієї п'ятої власних витрат у країні навчання, а чотири п'ятих - на проживання, харчування, розваги тощо.

Експерти прогнозують, що через 10 років кількість студентів подвоїться, значною мірою в результаті збільшення кількості тих, хто отримує вищу освіту в Азії та Європі.

Під впливом глобалізаційних процесів кількість студентів, які обирають навчання за межами власної країни, продовжує зростати.

Якщо говорити більш докладно про обсяги ринку освіти, то оцінки фахівців різних організацій суттєво відрізняються.

³² Вербицька, А. В. Міжнародний ринок освітніх послуг: сучасні тенденції та їх вплив на конкурентоспроможність національної економіки. *Управління розвитком*. 2018. № 1 (191). С. 11-18.

Основними сегментами світового ринку освітніх послуг є послуги у галузі початкової, середньої та вищої освіти, послуги з освіти дорослих та інші освітні послуги, не включені до інших сегментів.

На даний момент перед суб'єктами, які знаходяться на ринку освітніх послуг серйозні виклики, які мають мобілізувати зусилля суспільства у напрямку підвищення ефективності інвестицій у людський капітал як основи економічного заростання країни, збільшення її науково–технічного потенціалу.³³

Світова тенденція до скорочення державного фінансування вищої освіти та орієнтир на пошук додаткових джерел фінансування призводять до локальних, регіональних і міжнародних змагань.

Процеси глобалізації та інтернаціоналізації науково-освітнього простору розширюють доступ до залучення додаткових фінансів і включення вітчизняних вишів до міжнародних консорціумів співпраці.³⁴

Серед заходів, що цьому сприятимуть, можуть бути відмова від контролю над встановленням плати за навчання або збільшення програм тощо.

Альтернативним механізмом залучення фінансових ресурсів для досягнення статусу університету «світового рівня» може бути підвищення ефективності університетів.³⁵

Процеси трансформації системи вищої освіти, що носить академічний характер, у глобальну індустрію освітніх послуг, є загальним світовим трендом.

Результатом посиленого залучення вищих навчальних закладів у систему ринкових відносин стає прагнення до збільшення прибутку.³⁶

Станом на сьогодні заклади, які надають вищу освіту є впливовим та значним чинником економічного зростання, крім того нещодавно освіта була додана до переліку послуг, торгівля якими регулюється положеннями Генеральної угоди про торгівлю у сфері послуг.

Враховуючи той факт, що освітні послуги можуть бути експортовані одночасно і збільшується міжнародна конкуренція.³⁷

Декілька років тому науковці зазначали, що глобалізація може стати результатом виникнення економічних «перекосів», які мають руйнівний наслідок для соціальної згуртованості, тобто глобалізація вимагає перебалансування.³⁸

Процеси глобалізації та ринкові трансформації змінюють структуру попиту на ринку праці та викликають нові запити споживачів освітніх послуг.

Освітні послуги, як товари на світовому ринку, мають різні якісні та вартісні характеристики від елітних до низькоякісних.

³³ Ринок освітніх послуг: виклики сучасності: Збірник матеріалів науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Київ, 11 червня 2019 р.) [Укл: Т. Семигіна, О. Корчинська, О. Жук]. Київ: АПСВТ, 2019. 98 с.

³⁴ Холявко Н. І. Фінансові аспекти впливу сектору вищої освіти на процеси формування інформаційної економіки. *Фінансові дослідження*. 2017. № 1 (2). С. 84–90.

³⁵ Usher A. Funding World-Class Universities. *International Higher Education*. 2016. № 87. P. 18–20.

³⁶ Douglass J. A. International Berkeley: *Enrolling International Students Yesterday and Today*, Debates on the Benefits of Multicultural Diversity, and Macro Questions on Access and Equity. Center for Studies in Higher Education. 2014. URL: <http://cshe.berkeley.edu>

³⁷ The World Trade Report 2017. *World Trade Organization*. 2017. URL: <http://onlinebookshop.wto.org>. 5. Van der Wende M. C. Reframing Global Engagement. *International Higher Education*. 2017. № 90. P. 10–12.

³⁸ Van der Wende M. C. Reframing Global Engagement. *International Higher Education*. 2017. No. 90. P. 10–12.

Знання, отримані споживачами освітніх послуг протягом життя, формують нові якості людей, завдяки яким вони формують різні інтелектуальні класи нового суспільства в умовах інноваційної економіки, зокрема клас інтелектуалів.

Забезпечення можливості отримання вищої освіти для всіх верств населення означає протистояння соціальній нерівності, яка глибоко вкорінена в історію, культуру та економічну структуру та впливає на здатність людини конкурувати.

Географія, нерівний розподіл багатства та ресурсів об'єктивно визначають існування груп людей з обмеженим доступом до світового ринку.

Зростання конкуренції на світовому ринку освітніх послуг у галузі залучення іноземних студентів має економічну основу: вартість навчання в університетах для іноземних студентів вища, ніж вартість надання подібних послуг студентам у країні вищої освіти заклад.

Міжнародна студентська мобільність є одним із пріоритетних напрямків розвитку сучасної глобальної системи вищої освіти та розширення експорту освітніх послуг.

В умовах глобалізації значно посилився вплив зовнішнього середовища та міжнародної конкуренції на трансформацію національних систем вищої освіти; детермінанти розвитку змінюються; і домінуючі компоненти вищої освіти на світовому ринку визначають пріоритети трансформації систем освіти в цілому в контексті забезпечення їх міжнародної конкурентоспроможності.

Основними факторами, що визначають вибір учасників освітнього процесу певного вищого навчального закладу за кордоном, є мова викладання, якість програм вищої освіти, вартість навчання та імміграційна політика в країні; ті ж фактори визначають рівень конкурентоспроможності експорту послуг вищої освіти.

Крім того, зростання попиту на міжнародну освіту зумовлений економічною та науковою доцільністю користування послугами споживачів: у довгостроковій перспективі це може гарантувати вищу заробітну плату та кращі умови для зайнятості як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках праці.

Сьогодні у світі існує помітний дисбаланс між країнами, що направляють та приймають студентів.³⁹

Австралія є одним із країн-лідерів на міжнародному ринку освітніх послуг і останнє десятиліття докладає великих зусиль для утвердження і розширення своїх позицій.

Однією з відмінних рис освітньої політики цієї країни є «значно вищий відсоток студентів, який притягається на програми бакалаврської підготовки, а не післядипломного навчання, як у США і Великобританії».

Велика частина китайських студентів здобуває освіту в США, Великобританії, Австралії, Канаді та Японії.

Велика увага світових систем вищої освіти зосереджена на реструктуризації задля підвищення їх конкурентоспроможності на глобальному рівні.

³⁹ International Trends in Higher Education 2016–2017. URL: http://www.ox.ac.uk/sites/files/oxford/trends%20in%20globalisation_WEB.pdf

Так, зокрема Китай, Великобританія, і Німеччина мають намір створити елітні університети світового рівня для того, щоб залишатися попереду в глобальній економіці, що ґрунтується на знаннях.

Китай вклав мільярди юанів для створення елітних університетів світового рівня в якості національної стратегії щодо вирішення проблем глобальної конкуренції.

Більшість іноземних студентів, які навчаються в Україні, вихідці з Азії. Географія студентів з Африки не така різноманітна; проте їх кількість також є відносно значною.

Дуже невеликий відсоток складають громадяни з країн Європейського Союзу.

З наведено кількість студентів з різних країн в українських університетах.

Глобальна конкуренція призвела до появи ідеї про університети світового рівня.

Хоча, насправді такі університети є своєрідною відповіддю на підвищення конкурентоспроможності та швидкого розвитку економіки знань. Визначення університету світового рівня сьогодні є досить розпливчастим.

Однак, існує декілька університетів, таких як Гарвард і Стенфорд в США та Оксфорд і Кембридж у Великобританії, котрі знані як елітні університети світового рівня.

Ці установи, маючи надзвичайно широкий профіль, відрізняються за декількома параметрами, включаючи навчальні програми, викладачів і студентів.⁴⁰

Дискусії щодо визначення поняття ідеального університету світового рівня тривають, однак міжнародна спільнота наділяє їх наступними характеристиками:

1) такі університети є державної форми власності та мають всеосяжний характер;

2) велике значення надається якості академічних досліджень, ніж простому навчанню;

3) більшість з них мають власні заводи, фабрики та інші заклади, які дають можливість практичного закріплення та застосування одержаних знань, а також для здійснення досліджень;

4) кількість студентів-початківців більша, ніж тих, хто закінчив даний заклад;

5) кількість адміністративного і технічного персоналу є достатньою для забезпечення досліджень і навчання;

6) ці установи мають достатні та постійні фінансові ресурси, які забезпечують їм безперебійне та успішне функціонування.

Широке коло науковців також вважають, що конкурентоспроможність вищої освіти проявляється у формування конкурентоспроможної економіки, а

⁴⁰ Константюк Н. І. Основні засади підвищення конкурентоспроможності вищої освіти України в умовах формування глобальної економіки. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 3. С. 26-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_3_7

збільшення ступеня завершення навчання студентами в коледжах і університетах має вирішальне значення для довгострокового економічного зростання країни.⁴¹

Специфіка ринку освітніх послуг головним чином зумовлена:⁴²

- 1) особливістю освітніх послуг порівняно з іншими видами послуг;
- 2) наявністю зв'язку між ринком праці і ринком освітніх послуг;
- 3) поєднанням методів державного та ринкового регулювання.

Розглядаючи першу особливість ринку освітніх послуг, можна вказати на наступне:

1) освітні послуги є нематеріальними та невідчутними до моменту їх отримання;

2) вони нероздільно пов'язані з конкретними особами, які надають дані послуги, відтак будь-яка заміна особи (викладача) може змінити результат;

3) їхня якість залежить не лише від виробника, але і від споживача, тобто рівня засвоєння (повноти) отриманих послуг.

Стосовно другої особливості, то навчальний заклад на ринку освітніх послуг розглядається як товаровиробник, що випускає на ринок праці спеціалістів з вищою освітою і одночасно задовольняє попит роботодавців.

Випускники пропонують себе як фахівця підприємствам, які оцінюють їхню кваліфікацію у формі стартових зарплат та інших умов (надання житла тощо).

На ринку „відбувається” свого роду угода між освітнім закладом як виробником і підприємством як споживачем.⁴³

Внаслідок освіти установа не отримує прямих матеріальних вигод, але розраховує отримати вигоду у вигляді піднесення престижу навчального закладу та певної спеціальності, збільшення абітурієнтів, тобто підвищення свого конкурентного становища серед інших навчальних закладів.⁴⁴

Саме в такий спосіб ринок освітніх послуг тісно пов'язується з ринком праці.

Не останню роль тут відіграє система державного регулювання ринку освітніх послуг, зокрема у формі державного замовлення на підготовку фахівців, яка також не завжди є виправданою, оскільки дисбаланс між попитом і пропозицією робочої сили закладається вже на рівні підготовки фахівців у навчальних закладах.

Проблема зайнятості майбутніх випускників повинна враховуватися вже під час обґрунтування і формування державного замовлення на підготовку фахівців, а також під час визначення ліцензійних обсягів їхньої підготовки.⁴⁵

Отже, українська вища освіта не може бути осторонь інтернаціоналізації. Реагуючи на глобальні виклики, університети змушені шукати можливості для

⁴¹ Higher Education Institutions in Europe. Report to the European Commission URL: <http://www.utwente.nl/cheps/documenten/engreport05institutional profiles. pdf>.

⁴² Прус Л. Теоретичні засади управління конкурентоспроможністю вищих навчальних закладів. *Вісник Тернопільського держ. екон. ун-ту*. 2006. № 2. С. 114–123.

⁴³ Гаращук О.В. Детермінанти ринку освітніх послуг. *Вісник Тернопільського державного економічного університету*. Вип. II. Тернопіль : “Економічна думка” ТДЕУ. 2006. С. 8–11.

⁴⁴ Либак І. А. Ринок освітніх послуг і конкурентоспроможність навчальних закладів *Вісник Хмельницького національного університету* 1 (2), 192-196.

⁴⁵ Сафонова, В.Є. Удосконалення фінансово-економічного механізму функціонування закладів вищої освіти в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 2. С. 102–109.

міжнародного розвитку та внесення інтернаціоналізації до стратегії розвитку університету.

Необхідність розвитку інтернаціоналізації мотивується різними факторами, у тому числі потребою в розширенні доступу до джерел передових знань, новими можливостями для побудови партнерських відносин і розвитку навичок міжкультурних комунікацій, а також зміцненням громадянського суспільства, підготовкою кадрів, готових до роботи в умовах глобалізації, підвищенням репутації вищого навчального закладу тощо.⁴⁶

В умовах побудови ринкової економіки важливу роль у розвитку української освіти починає відігравати ринок освітніх послуг, на якому навчальні заклади конкурують пропонуючи свої послуги.

Глобалізаційні процеси в світі та міжнародна інтеграція національної економіки спонукають до наукового розгляду розвитку конкурентноспроможного ринку освітніх послуг окремих країн і, зокрема, України.

Сучасні освітні послуги на світовому ринку створюють нові види надання послуг, якість їх надання, специфічні умови для кожної держави.

Саме це зобов'язує всі країни на світовому ринку подбати про високий рівень розвитку даних послуг та постійно покращувати їх надання, щоб у результаті стати передовим конкурентом на такому ринку послуг.

1.6. Стан екологічного оподаткування в Україні та напрями його оптимізації

Однією з актуальних проблем сьогодення в Україні, як і у світі в цілому, є недостатнє фінансування природоохоронних заходів. Першими ідею екологічного оподаткування застосували у 80-і рр. XX ст. скандинавські країни, а Україна долучилася до екоруху лише у 1992 р. Однак ефективність функціонування екологічних податків в умовах вітчизняної податкової системи залишається вкрай низькою та, відповідно, кардинального впливу на зміну екологічної ситуації очікувати не слід.

Звертаючи увагу на зарубіжний досвід, слід зауважити, що наразі у Європі не існує єдиної уніфікованої системи екологічних платежів, а тому екологічних податків у ЄС належать такі групи платежів:

- енергетичні податки – податки на енергетичні продукти, в тому числі на вугілля, нафтопродукти, газ, електроенергію, паливо тощо;
- транспортні податки – платежі за ввезення, експлуатацію, утилізацію транспортних засобів, з їх продажів та перепродажів;
- податки на забруднення навколишнього природного середовища – платежі за безпосередню емісію забруднювальних речовин у повітря, скиди у водні об'єкти, шумове забруднення;

⁴⁶ Verbytska A. V. Intehratsiia vyshchoi osvity Ukrainy v yevropeyskyi osvitho-naukovyi prostir : monohrafiia [Integration of Higher Education of Ukraine into the European Educational and Scientific Space: monograph]. Chernihiv : Brahynets O. V., 2017. 212 p

- податки за користування природними ресурсами – за видобування корисних копалин, забір води тощо⁴⁷.

За основними цілями використання отриманих доходів екологічні податки поділяють на стимуляційні податки (стимулювання екологічної поведінки природокористувачів); збори на покриття затрат (затрат на відновлення екології та моніторинг і контроль стану довкілля; податки, що підвищують доходи (поповнення державного бюджету)⁴⁸.

Звертаючись до вітчизняного досвіду екологічного оподаткування, бачимо наступне: під поле функціонування екологічного податку потрапляють викиди в атмосферне повітря стаціонарними джерелами; скиди безпосередньо у водні об'єкти; розміщення відходів; утворення радіоактивних відходів; обсяги електричної енергії, виробленої атомними електростанціями. Що ж до транспортного податку чи рентної плати за спеціальне використання та користування природними й енергетичними ресурсами, то вони відносяться до зовсім інших категорій податків і до екологічного не мають відношення⁴⁹.

Таким чином, маємо значно знівелювану значимість екологічної складової у сфері інтересів держави, а відтак – і брак коштів для проведення спеціальних екологічних заходів і реалізації державних екологічних програм⁵⁰.

Протягом останніх двох десятиліть обсяги сплачених екологічних податків демонстрували сталу тенденцію до зростання (рис. 1).

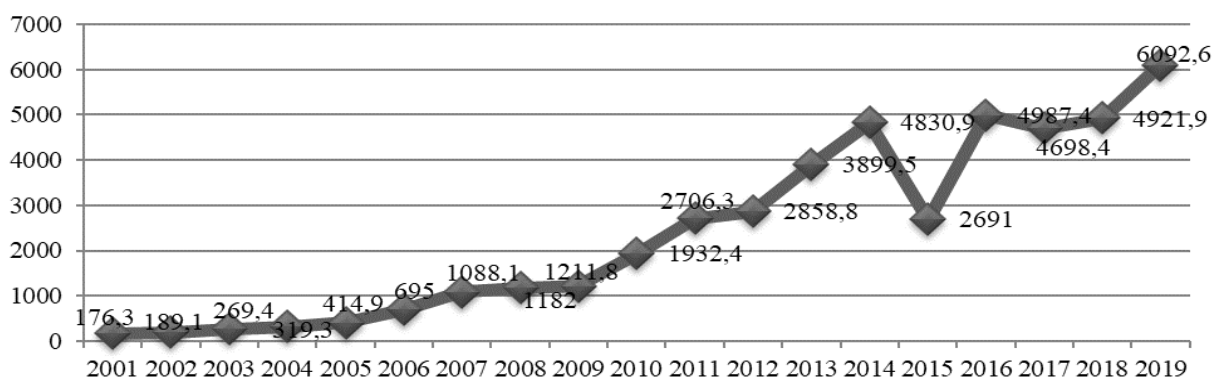

Рис. 1. Динаміка обсягів надходження екологічних платежів до Зведеного бюджету України у 2001–2019 рр., млн. грн.^{51 52 53 54}

⁴⁷ Яцишин Є. Екологічне оподаткування: українські реалії та європейська практика. *Юридична газета online*. № 23 (625). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/ekologichne-pravo-turistichne-pravo/ekologichne-opodatкування-ukrayinski-realiyi-ta-evropeyska-praktika.htm%D0%A11> (дата звернення 23.10.2020)

⁴⁸ Paul Ekins. Theory and Practice of Environmental Taxation. URL: <http://www.greentaxreport.co.uk/readchapteronline/11-theory-and-practice-of-environmental-taxation?showall=1> (дата звернення 28.10.2020)

⁴⁹ Податковий кодекс України: закон України № 2755 від 02.12.2010 зі змінами та доповненнями. Офіційний портал «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 0.11.2020)

⁵⁰ Качковецька К.В. Роль екологічного оподаткування у розвитку національної економіки України. *Актуальні питання економічного розвитку в сучасних умовах: збірник наукових праць за матеріалами V Усеукраїнської науково-практичної конференції*. Херсон, 26-27 березня 2020 р. / Упоряд. Т.Казакова. Херсон, книжкове вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2020. С. 34–36

⁵¹ Бюджет України 2014: статистичний збірник. Відділ статистики державних фінансів Управління аналізу бюджету та макроекономічних показників Департаменту державного бюджету Міністерства фінансів України. Київ, 2015. 307с.

Наразі надходження від екологічного податку включають суми податку, сплачені за такі види об'єктів оподаткування: викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами; скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти; утворення та поводження з відходами; поводження з радіоактивними відходами; інше (рис. 2).

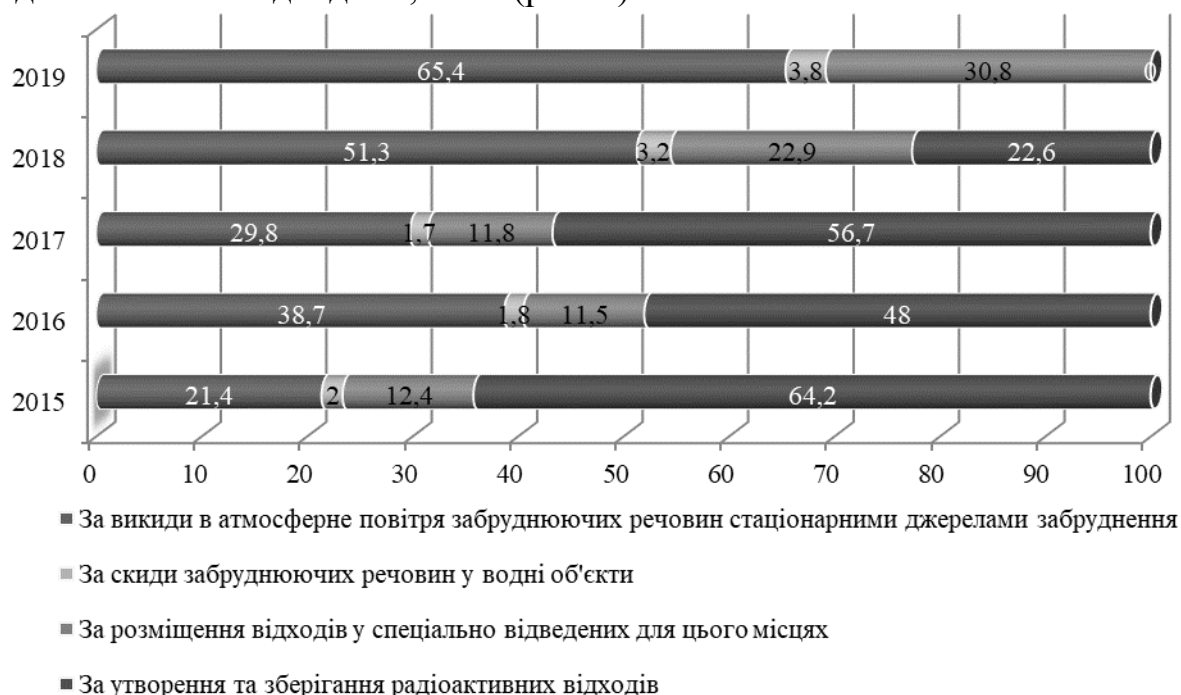

Рис. 2. Структура екологічного податку в Україні у 2015–2019 рр., %^{55 56 57 58 59}

Відповідно до наведеної на рис. 2 структури екологічного податку, найбільшими є обсяги сплати за платежами, що акумулюються за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин, питома вага яких зростає з 21,4% у 2015 р. до 65,4% у 2019 р. Найменшими є обсяги надходжень екологічного податку, отримані внаслідок здійснення скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти, що в середньому за досліджуваний період складали 2,5%. У період з 2015 р. по 2018 р. висока питома вага фіксувалася відносно екологічного податку, що

⁵² Бюджет України 2017: статистичний збірник. Відділ статистики державних фінансів Управління аналізу бюджету та макроекономічних показників Департаменту державного бюджету Міністерства фінансів України. Київ, 2018. 307с.

⁵³ Бюджет України 2019: статистичний збірник. Відділ статистики державних фінансів Управління аналізу бюджету та макроекономічних показників Департаменту державного бюджету Міністерства фінансів України. Київ, 2020. 297с

⁵⁴ Міністерство фінансів України. Офіційний сайт. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення 07.05.2020)

⁵⁵ Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2019 рік». Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення 05.12.2020)

⁵⁶ Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2018 рік». Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення 05.12.2020)

⁵⁷ Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2017 рік». Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення 05.12.2020)

⁵⁸ Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2016 рік». Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення 05.12.2020)

⁵⁹ Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2015 рік». Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення 05.12.2020)

сплачувався платниками за утворення та розміщення радіоактивних відходів, проте у 2019 р. дана стаття доходів не існує.

Одним із критеріїв ефективності функціонування податку є його частка у валовому внутрішньому продукті держави. Однак варто зауважити, що екологічний податок завжди відзначався низьким фіскальним ефектом (рис. 3).

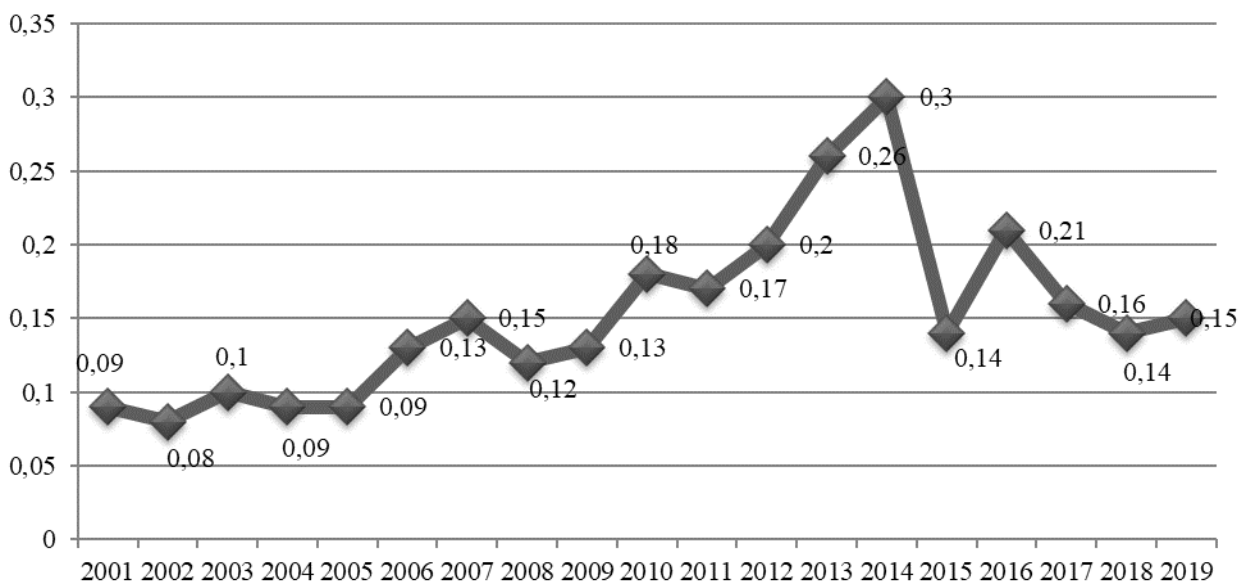

Рис. 3. Питома вага екологічного податку у ВВП України у 2015–2019 рр., %
% 60 61 62 63 64

Протягом наведеного на рис. 3 часового періоду найбільша питома вага екологічного податку у ВВП України спостерігалася у 2014 р. Причому до 2014 р. відзначалися переважно зростаючі тенденції, а після 2015 р. – спадні, що пояснюється виникненням військових дій на території Сходу України, де зосереджено багато підприємств – платників екологічного податку.

Водночас екологічний податок має незначну питому вагу і в ВВП зарубіжних країн – в середньому 0,19%. Характерним є і низький фіскальний потенціал. Зокрема, у таких країнах, як Португалія, Люксембург, Австрія, Чехія, Швеція, Італія, Словаччина, Іспанія, Болгарія, Литва, Румунія, Фінляндія, Німеччина, Латвія, Великобританія, Норвегія питома вага податків на забруднення та ресурси становить менше 0,1 % ВВП, на Мальті, у Франції, Бельгії, Польщі – до 0,2 % ВВП, в Угорщині, Данії, Ірландії, Естонії, Словенії, Ісландії – до 0,5 %, в Норвегії та Хорватії – до 0,7 %⁶⁵.

⁶⁰ Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2019 рік». Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення 05.12.2020)

⁶¹ Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2018 рік». Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення 05.12.2020)

⁶² Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2017 рік». Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення 05.12.2020)

⁶³ Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2016 рік». Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення 05.12.2020)

⁶⁴ Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2015 рік». Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення 05.12.2020)

⁶⁵ Новицька Н. В. Досвід країн ЄС в сфері податкового стимулювання виробництва і споживання пального з відновлювальних джерел енергії. *Акцизне оподаткування в Україні : реалії сьогодення та перспективи*

Про потенціал зростання ефективності екологічного оподаткування свідчить і рівень виконання планових показників акумулювання податку (табл. 1).

1. Виконання планових показників акумулювання екологічного податку до Зведеного бюджету України у 2015–2019 рр.^{66 67 68}

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	Відхилення (+,-) 2019 р. від 2015 р.
Планові надходження, млрд грн.	1495,1	1667,9	1680,3	2335,6	2148,9	+653,8
Фактичні надходження, млрд грн.	1105,4	1619,2	1720,8	2266,0	2238,2	+1132,8
Виконання, %	73,9	97,1	102,4	97,0	104,2	-

У 2015–2019 рр. середній рівень виконання показників надходження екологічного податку до Зведеного бюджету України (табл. 1) склав 94,9%. Проте слід відзначити низький рівень фактичної сплати податку у 2015 р., коли відбулися чергові зміни у законодавстві, а також у державі розпочалася економічна криза. Зростання ж суми сплат по екологічному податку у 2019 р. характеризуються скоріше не стільки позитивними тенденціями, скільки зростанням ставок податку.

Ще одним критерієм фіскальної ефективності екологічного податку є його частка у сумі доходів Зведеного бюджету України (рис. 4).

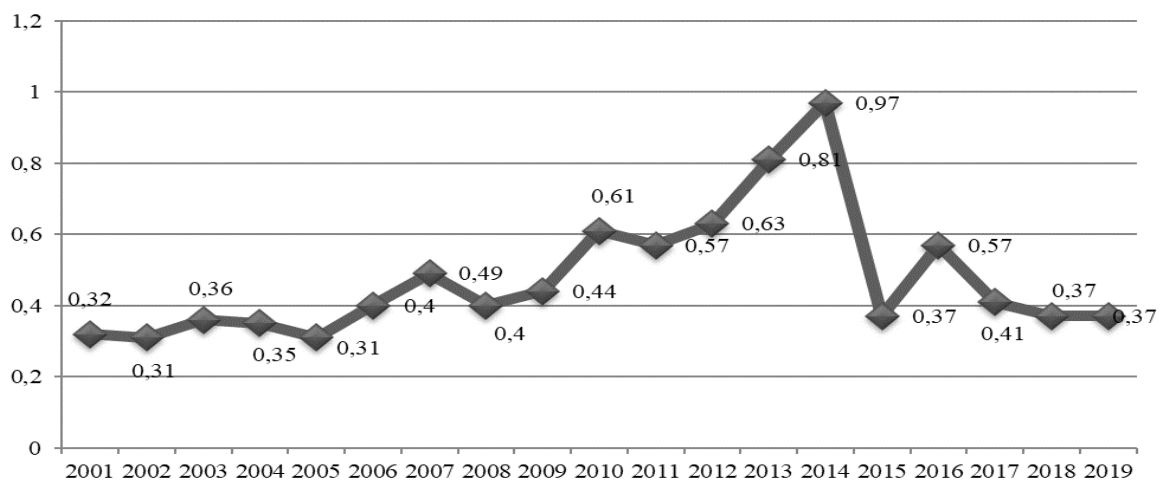

Рис. 4. Питома вага екологічних платежів у доходах Зведеного бюджету України у 2001–2019 рр., %^{69 70 71 72 73}

реформування: зб. матер. наук.-практ. круглого столу, 29 листопада 2013 р. Ірпінь: Видавництво Національного університету ДПС України, 2013. 218 с.

⁶⁶ Бюджет України 2014: статистичний збірник. Відділ статистики державних фінансів Управління аналізу бюджету та макроекономічних показників Департаменту державного бюджету Міністерства фінансів України. Київ, 2015. 307с.

⁶⁷ Бюджет України 2017: статистичний збірник. Відділ статистики державних фінансів Управління аналізу бюджету та макроекономічних показників Департаменту державного бюджету Міністерства фінансів України. Київ, 2018. 307с.

⁶⁸ Бюджет України 2019: статистичний збірник. Відділ статистики державних фінансів Управління аналізу бюджету та макроекономічних показників Департаменту державного бюджету Міністерства фінансів України. Київ, 2020. 297с

Динаміка частки екологічних платежів у доходах Зведеного бюджету України (рис. 4) демонструє тенденції, аналогічні відзначеним на рис. 2.9: у 2014 р. відзначається суттєвий ріст показника, що став наслідком тенденцій, започаткованих у 2001р., а от у 2015–2019 рр. спостерігається зниження рівня показника.

Таким чином, виходячи з низької ефективності економічного оподаткування в Україні, слід означити наявність наявних і невирішених проблемних питань, а також напрями його оптимізації (рис. 5).

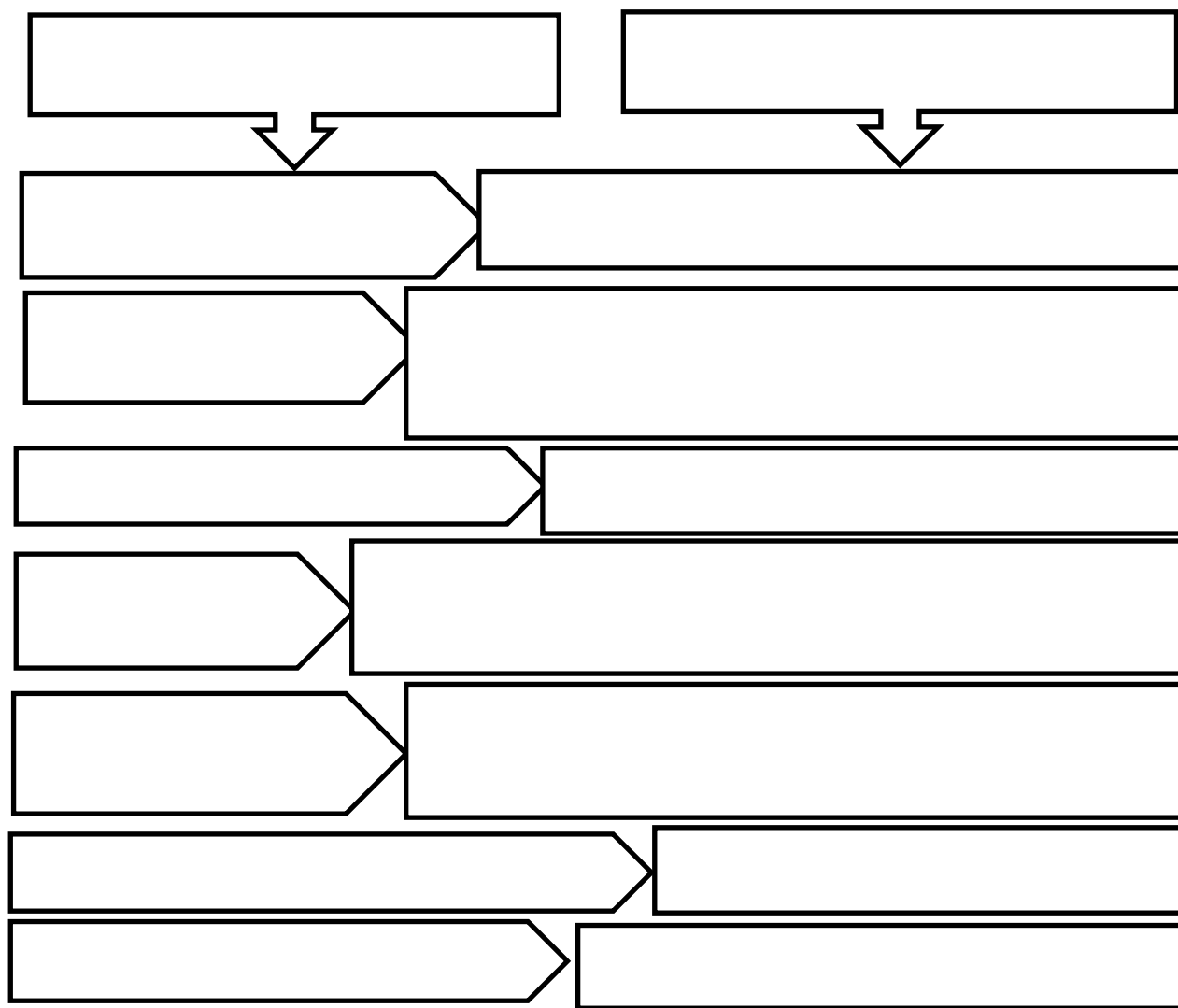

Рис. 5. Напрями вдосконалення екологічного оподаткування в Україні

⁶⁹ Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2019 рік». Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення 08.12.2020)

⁷⁰ Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2018 рік». Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення 08.12.2020)

⁷¹ Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2017 рік». Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення 08.12.2020)

⁷² Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2016 рік». Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення 08.12.2020)

⁷³ Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2015 рік». Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> (дата звернення 08.12.2020)

Напрями вдосконалення екологічного оподаткування, безперечно, мають спиратися на наявну проблематику. Так, для зменшення рівня забрудненості навколишнього середовища побутовим сміттям і пластиком слід створити мережу сміттєпереробних підприємств. Відтак особи, як фізичні, так і юридичні, які укладуть з таким підприємством угоди щодо зобов'язання постачання на переробку відсортованих побутових відходів і пластику, звільнятимуться від сплати екологічного податку.

Транспортний податок у тому вигляді, в якому він існує наразі, слід скасувати. Натомість платниками екологічного податку за викиди в атмосферне повітря мають стати власники всіх транспортних засобів, якщо показники екологічності останніх нижче Євро-5.

Скиди у водні об'єкти мають оподатковуватися за підвищеними ставками, як і розміщення радіоактивних відходів. До того ж на них слід встановити обмежувальні ліміти (як і для викидів у повітря).

Наступним перспективним напрямом опрацювання має стати екологічне оподаткування виробництв, що використовують у своїй діяльності шкідливі для довкілля та здоров'я людей речовини (добрива, пестициди, матеріали тощо).

Також варто перейняти зарубіжний досвід щодо оподаткування високих рівнів шуму, що присутній в аеропортах, на заводах тощо.

Зазначені напрями оптимізації дозволять не лише підвищити фіскальну ефективність екологічного оподаткування в Україні, а й сприятимуть зростанню рівня екологічної культури серед платників і населення та покращенню екологічної ситуації в державі.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

2.1. Методологічні підходи до формування механізму аграрного страхування

Розгляду методологічних засад формування механізму агрострахування передуює з'ясування сутності поняття «механізм». Так, якщо означене поняття розглядати у загальному розумінні, то слід зазначити, що це багатозначний термін який може різнитися в залежності від контексту його застосування. Як наслідок, авторська позиція щодо визначення терміну «механізм» пов'язана із неподільною єдністю окремих складових (ланок, деталей, елементів і т.д.), що в сукупності передбачає функціонування «чогось» як єдиного цілого⁷⁴. Дефініція терміну «механізм агрострахування» пов'язана із розкриттям внутрішньої будови означеного процесу, визначенням сукупності станів та процесів, що його формують та забезпечують функціонування останнього⁷⁵.

Як наслідок, доцільним постає дослідження організаційної конструкції системи страхового захисту аграрного сектору економіки, що відображає сталість впорядкованості взаємопов'язаних суб'єктів агрострахування та його складових (в частині методологічної, організаційної, інституційної і інфраструктурної детермінант), а також зв'язки компонентів та підсистем з подальшим переходом до визначення особливостей структурно-функціональної та управлінської композиції страхових відносин в аграрному секторі економіки в умовах трансформаційних процесів на агростраховому ринку.

Особливості організаційної конструкції системи страхового захисту в аграрному секторі економіки відображено на рис. 1.

Дослідження особливостей функціональної та організаційної конструкції складових системи агрострахування має важливе місце поспіль із їх визначенням⁷⁶.

Змістом функціональної ієрархічної конструкції виступає перерозподіл ресурсів страхових резервів відповідно до суспільно необхідного рівня майнових збитків чи втрати доходів і міри відповідальності щодо покриття різноманітних ризиків.

Організаційна конструкція відображає стійку впорядкованість взаємопов'язаних учасників агрострахування та його складових в розрізі методологічної, організаційної, інституційної та інфраструктурної частин, а також зв'язки між компонентами та підсистемами.

⁷⁴ Прокопчук О.Т., Колотуха С.М. Особливості страхового захисту в аграрному секторі економіки України. *Банківська справа*. № 1 (151). 2020. С. 27.

⁷⁵ Прокопчук О.Т. Особливості формування та сучасні тенденції функціонування українського ринку агрострахових послуг. *Збірник наукових праць «Економіка та управління АПК»*. 2018. № 1 (139). С. 53.

⁷⁶ Деркач О.М. Фактори впливу на стан фінансової безпеки страхового ринку. *Бізнес Інформ*. 2012. №. 6. С. 189.

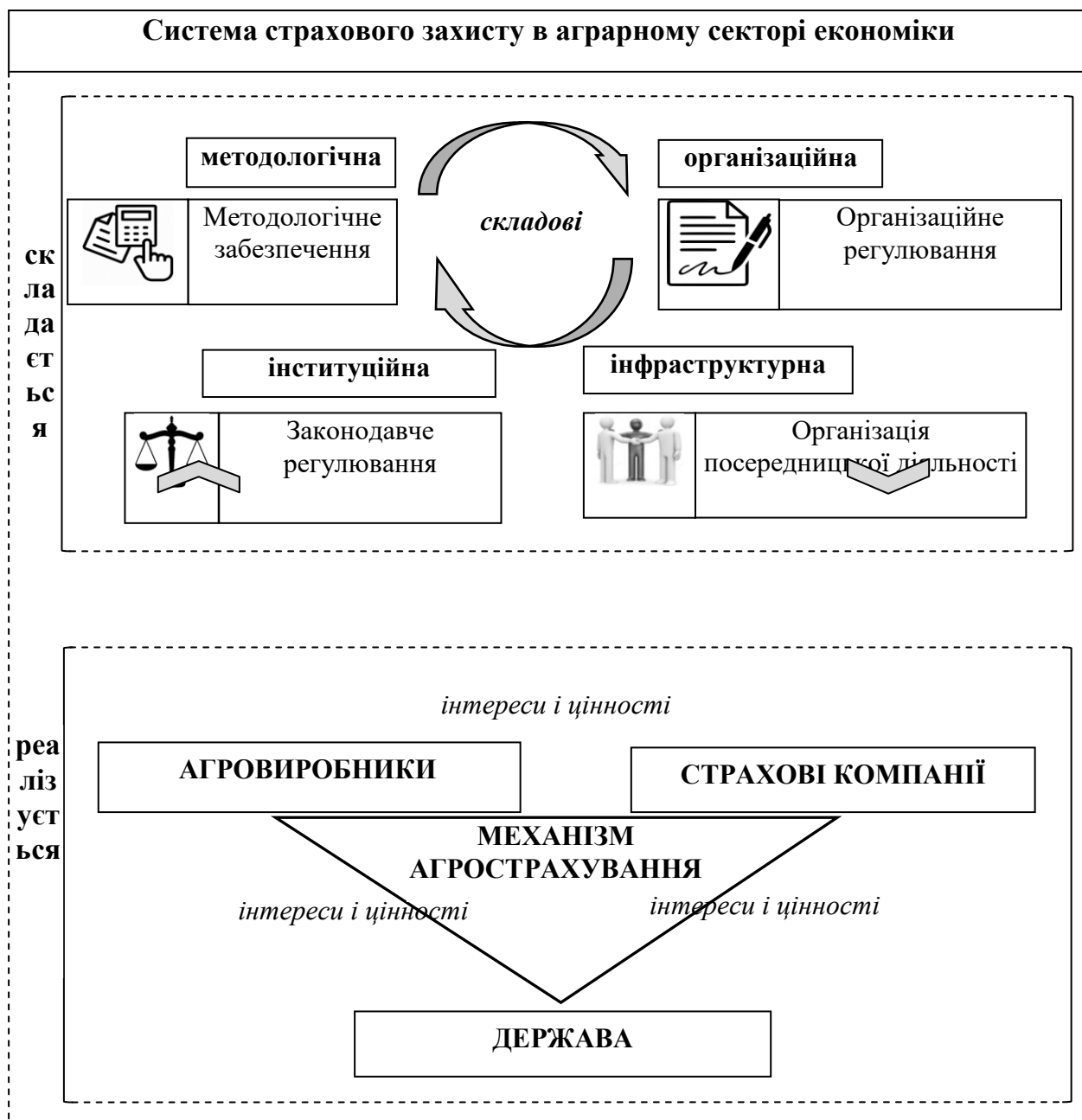

Рис. 1. Організаційна конструкція системи страхового захисту в аграрному секторі економіки

Джерело: власні дослідження автора

Слід зазначити, що структурно формування системи агрострахування відбувається із компонентів, які відображають кластери учасників страхування, а функціонально композицію формують три взаємопов'язаних блоки (рис. 2). Система сільськогосподарського страхування проявляє свої характеристики взаємодіючи із зовнішнім середовищем.

Ключовою місією страхового захисту в аграрному секторі економіки є:

➤ формування належного рівня фінансово-економічної та інституціональної спроможності страхових компаній щодо організації страхового захисту в аграрному секторі економіки;

Рис. 2. Особливості структурно-функціональної композиції страхових відносин в аграрному секторі економіки

Джерело: власні дослідження автора

- забезпечення належним страховим захистом агровиробників;
- формування інституціями, як формальними так і не формальними їх видами особливого середовища на агростраховому ринку, що характеризується прозорістю, сприятливістю і конкурентоздатністю.

Скоординована взаємодія ключових структурних елементів агрострахового ринку та інституцій в розрізі державних та позадержавних їх видів формує методологічну базу страхових відносин в аграрному секторі економіки.

Посилення ролі та значення досліджень функціонування агрострахового ринку з методологічних позицій зумовлюється необхідністю визначення індивідуального суб'єктного відображення у формуванні безпечного середовища щодо агровиробництва.

Відлагоджений механізм агрострахування формує вагомі аргументи стосовно підвищення як інвестиційної, так і ділової активності в аграрному секторі економіки⁷⁷.

Упорядкованість агрострахового процесу в етапному розрізі та систематизація взаємовідносин учасників останнього потребує розмежування методології організації, розвитку, функціонування та управління страховою діяльністю в аграрному секторі економіки.

Методологічні підходи до організаційної композиції страхових відносин в аграрному секторі економіки представлені сукупністю етапів, ключовими серед яких визначено п'ять: прийняття ризиків на страхування, розробка продуктових пропозицій в межах різних схем страхового захисту, укладання агрострахової

⁷⁷ Nesterchuk Y., Prokopchuk O., Tsymbalyuk Y., Rolinskyi O., Bilan Y. Current status and prospects of development of the system of agrarian insurance in Ukraine, *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. Vol. 15, No 3, P. 59.

угоди, виконання умов агрострахової угоди, виплата страхового відшкодування агровиробникам. Причому, слід зазначити, що кожен із зазначених етапів формується під впливом сукупності факторів (рис.). Складові агрострахового ринку з позиції його суб'єктного складу представлені в трисекторному розрізі: структурні елементи, елементи інфраструктури (посередницький сектор) і наглядові та контролюючі органи, натомість з позиції об'єктного відображення – в розрізі системи страхового захисту в галузі рослинництва та тваринницькій галузі.

Методологія структури формування системи агрострахування відбувається із компонентів, що відображають кластери учасників агрострахового процесу, натомість методологію функціональної композиції формують три взаємопов'язаних блоки, зокрема механізм агрострахування, безпосередньо система страхового захисту та ключові складові агрострахового ринку в розрізі як суб'єктного, так і об'єктного складу.

Методологія управлінської композиції страхових відносин в аграрному секторі економіки реалізується під впливом сукупності процесів, зокрема інституціональних, цифрових та глобалізаційних трансформацій, а також пов'язаних із реінжинірингом бізнес-процесів та використанням стратегії менеджменту якості на зазначеному ринку, що набуває особливого акценту в умовах трансформаційних процесів на останньому.

Далі зупинимось на особливостях організаційно-управлінської композиції страхових відносин в аграрному секторі економіки в умовах трансформаційних процесів на агростраховому ринку. Організаційна композиція страхових відносин в аграрному секторі економіки представлена сукупністю етапів, ключовими серед яких визначено п'ять: прийняття ризиків на страхування, розробка продуктових пропозицій в межах різних схем страхового захисту, укладання агрострахової угоди, виконання умов агрострахової угоди, виплата страхового відшкодування агровиробникам. Натомість, специфіка управлінської композиції агрострахових відносин інтерпретується за допомогою сукупності трансформаційних процесів до яких за результатами дослідження віднесено: процеси інституціональних трансформацій, процеси цифрової трансформації і процеси глобальної трансформації, а також реінжиніринг бізнес-процесів та використання стратегії менеджменту якості на агростраховому ринку

Ключові етапи агрострахового процесу в структурному розрізі та в авторській інтерпретації відображено на рис. 3.

Аналіз агрострахового процесу в структурному розрізі дозволив виокремити тріо його ключових етапів, до яких за результатами дослідження віднесено: переддоговірні, безпосередньо договірні та постдоговірні відносини. Кожен із виокремлених етапів означеного процесу складається із сукупності елементів, що в кінцевому результаті формують цілісність процесу їх сприйняття.

Рис. 3. Ключові етапи агострахового процесу в структурному розрізі

Джерело: власні дослідження автора

Перший етап – етап переддоговірних відносин агрострахового процесу є вступним та пов'язаний із переговорними процедурами, другий – етап договірних відносин є основним етапом, відображаючи документальне оформлення угоди та, відповідно, виконання усіх зобов'язань сторонами та третій – етап постдоговірних відносин є завершальним етапом процесу, що характеризується оцінкою результатів виконання договорів агрострахування.

Таким чином, напрацювання даного дослідження дозволили представити формування механізму агрострахування з позиції організаційної, структурно-функціональної, а також управлінської композиції страхових відносин в аграрному секторі економіки в умовах трансформаційних процесів на означеному ринку. Розмежування методологічних підходів до означеної трійки композицій страхових відносин в аграрному секторі економіки зумовлюється відлагодженість етапів агрострахового процесу і систематизацією взаємовідносин суб'єктів агрострахового ринку.

2.2. Переваги та недоліки недержавного пенсійного страхування в Україні

Найважливішою проблемою, що гальмує розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення, є несприйняття її як альтернативи державній системі. Останніми роками замість комплексного розвитку всієї пенсійної системи йде одностороннє нарощування ресурсів бюджету Пенсійного фонду України – системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (і це називається пенсійною реформою). При цьому ресурсів із року в рік не вистачає. Бюджет ПФУ є постійно дефіцитним, і це при тому, що в Україні доволі висока ставка пенсійних внесків ПФУ, і крім того.⁷⁸ Головним джерелом фінансування системи соціального захисту населення України є кошти державного та місцевих бюджетів, а також фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Вагому роль у подоланні соціальних ризиків, серед яких – досягнення пенсійного віку, покриття витрат на лікування, втрата працездатності, відіграють недержавні фінансові інститути (недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, банки) та благодійні організації.⁷⁹

Основними недоліками недержавного пенсійного страхування низький рівень доходів громадян, що є причиною спрямування практично усіх зароблених коштів на поточне споживання та робить добровільне страхування недоступним для більшості населення України.

– низька фінансова грамотність та постійна нестабільність у державі зумовили зростання недовіри;

⁷⁸ Зеленко Н. М., Зеленко В. А. Аналіз ринку недержавного пенсійного страхування в Україні: соціально-економічний вимір. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. Вип. 2, 2019. С.126-133.

⁷⁹ Приймак І., Вишивана Б. Недержавне пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення України. Актуальні питання теорії і практики фінансів. Світ фінансів. 3(60). 2019. С. 121-138. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1250/1253>

– низький рівень розвитку вітчизняного фондового ринку здійснює ряд перешкод в Управлінні активами пенсійних фондів, страхових організацій та банківських установ;

– погано відпрацьована схема захисту пенсійних накопичень є досить значним чинником ризику при здійсненні даного виду діяльності;

– затування в Україні протягом останніх років процесу впровадження в життя державної накопичувальної пенсійної системи гальмує подальший розвиток недержавного пенсійного страхування, оскільки як в обов'язковій, так і в добровільній складових основними суб'єктами цих процесів виступають ті самі фінансові інститути (НПФ, компанії зі страхування життя, банківські установи – зберігачі, компанії з управління активами і т. д.).

Ефективне запровадження обов'язкової накопичувальної складової потенційно має здійснити популяризацію недержавної. Яка має ряд переваг при визначених недоліках:

– розмір виплат у даній системі насамперед залежить від бажання застрахованої особи та її матеріального стану (працедавця);

– недержавне соціальне страхування є невіддатне впливу «старіння населення» та процесам тінізації ринку праці;

– у випадку з накопичувальним пенсійним страхуванням є присутнім нарахування інвестиційного доходу, що дозволяє індексувати нагромаджені кошти на рівень інфляції та одержувати додатковий прибуток.

– законодавством передбачено режим пільгового оподаткування для підприємств – страхувальників та застрахованих осіб;

– підприємство – засновник корпоративного пенсійного фонду має змогу інвестувати частину активів корпоративного пенсійного фонду.⁸⁰

У сукупності можливих видів вітчизняних недержавних пенсійних фондів вирізнено відкриті, корпоративні і професійні, їх характеристики мають відмінності у складі засновників, вкладників і учасників (табл. 1).

1. Загальні характеристики існуючих видів НПФ в Україні

Види НПФ	Засновники	Вкладники	Учасники
Відкритий	Будь-які юридичні особи	Будь-які вкладники	Будь-які учасники
Корпоративний	Одне або кілька підприємств	Засновники й інші підприємства, учасники	Працівники підприємств-вкладників
Професійний	Професійні об'єднання	Засновники й інші підприємства за договором, учасники	Члени професійних об'єднань

⁸⁰ Зеленко Н. М., Зеленко В. А. Аналіз ринку недержавного пенсійного страхування в Україні: соціально-економічний вимір. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. Вип. 2, 2019. С.126-133.

У таблиці 2 показано розподіл функцій і послуг фінансових установ, які беруть участь в організації вітчизняної системи недержавного пенсійного забезпечення.

2. Розподіл функцій і послуг фінансових посередників у системі недержавного пенсійного забезпечення

Фінансовий посередник	Статутний капітал	Функції	Послуги
НПФ	-	Акумуляування коштів учасників	Залучення пенсійних внесків і виплата пенсій на визначений термін
Компанія з управління активами (КУА)	300 тис євро 500 тис євро: для КУА–АПФ. Власний капітал – не менше 300тис євро.	Операції з цінними паперами, інвестування коштів НПФ, звітність перед радою НПФ щодо операцій за рахунок пенсійних активів НПФ	Розміщення залучених внесків. Формування інвестиційного портфелю
Адміністратор пенсійного фонду (АПФ)	300 тис євро 300 тис євро: для КУА-АПФ. Власний капітал – не менше 200тис євро.	Облік коштів НПФ, переведення їх від НПФ до КУА. Розподіл інвестиційного доходу, переведення грошей в інший НПФ, банк, СК. Контроль структури портфеля НПФ	Адміністрування НПФ
Банк-зберігач	Мінімум – 5 млн євро	Зберігання рахунків і коштів АПФ, активи НПФ і відповідних документів. Депонування частини активів НПФ. Контроль структури портфеля НПФ і обґрунтованості опре цій КУА і АПФ щодо придбання активів	Депозитні послуги – відкриття і підтримка пенсійного депозитного рахунку
Страхова компанія	Мінімум для СК – 1,5 млн євро	Розрахунок і здійснення ануїтетних (довічних) виплат учаснику НПФ	Довічне пенсійне страхування коштів, накопичених НПФ пенсійної системи

Пенсійна система України в сучасному вигляді діє з 2004 року та формально складається з трьох рівнів пенсійного забезпечення. Пенсійні виплати майбутнім пенсіонерам мають формуватися з трьох незалежних джерел, що дозволить збалансувати пенсійну систему та підвищити рівень життя українців у похилому віці.

Перший рівень це солідарна система. Його особливістю є відрахування із заробітної плати у вигляді єдиного соціального внеску (ЄСВ), що складає 22%, надходять до Пенсійного фонду України та відразу перерозподіляються та виплачуються нинішнім пенсіонерам. На сьогоднішній день солідарна система не може забезпечити достойний рівень пенсії, в першу чергу, через демографічні причини, а саме, через старіння населення України – постійне збільшення кількості пенсіонерів та зменшення кількості працюючих людей. Тих коштів, що надходять до пенсійного фонду не вистачає для покриття виплат пенсіонерам. Бюджет ПФУ у 2018 р. складав 353,6 млрд. грн., а дотації з Держбюджету 139,3 млрд грн. На даний момент, Пенсійний фонд України має значний дефіцит – понад 130 млрд. грн., що складає 50% від свого бюджету та для його покриття щороку з держбюджету виділяються значні додаткові суми.

Другий рівень це обов'язкова накопичувальна система, яка передбачає щомісячні обов'язкові відрахування із заробітної плати працівника (з 2% до 7% від зарплати, поступове щорічне зростання) до обраного учасником сертифікованого недержавного пенсійного фонду. Кошти потрапляють на персональні рахунки громадян, де вони обліковуються, інвестуються, генерують дохід та збільшують розмір майбутніх пенсійних виплат. Наразі даний рівень ще не працює, та концепція і параметри його запуску наразі активно обговорюються серед учасників ринку, профільних державних органів та народних депутатів.

Третій рівень – система добровільного недержавного пенсійного забезпечення. Ця система представлена недержавними пенсійними фондами, яких в Україні налічуються близько 60. Пенсійні внески до них здійснюються вкладником на добровільних засадах, кошти обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку, на них нараховується інвестиційний дохід. По досягненні пенсійного віку (за 10 років до офіційно встановленого пенсійного віку в Україні) учасник фонду отримує додаткову недержавну пенсію, що не залежить від стажу або державної пенсії. Приймати участь в цьому рівні можуть як фізичні особи, здійснюючі внески за себе, своїх рідних та дітей, так і юридичні особи, піклуючись про майбутню пенсію своїх робітників. Здійснюючі такі внески і фізичні, і юридичні особи мають можливість отримувати податкові пільги. У недержавному пенсійному забезпеченні розмір пенсії залежить від внесків на користь учасника, що робить він, строку накопичення та інвестиційного прибутку, що постійно нараховується на ці внески. Це інструмент пенсійного накопичення, де є можливість самостійно впливати на розмір своєї майбутньої пенсії. Саме самостійне добровільне накопичення є основою пенсійного забезпечення у більшості розвинених країн. Активи в управлінні недержавних пенсійних фонду складають суму 2,6 млрд. грн., а кількість учасників – 847 000 осіб.⁸¹

Сума коштів, акумульованих у недержавних пенсійних фондах, станом на початок 2019 року склала 2 745,2 млн грн (або трохи більше \$ 100 млн), що в розрахунку на одного учасника системи в середньому становить 3 210 грн. До

⁸¹ Пенсійна система України URL: <https://otppension.com.ua/pension-system-of-ukraine>

участі у недержавному пенсійному забезпеченні залучені лише 855 тис. учасників, або приблизно 5 % працездатного населення. За період з грудня 2013 по грудень 2018 року номінальна чиста середньорічна дохідність по системі склала 9,6 %, натомість реальна, з поправкою на інфляцію, мала від'ємне значення, а саме мінус 8,1 %. Такі показники діяльності фактично ставлять під сумнів спроможність даних фондів та неможливість генерувати позитивний довгостроковий інвестиційний дохід.

Невтішні показники системи недержавного пенсійного забезпечення викликані сукупністю причин, серед яких несприятлива макроекономічна ситуація, відсутність розвинутих ринків капіталу й надійних фінансових інструментів, низький рівень доходів населення і нерозуміння необхідності заощаджувати на пенсію, брак інформації про існування недержавних пенсійних схем. Серед усіх причин окремо виділяється проблема «самих недержавних пенсійних фондів», які є «дуже дорогими для учасників».

Розрахунки дохідності лише відкритих недержавних пенсійних фондів з активами не менше 10 млн грн, які охоплюють різні часові періоди, у тому числі 10 річний загалом «виглядають доволі пристойно» (рис. 1).

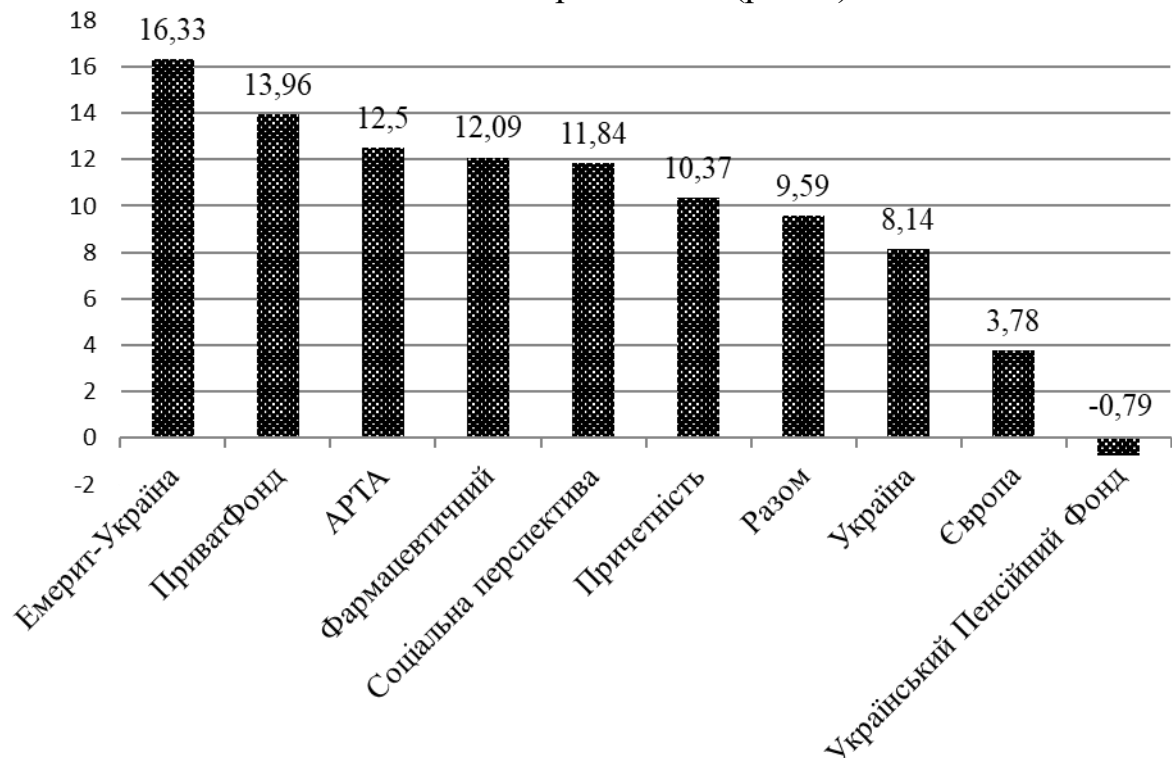

Рис. 1. Середньорічна номінальна дохідність провідних відкритих НПФ за період з 2009 по 2018 рр., %

Середньорічна реальна дохідність восьми із одинадцяти «великих» НПФ за період з 2009 по 2018 рік має від'ємне значення, з урахуванням інфляції для зниження агентських ризиків необхідно запроваджувати комплекс додаткових заходів, зокрема пов'язаних із належним розкриттям інформації про діяльність недержавних пенсійних фондів, посиленням пруденційних регулятивних правил та нагляду за їхнім виконанням тощо. Разом з тим, усі ці заходи будуть мати

ефект лише у тому випадку, якщо на запобігання агентських ризиків будуть «налаштовані» модель організації діяльності з накопичувального пенсійного забезпечення та система управління НПФ.

Одним із важливих показників ефективності діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні є вартість їх активів. Загальна вартість активів, сформованих НПФ, станом на 31.12.2018 р. становила 2745,2 млн грн, що на 11,2% або 276 млн грн більше, порівняно з аналогічним періодом 2014 р. (табл. 3).

3. Динаміка показників діяльності НПФ в Україні

Показники	2014р.	2015р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Темп приросту
Загальна кількість учасників НПФ, тис осіб	833,7	836,7	834,0	840,8	855,3	2,6
Кількість укладених пенсійних контактів, тис	55,1	59,7	62,6	58,7	68,8	24,9
Пенсійні внески, всього млн. грн, у т ч:	1808,2	1886,8	1895,2	1897,3	2000,5	10,6
від фізичних осіб	71,4	80,3	92,2	124,3	172,1	141,0
Від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,0
від юридичних осіб	1736,1	1806,3	1802,1	1772,3	1827,7	5,3
Пенсійні виплати, млн. грн., у т. ч.:	421,4	557,1	629,9	696,3	809,9	92,2
одноразові пенсійні виплати	384,6	475,7	499,4	505,9	545,5	41,8
пенсійні виплати на визначений строк	36,8	81,4	130,5	190,4	264,4	618,5
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн	2469,2	1980,0	2138,7	2465,6	2745,2	11,2

Зауважимо, що впродовж досліджуваного періоду темпи приросту цього показника коливалися, зокрема в 2015 р. загальна вартість активів НПФ зменшилася на 19,8% проти 2014 р., у 2016 р. зросла на 8,0% щодо показника 2015 р., у 2017 р. зросла на 15,3%, порівняно з аналогічним періодом 2016 р., а в 2018 р. – на 11,3%, проти показника 2017 р..⁸²⁸³⁸⁴

У країнах з високим рівнем середньодушового доходу населення (Люксембурзі, Нідерландах, Ірландії, Франції, Бельгії, Німеччині) таке співвідношення сягає від 80 до 350%, то у країнах з порівняно низьким середньодушовим доходом (Греції, країнах Балтії, Словаччині тощо) відповідне співвідношення коливається в діапазоні від 10 до 25%.

Для створення системи управління НПФ, яка була б здатна запобігати агентським ризикам, необхідна зміна моделі організації діяльності з накопичувального пенсійного забезпечення. Практично в усіх країнах

⁸² Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2017 / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL : https://www.nfp.gov.ua/files/17_Dep_Repetska/NPF_IV_kv%202017.pdf.

⁸³ Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2018 / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL : https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/NPF_IV_kv%202018.pdf.

⁸⁴ Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2016 / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL : https://www.nfp.gov.ua/files/17_Dep_Repetska/NPF_IV_kv%202016.pdf.

Центральної та Східної Європи застосовується модель організації діяльності, за якої управління пенсійними фондами, що є організаційною формою об'єднання пенсійних накопичень учасників, здійснюють афілійовані до них управляючі компанії. За такої моделі управляюча компанія та пенсійний фонд мають, як правило, спільні органи управління з чітко визначеними обсягами фідучіарних обов'язків і відповідальності та розглядаються як єдина установа пенсійного забезпечення. Незалежно від того має чи немає пенсійний фонд статус окремої юридичної особи, така модель організації діяльності передбачає, що управляюча компанія діє від імені пенсійного фонду, приймає на себе (або їй передається) управління пенсійним фондом цілком та залишається повністю відповідальною за дотримання обов'язків перед учасниками пенсійного фонду, навіть у тому випадку, коли певні базові процеси передаються на аутсорсинг.⁸⁵

Застосування подібної моделі в Україні дасть можливість, сформувати систему органів корпоративного управління з чітко визначеними фідучіарними обов'язками і відповідальністю перед учасниками НПФ та проводити орієнтовану на захист інтересів учасників сучасну систему управління НПФ з відповідним інструментарієм внутрішнього контролю, функціями ризик-менеджменту і внутрішнього аудиту, можливостями гнучкого застосування інсорсингу чи аутсорсингу відповідно до потреб управління.

2.3. Стан та тенденції розвитку банківського регулювання та нагляду в Україні

Забезпечення фінансової стабільності є ключовою проблемою розвитку сучасних держав, у тому числі і України, в умовах лібералізації товарно-грошових відносин та фінансової глобалізації. Це, у свою чергу, створює підґрунтя для постійного розвитку та вдосконалення системи банківського регулювання та нагляду відповідно до мінливих ринкових умов.

Сучасні тенденції розвитку банківського нагляду охоплюють широке коло питань, що стосуються організаційних аспектів його реалізації та реформування інститутів системи банківського нагляду та регулювання; змісту та цільової спрямованості моніторингу за станом фінансово-кредитної системи; та в цілому методологічних засад його здійснення. Впровадження надбань та вдосконалень окремих елементів системи банківського нагляду та регулювання у національну практику потребує врахування безлічі факторів, починаючи з історичних особливостей фінансового розвитку до сучасного стану та пріоритетів соціально-економічного розвитку країни в цілому.

У Законі України «Про Національний банк України» визначено трактування поняття банківське регулювання так: банківське регулювання – одна з функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської

⁸⁵ Що не так з недержавними пенсійними фондами? <https://rpr.org.ua/news/shcho-ne-tak-z-nederzhavnyymi-pensiynymy-fondamy/>

діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства. Метою банківського нагляду є стабільність банківської системи і захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках⁸⁶.

На рис. 1 зображено основні елементи системи банківського регулювання та нагляду: функції, завдання, принципи, методи та інструменти, результат проведення банківського регулювання та нагляду.

Незважаючи на чіткість задекларованої мети банківського нагляду, сучасний стан та проблеми банківської системи країн світу, в т.ч. України, свідчать про її неспроможність протидіяти негативним впливам як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, своєчасно ідентифікувати потенційні ризики та адекватно реагувати на них. Відтак існує проблема нерезультативності банківського нагляду.

Система банківського регулювання та нагляду є комплексом елементів, які взаємопов'язані між собою й доповнюють один одного, та спрямовані забезпечити виконання поставлених цілей і завдань НБУ, досягнути важливих стратегічних орієнтирів діяльності банківської системи України.

Банківський нагляд здійснюють за допомогою таких методів:

- 1) безвиїзний нагляд.
- 2) виїзне інспектування банків.

Національний банк України проводить банківське регулювання, здійснює нагляд за банківськими установами шляхом проведення вступного, попереднього, поточного та наступного контролю.

Одним із способів непрямого впливу на банківську діяльність є встановлення НБУ обов'язкових економічних нормативів, які виконують також функцію контролю за ризиками, пов'язаними з операціями банків.

В Інструкції Про порядок регулювання діяльності банків в Україні визначено такі групи нормативів⁸⁷:

- капіталу;
- ліквідності;
- кредитного ризику;
- інвестування.

Капітал банку є найголовнішим показником, який демонструє успішність діяльності, перспективи розвитку установи. Розмір капіталу визначає обсяг активних операцій банку.

⁸⁶ Про банки і банківську діяльність: закон України від 07.12.2000 № 2121ІІІ: URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nre_g=2121-14.

⁸⁷ Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена Постановою Правління НБУ 28.08.2001р. №368. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>

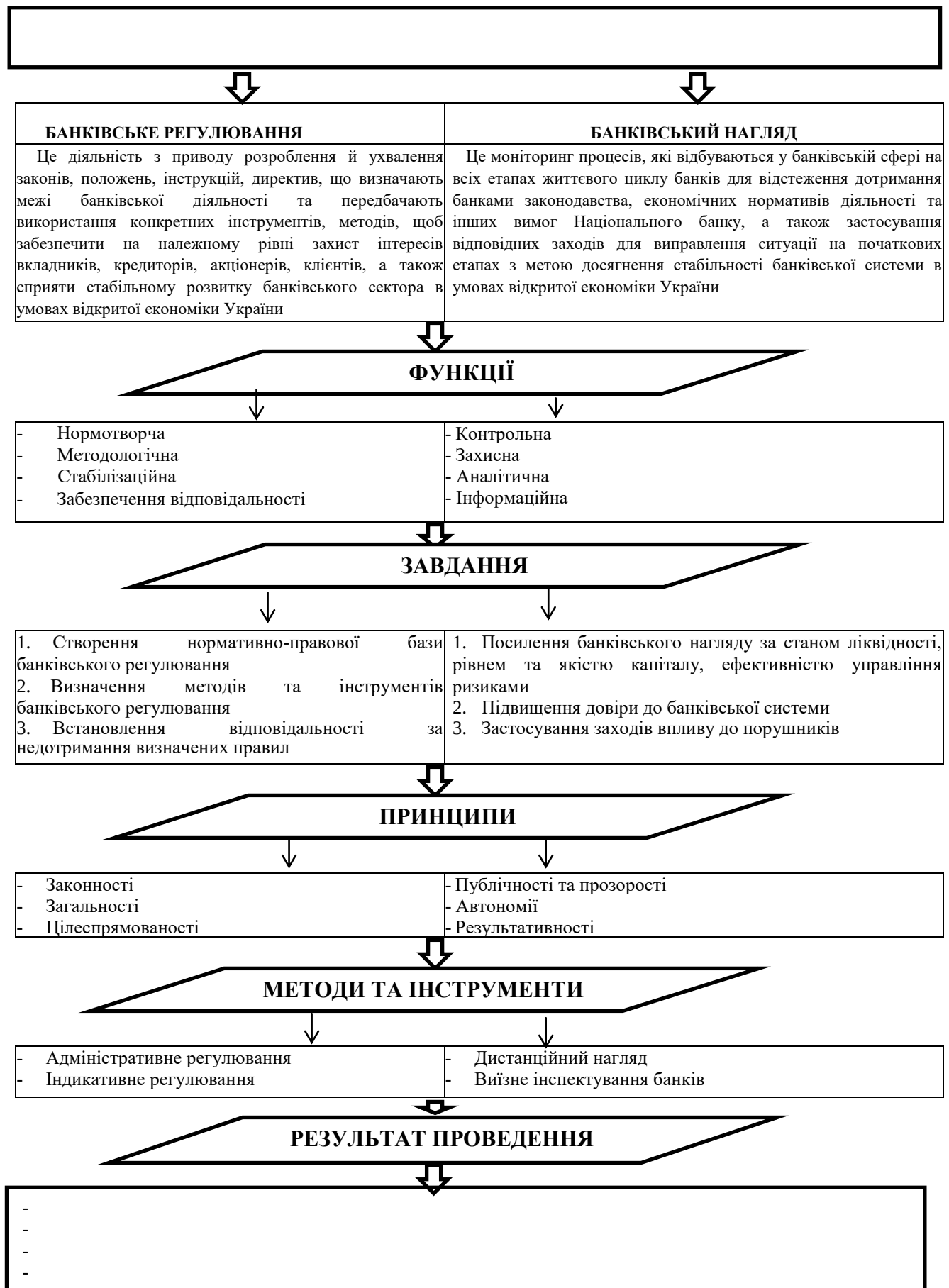

Рис. 1. Система банківського регулювання та нагляду

У таблиці 1 наведено дані щодо дотримання банками нормативів капіталу. З даних таблиці можемо побачити, що протягом 2016–2020 років банки дотримувалися нормативів капіталу.

1. Дотримання банками нормативів капіталу станом на 01.01

Економічні нормативи (нормативне значення)	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Регулятивний капітал Н1 (млн грн)	129816,9	109 653,6	115 817,6	126 116,7	150 313,8
Норматив достатно-сті регулятивного капіталу Н2, % ($\geq 10\%$)	12,31	12,69	16,10	16,18	19,66
Норматив достатно-сті основного капіталу Н3, % ($\geq 7\%$)	–	–	–	10,43	13,50

Джерело: офіційний сайт Національного банку України

Протягом досліджуваного періоду регулятивний капітал банківської системи України постійно коливався. Проте, станом на 01.01.2020 р. регулятивний капітал збільшився на 20496,9 млн грн в порівнянні з 2016 р.

Сьогодні у контексті розв’язання проблеми капіталізації першочергового вирішення потребує питання поліпшення якості активів. Велика частка проблемних активів призводить до вичерпування резервів і до зменшення розмірів капіталу. Також особливої уваги заслуговує робота з власниками у напрямі збільшення внесків до капіталу банку. Банкам варто подбати про поліпшення власного капіталу у кількісному та якісному вираженні.

Норматив достатності (адекватності) регулятивного Н2, що встановлюється НБУ, відображає спроможність банку своєчасно та у повному обсязі розрахуватись по своїх зобов’язаннях по операціях торговельного, кредитного або іншого грошового характеру. З даних таблиці 1 прослідковується збільшення цього показника протягом 2016-2020 рр., а чим вище значення даного показника, тим більшою є частка ризику, яку приймає на себе банк. Даний норматив встановлюється для запобігання перекладанню банком кредитного ризику та ризику втрати активів на вкладників і кредиторів.

Ліквідність – це такий стан банку, за якого спостерігається вчасне виконання зобов’язань перед кредиторами, вкладниками. Тобто, це можливість банку своєчасно, у повному обсязі проводити розрахунки, здійснювати платежі, виплати вкладникам на першу вимогу і у даній валюті, реалізовувати пасивно-активні операції. Іншими словами, це здатність банку виконувати свої безпосередні функції, що у підсумку впливає на стабільність банківської системи. У даному випадку моніторинг, нагляд за цими процесами здійснює НБУ. Одним із інструментів регулювання ліквідності є встановлення для банків обов’язкових економічних нормативів ліквідності: миттєвої (Н4), поточної (Н5) та короткострокової (Н6) ліквідності (табл. 2).

2. Дотримання банками нормативів ліквідності станом на 01.01

Економічні нормативи (нормативне значення)	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Норматив миттєвої ліквідності Н4($\geq 20\%$)	78,73	60,79	55,55	68,66	—*
Норматив поточної ліквідності Н5, ($\geq 40\%$)	79,98	102,14	108,08	99,12	—*
Норматив короткострокової ліквідності Н6, ($\geq 60\%$)	92,87	92,09	98,37	93,52	94,35

Джерело: офіційний сайт Національного банку України

*Примітка. Відповідно до змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджених постановою Правління Національного банку України від 01.08.2019 № 102, починаючи з 02.09.2019 економічні нормативи Н4 та Н5 не розраховуються.

Загалом протягом усього досліджуваного періоду спостерігається ситуація з перевищенням нормативів ліквідності майже у 2,5 рази, що свідчить про надлишкову ліквідність у банківській системі, а також є результатом жорсткого контролю з боку НБУ за дотриманням нормативів і застосуванням заходів впливу при їх порушенні.

Норматив короткострокової ліквідності Н6 – відношення ліквідних активів банку до його зобов'язань з кінцевим терміном погашення до одного року. Норматив визначає мінімальний обсяг активів банку для забезпечення виконання його зобов'язань протягом 2020 року (рис. 1) .

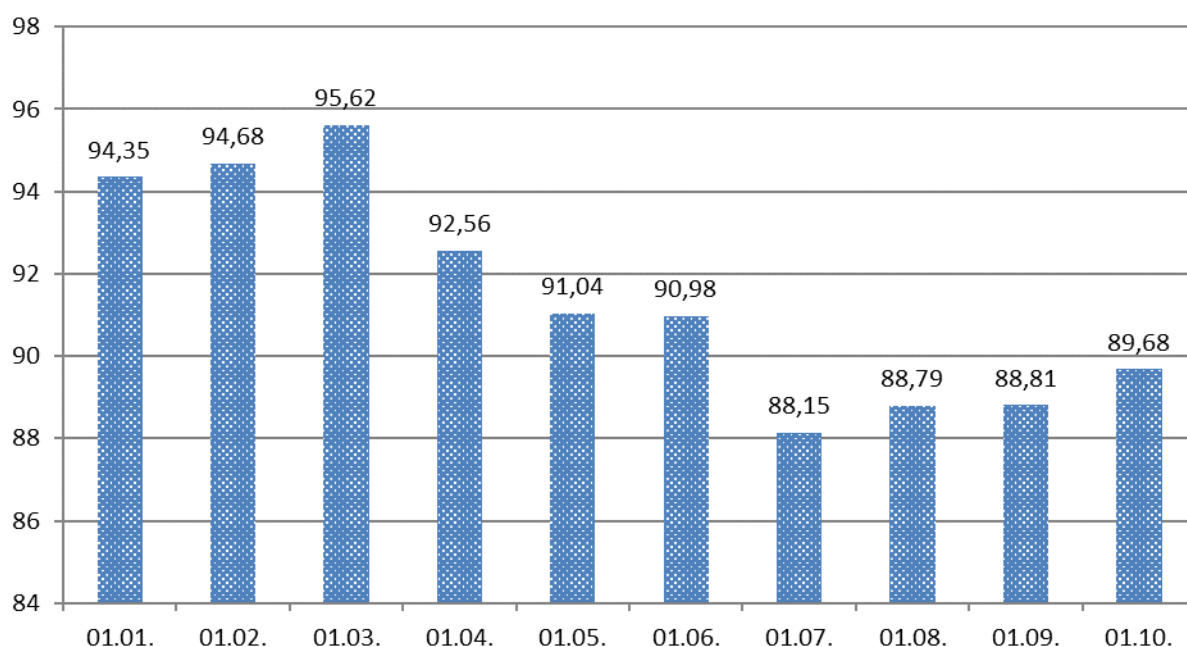

Рис. 1. Значення нормативу короткострокової ліквідності за січень-жовтень 2020 р. ⁸⁸

⁸⁸ Офіційний сайт Національного банку України. URL: [http:// www.bank. gov.ua](http://www.bank.gov.ua)

Як видно з рисунку норматив короткострокової ліквідності протягом січня-жовтня 2020р. був майже на одному рівні із незначним відхиленням і повністю задовольняв вимоги НБУ.

Регулятор контролює виконання нормативів ліквідності на мінімально допустимому рівні, при цьому не обмежує їх у нарощуванні вільної ліквідності, оскільки не може втручатись в оперативну діяльність.

2020 р. був важким для всієї економіки і, відповідно, для банківської системи як її складової. Кількість банків на 01.01.2020р. становила 75 (станом на 01.01.2015р. їх налічувалось 163). Через погіршення якості активів відбувалось зростання обсягів відрахувань у резерви, частка простроченої заборгованості зросла до 22,1%. Водночас зменшувались обсяги депозитів через їх вилучення здебільшого фізичними особами, що спричинено зменшенням довіри до банків і політичною нестабільністю (рис. 2).

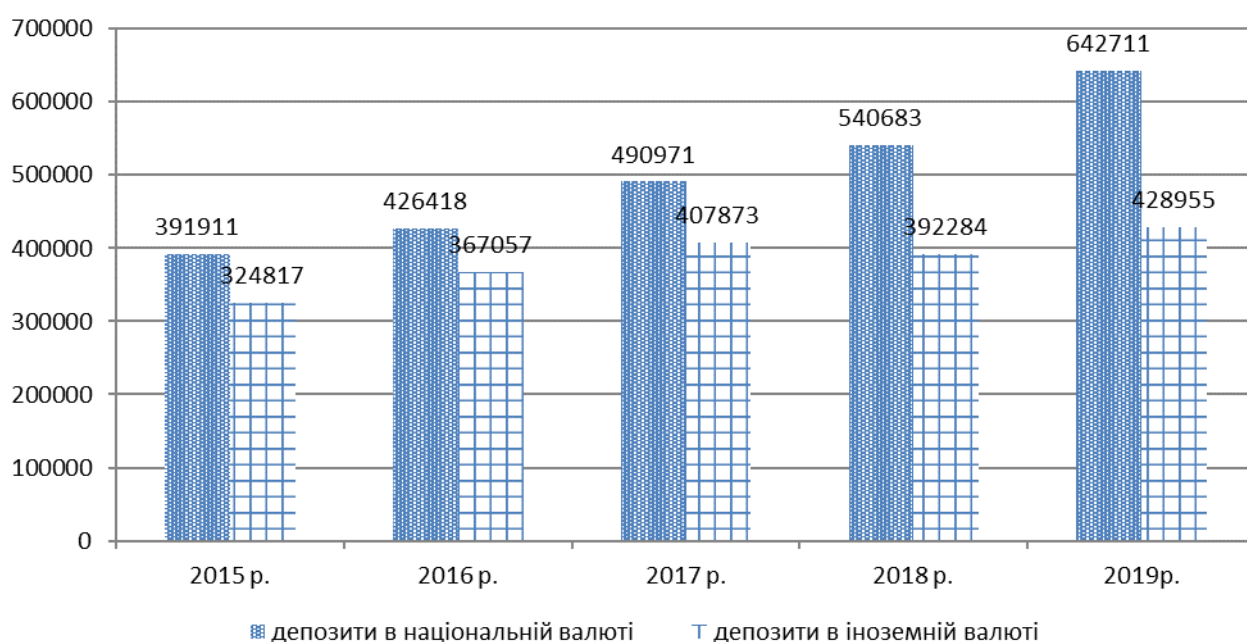

Рис. 2. Обсяг депозитів по банківській системі України⁸⁹

Відповідно до даних рис. 2, бачимо коливання залишків депозитів по банківській системі. Збільшення відбулося лише за рахунок курсової переоцінки, що пов'язано з девальвацією.

При проведенні активних операцій, виникає кредитний ризик – ймовірність настання ситуації, коли контрагент може не повернути або борг, або нараховані проценти. Тому з метою обмеження кредитного ризику, який виникає при невиконанні контрагентами своїх зобов'язань, і розраховується норматив Н7, Н8, Н9 (табл. 3).

⁸⁹ Офіційний сайт Національного банку України. URL: [http:// www.bank. gov.ua](http://www.bank.gov.ua)

3. Дотримання банками нормативів кредитного ризику станом на 01.01

Економічні нормати-ви (нормативне значення)	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Норматив макси-мального розміру кредитного ризику на одного контрагента Н7($\geq 25\%$)	22,78	21,48	20,29	19,83	17,61
Норматив великих кредитних ризиків Н8, ($\geq 800\%$)	364,14	308,27	208,31	176,23	105,00
Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними банком особами Н9, ($\geq 25\%$)	31,19	36,72	17,89	10,41	7,02

Джерело: офіційний сайт Національного банку України

Таблиця 3 демонструє значення нормативів кредитного ризику за 2016-2020 роки. Норматив Н7 при гранично допустимому значенні у 25%, майже досягає свого максимального значення – коливається у межах 18-23%, що пов'язано зі значним зменшенням регулятивного капіталу у банківській системі. Значення нормативу Н8 найбільшим було станом на 01.01.2016р. – 364,14%, у наступні роки і його значення знижувалося, що означає поступове зменшення великих кредитних ризиків у банківській системі. Натомість норматив Н9, починаючи з 01.01.2016 р. до 01.01 2018 р. перевищує допустиме значення у 25%, а це є негативним явищем, що свідчить про зростання операцій банків з пов'язаними особами, проте вже з 2018 р. і по сьогоднішній час ситуація значно покращилась і станом на 01.01. 2020 р. він становив – 7,02.

Наступною групою нормативів є нормативи інвестування (табл. 4).

4. Дотримання банками нормативів інвестування станом на 01.01

Економічні нормати-ви (нормативне значення)	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Норматив інвестування у цінні папери окремо за кожною установою Н11($\geq 15\%$)	0,002	0,001	0,0001	0,0009	0,0002
Норматив загальної суми інвестування Н12, ($\geq 60\%$)	1,10	0,60	0,22	0,15	0,13

Джерело: офіційний сайт Національного банку України

Розглянувши дані таблиці 4, бачимо, що нормативи інвестування перебувають на дуже низькому рівні, а це означає, що в розрізі активних операцій саме інвестування займає незначну частку. Це пояснюється відсутністю ліквідних інструментів. На державному рівні варто створити умови для сприяння інвестиційно-інноваційної моделі розвитку банків.

Варто зазначити, що НБУ надалі застосовує систему раннього реагування (Early Warning System) як інструмент безвиїзного нагляду, яка має завчасно

виявляти проблеми у банках для своєчасного виявлення негативних тенденцій у діяльності банків. Однак, як показує досвід попередніх років, система раннього реагування виявилась недостатньо ефективною, оскільки протягом 2016-2020 рр. близько 60 банків визнано неплатоспроможними, тобто якість раннього відстеження як такого залишалась на низькому рівні.

Незважаючи на те, що банки дотримуються зазначених нормативів, банкрутства відбуваються надалі. Це спричинено, у тому числі, недосконалістю розрахунків окремих нормативів. З метою реального відображення ситуації з ліквідністю та капіталізацією банків НБУ розпочинає застосовувати нові критерії оцінки. З 2018-2019 рр. для банків встановлені 2 нормативи ліквідності: коефіцієнт покриття ліквідністю (liquidity coverage ratio, LCR), коефіцієнт чистого стабільного фінансування (net stable funding ratio, NSFR) та буфери капіталу, а також коефіцієнт левериджу, що є основою Базеля III, CRD IV/CRR.

Ці нововведення сприятимуть підвищенню здатності банків покривати збитки, оскільки збільшено частку капіталу першого рівня; запобіганню системним ризикам та ризикам проциклічності завдяки запровадженню буферів капіталу. Нові вимоги до капіталу застосовуються вже з 2019 р. Раніше співвідношення основного і додаткового капіталу – було 50/50, з 01.01.2019р. становитиме 70/30. Буфери капіталу впровадили з 2020р.

Коефіцієнт левериджу (leverage ratio) (співвідношення капіталу першого рівня до активів; нормативне значення - більше 3%) запроваджують з метою підвищення вимог до капіталізації банку незалежно від рівня ризикованості його активів.

Вважаємо, що такі заходи є необхідними. Вони відповідають вимогам Базельського комітету, їх застосовують європейські країни. Практична імплементація зазначених пропозицій сприятиме більш точному відображенню ситуації з ліквідністю, рівнем капіталізації, що дозволить підвищити стабільність банківської системи, дасть змогу покращити ефективність функціонування банківського сектора.

Виявивши ряд проблем, які існують у системі банківського регулювання та нагляду, можна виокремити такі шляхи удосконалення:

- підвищення рівня капіталізації банків;
- удосконалення підходів до регулювання операцій банків з пов'язаними особами та виявлення реальних обсягів операцій з пов'язаними особами та вжиття заходів, спрямованих на їх зменшення;
- подальше очищення банківської системи від фінансових установ, які є неплатоспроможними, здійснюють відмивання грошей та не дотримуються вимог законодавства;
- удосконалення безвиїзного нагляду та інспектування банків;
- удосконалення порядку створення та ліцензування банків і банківських об'єднань;
- удосконалення процедур тимчасової адміністрації, реорганізації і ліквідації банків.

Зважаючи на кризу в банківській системі України та суттєве погіршення її фінансової безпеки, першочерговими заходами щодо удосконалення банківського нагляду повинні стати заходи із удосконалення ліцензування банківської діяльності з огляду на негативні наслідки діяльності банків з іноземним державним капіталом та викривлення структури кредитних вкладень у вітчизняну економіку, розвитку макропруденційного нагляду за системними ризиками та системно важливими банками, організації ризикорієнтованого банківського нагляду та підвищення ефективності державного контролю за діяльністю НБУ.

2.4. Теорія суспільного вибору як теоретичне підґрунтя трансформаційних перетворень в Україні

Конструювання заходів щодо покращення суспільного добробуту через трансформаційні перетворення в країні вимагає науково обґрунтованого підходу, насамперед, осмислення і нового розуміння теорії суспільного вибору, що пояснює, як суспільний інтерес відображає інтереси його членів.

Автором теорії суспільного вибору є американський економіст Дж. М. Б'юкенен, нагороджений у 1986 році Нобелівською премією з економіки «за дослідження договірних та конституційних основ теорії прийняття економічних та політичних рішень». Проте сам Дж. М. Б'юкенен вважав, що фундатором теорії слід вважати шведського економіста К. Вікселя, погляди якого були покладені в підґрунтя подальших досліджень.

Досліджуючи конституційні і контрактні принципи теорії прийняття економічних рішень, Дж. М. Б'юкенен трактує політику як процес обміну: «Політика - складна система обміну між індивідуумами, у якій останні намагаються колективно досягнути своїх власних цілей, оскільки не можуть реалізувати їх шляхом звичайного ринкового обміну. Тут немає інших інтересів, крім індивідуальних. На ринку люди міняють яблука на апельсини, а в політиці - погоджуються платити податки в обмін на блага, необхідні всім і кожному - від місцевої пожежної охорони до суду».⁹⁰ Він розглядає відносини громадян з державою згідно з принципом «послуга за послугу». Саме ці ідеї, набувши подальшого розвитку в роботі Дж. Б'юкенена «Межі свободи...» (1975), і лягли в основу теорії суспільного вибору. Завдяки численним працям

Дж. Б'юкенена та таких провідних спеціалістів у галузі теорії суспільного вибору, як Дж. Бреннан, Д. Мюллер, У. Нісканен, М. Олсон, Г. Таллок, Р. Толлісон та ін., за період з початку 1960-х років і до сьогодення було досягнуто значного прогресу в розробці базових ідей теорії суспільного вибору.

Осмислення і новітнє розуміння теорії суспільного вибору, що пояснює, як суспільний інтерес відображає інтереси його членів, сприяє науковому обґрунтуванню при розробці заходів щодо покращення суспільного добробуту

⁹⁰ Б'юкенен Дж. М. Сочинения. Конституция экономической политики. Расчёт согласия. Границы свободы. М.: Таурус Альфа, 1997. 560 с.

через трансформаційні перетворення в країні. Важливою сферою використання теорії суспільного вибору є конструювання індексів бідності та добробуту. Адже боротьба з бідністю залишається однією з головних проблем у сучасному світі.

У Декларації тисячоліття, розробленій ООН, підтверджується: «Бідні - це не тільки люди з низькими доходами, але також і люди, які були позбавлені можливості мати хороше здоров'я, освіту і інші аспекти людського благополуччя. Бідні матері з більшою вірогідністю вмирають при народженні дітей; діти з бідних сімей з більшою вірогідністю матимуть малу вагу у зв'язку з недостатнім харчуванням і, відповідно, будуть більш схильні до ранньої смертності від дитячих захворювань; діти з бідних сімей здобувають менше освіти, а деякі з них можуть не здобути взагалі ніякої освіти; і гендерна нерівність більше виявляється серед бідних, виключаючи їх з визнаних переваг і можливостей розвитку. Ці характеристики, у свою чергу, сприяють подальшому збереженню бідності, обумовленої малими доходами».⁹¹ Більшість бідних знаходяться в полоні порочного кола. Низький рівень доходів населення породжує замкнуте коло бідності, оскільки він є причиною недостатнього рівня заощаджень та інвестицій, а це, в свою чергу, зумовлює низькі темпи нагромадження капіталу, низьку продуктивність праці, і знову – низький рівень доходів.

Пошук шляхів боротьби з бідністю підводить до необхідності осмислення та в подальшому використання наукових доробок А. К. Сена, британського економіста, філософа і соціолога, який отримав Нобелівську відзнаку «За внесок в економічний аналіз добробуту населення». Фахівця з економічної теорії добробуту, проблем нерівності та людського розвитку вирізняє з-поміж економістів те, що його висновки як вченого сповнені принципів гуманізму та демократії. Теорія суспільного вибору, яку розвивав Амартья Сен, глибше аналізує економіку, розглядаючи, як враховуються індивідуальні інтереси в національній стратегії, який принцип розподілу суспільного продукту та механізм прийняття політико-економічних рішень переважає в державі чи окремих спільнотах.

А. Сен не погоджується з ідеєю, що вдосконалення системи освіти, охорони здоров'я, захисту навколишнього середовища можуть дозволити собі лише високорозвинені країни, оскільки відповідні витрати будуть пов'язані зі скороченням рівня промислового виробництва порівняно із ситуацією, в якій всі витрати спрямовувалися б виключно на зростання матеріальної складової ВВП. А. Сен виступає з гострою критикою подібної установки, що спочатку тій чи іншій країні необхідно створити значний економічний потенціал, а лише потім думати про «розвиток людини». Спираючись на численні емпіричні дослідження (Індія, Китай, країни Південно-Східної Азії), він доходить висновку, що послідовність повинна бути зворотною: керівництво країни і все суспільство, яке хоче забезпечити багаторічне процвітання своєї держави, зобов'язані спочатку вибрати

⁹¹ Доклад о развитии человеческого потенциала в Центральной и Восточной Европе и СНГ (в 1999 г.): Опубликовано для Программы развития ООН (ПРООН). М.: Изд-во "Весь мир", 1999. с.7.

як пріоритети розвиток освіти, охорони здоров'я, захист навколишнього середовища. Адже можливості людини залежать не лише від ліквідності грошей, а й від здоров'я та освіти. Сен довів, що при вимірюванні добробуту на ці фактори варто звертати увагу. Найбільш відомим прикладом його старань став Індекс людського розвитку, який з 1993 року щорічно розраховують спеціалісти ООН для кожної країни світу. Індекс людського розвитку – це показник що оцінює розвиток людини в різних країнах світу. Аби його сформулювати, враховують довготривале та здорове життя, доступ до знань, гідний рівень життя. Здорове життя вимірюється середньою тривалістю життя в країні, освіта — кількістю витрачених на навчання років людьми до 25 років. А рівень життя вираховується валовим національним доходом на душу населення в доларах. У 2020-му році індекс людського розвитку України становить 0,63. Це нижче середнього рівня Європи та Центральної Азії. Такий показник означає, що українська молодь не має можливостей вирости продуктивними дорослими.

Сен наголошує, що добробут не можна вимірювати лише фінансовими категоріями, необхідно також враховувати умови життя. За такого підходу рівень добробуту залежить не від доходу, а від можливостей, які він відкриває. Бідність не є питанням доходів, а відсутність доступу до мінімально необхідних можливостей. А. Сен поглибив поняття «бідності» долучивши окрім бідності доходів, бідність можливостей та людську бідність. До причин бідності науковець долучає окрім економічного фактора, також політичні, юридичні та культурні детермінанти. Бідність, що оцінюється через розмір доходів – це інструментальна бідність, а для її сутнісної оцінки необхідно використовувати в якості критерію уміння. Викорінення бідності за доходами є важливим, але це не повинно ставати кінцевим мотивом при зниженні бідності. Основним моментом є підвищення базових можливостей індивіда (освіта, медичне обслуговування, політичні права). Це, в свою чергу, пов'язано з деприваціями. Депривація - це психічний стан, коли суб'єкт не має змоги задовольняти деякі свої основні (життєві) психічні потреби достатньою мірою впродовж тривалого часу. Тобто йдеться про втрату чогось такого, що необхідно індивіду для задоволення певних важливих потреб. Це призводить до різних моральних і психологічних відхилень у поведінці та діяльності.

А. Сен наголошував на тому, що деприваціям характерні багатомірність і відносний характер, визначав депривацію як виключення з соціальних відносин, яке, по-перше, є прямим проявом бідності спроможностей, по-друге, може призводити до інших депривацій, що у свою чергу ще більше обмежують

життєві можливості. Базовий список депривацій з жовтня 2007р. включав 18 ознак, які з метою гармонізації з програмою Європейського обстеження доходів та умов життя (EU-SILC), починаючи з 2013р. були доповнені 6, а з 2015р. - 9 новими ознаками. Депривація населення в Україні, визначена за європейською методологією, була в 10–1,5 разів більша, ніж у країнах ЄС.

Сучасні 33 депривації висвітлюють різні напрями, серед яких особливо виділяється економічна депривація, що включає недостатність коштів для забезпечення певної якості харчування; недостатність коштів для придбання

необхідних недорогих товарів та відсутність їх певних видів; відсутність нормальних житлових умов, недостатність коштів для покращення житлових умов; недостатність коштів для отримання необхідних товарів і послуг у сферах охорони здоров'я та освіти; недостатність коштів для тижневої сімейної відпустки не вдома один раз на рік; недостатність коштів щодо задоволення неочікуваних необхідних витрат. Яскравим прикладом економічної депривації може бути відсутність доступу населення України до важливих послуг у сфері охорони здоров'я. Це викликає у людей відчуття бідності, неможливості покращити своє здоров'я. Однією з причин низької оцінки свого здоров'я населенням України є низький рівень доступності медичної допомоги, можливості придбання ліків та медичного приладдя залежно від місця проживання, що відображено в таблиці 1.

1. Розподіл домогосподарств за рівнем доступності медичної допомоги, можливості придбання ліків та медичного приладдя

	Всі домогосподарства	у тому числі, які проживають			
		у міській місцевості			у сільській місцевості
		у великих містах	у малих містах	всього	
Кількість домогосподарств, у яких хто-небудь із членів не зміг отримати медичну допомогу, придбати ліки та медичне приладдя, тисяч	3574,4	1466,7	861,2	2327,9	1246,5
Кількість домогосподарств у яких хто-небудь із членів при потребі не зміг(тисяч): <i>придбати ліки</i>	2974,2	1210,4	734,2	1944,6	1029,6
у тому числі з причин (%): -занадто висока вартість	97,7	97,9	96,9	97,5	97,8
-не змогли знайти	1,9	1,7	2,7	2,1	1,7
<i>відвідати лікаря</i>	1260,5	400,7	337,8	738,5	522,0
у тому числі з причин (%): -черга була занадто довгою	12,9	18,3	15,7	17,1	7,1
-відсутність медичного спеціаліста потрібного профілю	23,6	9,2	25,7	16,7	33,4
-занадто висока вартість послуг	63,1	71,4	58,6	65,6	59,5
<i>провести медичні обстеження</i>	2159,2	816,0	534,8	1350,8	808,4
у тому числі з причин (%): -черга була занадто довгою	3,0	3,4	4,9	4,0	1,3
-відсутність медичного спеціаліста потрібного профілю	7,5	0,6	11,9	5,1	11,6
-занадто висока вартість послуг	89,2	95,3	83,2	90,5	87,1
<i>отримати лікування у стаціонарі</i>	1607,6	566,0	397,9	963,9	643,7
у тому числі з причин (%): -відсутність вільних місць	1,4	0,3	0,8	0,5	2,8
-відсутність відділення потрібного профілю	2,4	1,8	2,7	2,2	2,9
-занадто висока вартість лікування	96,2	97,9	96,5	97,3	94,3

Джерело: Складено за даними ДССУ.

Дана таблиця може дати багато інформації для аналізу та роздумів. Ми ж хочемо виокремити один показник – занадто висока вартість лікування чи надання медичних послуг. Адже серед усіх причин неможливості отримати медичну допомогу, придбати ліки та медичне приладдя, більше 90% опитуваних називають саме її. Якщо в Україні функціонує державна медицина, колишня радянська модель Семашка з початковим етапом реформування первинної ланки, закономірно виникає питання, чому населення серед усіх причин, коли хто-небудь із членів домогосподарства при потребі не зміг отримати медичну допомогу, придбати ліки та медичне приладдя, називають, насамперед, високу вартість. Адже головним аргументом противників медичної реформи є те, що згідно законодавства державна політика охорони здоров'я забезпечується бюджетними асигнуваннями в розмірі, що відповідає її науково обґрунтованим потребам, але не менше десяти відсотків національного доходу.

Прихильники державної медицини апелюють до аргументів Всесвітньої організації здоров'я, яка декларує, що доступ до системи охорони здоров'я є невід'ємним правом людини незалежно від її можливості платити за послуги лікарів та ліки. Противники цієї системи використовують інші аргументи. Насамперед, націоналізовані системи охорони здоров'я уражені бюрократією, неефективно використовують кошти та погано управляються, пацієнти не мають можливості вибору лікаря.

Україна, попри всі проблеми, які супроводжують її протягом складних років незалежності, рухається у демократичному напрямі. І на цьому шляху їй може допомогти впровадження основних принципів теорії суспільного вибору.

Такі висновки є більш ніж актуальними і для сучасної дійсності в нашій державі. В українських реаліях доцільно використати основні рекомендації А. Сена щодо соціального та економічного розвитку:

- активна державна політика в сфері освіти та науки;
- реформування системи охорони здоров'я;
- обов'язковий соціальний захист найуразливіших верств населення;
- забезпечення екологічної безпеки в країні;
- всеосяжна боротьба з корупцією.

Це узагальнені рекомендації, слідування яким сприятиме соціально-економічному розвитку та підвищенню суспільного добробуту.

2.5. Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні у контексті євроінтеграційних процесів та бюджетної децентралізації

Європейський вибір України передбачає необхідність створення умов для набуття членства в Європейському Союзі шляхом масштабного впровадження загальноєвропейських норм і стандартів до законодавства та системи державного управління.

Наріжним каменем функціонування сучасної держави, де реалізація соціальних пріоритетів стоїть на першому місці, є соціальний захист населення.

Стратегія соціальної політики держав членів Європейського Союзу спрямована на забезпечення сталого рівня життя населення, підвищення рівня зайнятості, зменшення нерівності у доходах, посилення соціального захисту населення і подолання бідності.

Визнання Україною стратегічним пріоритетом орієнтацію на євроінтеграцію та європейську модель соціального захисту обумовлює необхідність реалізації конструктивних підходів до реформування вітчизняної системи соціального захисту та його фінансового забезпечення з метою максимально можливого їх наближення до відповідних загальноєвропейських норм і стандартів. Виходячи з цього, актуальним є визначення основних напрямів розвитку системи фінансового забезпечення соціального захисту в Україні у контексті євроінтеграційних процесів.

Проблема фінансування соціального захисту населення завжди перебувала та перебуває у центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, це такі вчені, як: А. Вагнер, У. Беверідж, Н. Болотіна, Н. Борецька, О. Бендесюк, П. Бубенко, , О. Гаманкова, А. Дюк, Дж.К. Гелбрейт, Е.Дюркгейм, С.Деверо, В.Джевонс, Л.Ерхард, Г. Еспінг-Андерсен, Дж.М. Кейнс, А.Клименко, С.Корецька, Ф.Лассаль, Е.Лібанова, Л.Лисяк, Т.Мальтус, А.Маршал, Дж.С. Мілль, Г. Мюрдаль, Р. Оуен, К. Павлюк, В. Парето, В. Петті, А. Пігу, В. Ротару, О.Снісаренко, О. Степанова, А. Сміт та інші.

Соціальний захист населення є одним з найважливіших показників розвитку та функціонування держави у сучасному світі. Фінансування соціальних заходів є однією з головних статей витрат бюджету будь-якої країни, тому що будь-які трансформації спрямовані на формування соціально-орієнтованої економіки.

Особливо гостро це питання постає в трансформаційних економіках, так як ще не встановлено стабільних структурних економічних пропорцій, і сфера фінансування соціальних видатків є найбільш неврегульованою. Але, не дивлячись на те, що протягом останніх років значно зросла увага до проблеми фінансового забезпечення соціальної сфери і, як наслідок, з'явилася велика кількість науково-теоретичних розробок з даної проблематики, проблема пошуку джерел фінансування проектів соціальної спрямованості не втрачає своєї актуальності.

Бюджетне фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення в нашій країні здійснюються сьогодні відповідно до положень ст. 87—91 Бюджетного кодексу України за рахунок державного та місцевих бюджетів⁹².

Забезпечення соціального захисту громадян зазвичай є одним з зобов'язань держави. Однак надання належного рівня державного фінансування соціальної політики протягом тривалого часу залишається суперечливим як у розвинених країнах, так і в тих, що розвиваються. Ілюзії держави загального добробуту з максимальним рівнем державного забезпечення соціальних програм останнім часом замінюються прагматичною концепцією неспроможності навіть найбагатшого бюджету задовольнити всі соціальні проблеми без загрози

⁹² Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р № 2456-VI

виникнення кризових тенденцій в економіці. Проте забезпечувати мінімальний рівень соціального захисту населення державі необхідно.

В Україні діяльність держави з приводу фінансування соціальної сфери має надзвичайно важливе значення для життя суспільства. Це зумовлено як різким падінням доходів переважної більшості населення під час кризових явищ в економіці, так і традиційною орієнтацією громадян на одержання соціальних послуг саме від держави. З огляду на це, частину соціальних зобов'язань держави доцільно розглядати як певні орієнтири, які можуть бути повністю досягнуті лише за сприятливого стану економіки⁹³.

Також важливою особливістю фінансового забезпечення соціального захисту за рахунок державних коштів є те, що значна кількість програм соціального захисту фінансується за рахунок коштів місцевих бюджетів. Держава органам місцевого самоврядування делегувала значну кількість повноважень соціального спрямування, переклавши на них їх часткове або повне фінансове забезпечення. За умов хронічної нестачі фінансових ресурсів у місцевих бюджетах часто ці програми недофінансовані. Тому, однією з головних проблем фінансування системи соціального захисту населення за рахунок бюджетних коштів на місцях залишається відсутність чіткого і науково обґрунтованого критерію розподілу бюджетних повноважень; значна перевага делегованих повноважень у їх загальному обсязі; нестача фінансових ресурсів для їхньої реалізації на мінімальному, гарантованому законодавством України, рівні; відсутність зацікавленості територіальних громад у пошуку нових джерел доходів; суб'єктивна оцінка потенціалу платоспроможності регіонів; утриманська позиція регіонів; низька ефективність використання бюджетних коштів. Такий стан речей прямо впливає не лише на рівень соціальної захищеності населення, а й на соціально-економічний розвиток того чи іншого регіону. Тому подальша децентралізація фінансового забезпечення соціального захисту потребує реформування міжбюджетних відносин з метою формування адекватної моделі його фінансування та управління. Соціальне забезпечення, яке фінансується з державного та місцевого бюджетів, на думку переважної більшості науковців, обов'язково повинно доповнюватися соціальним страхуванням, яке є однією з найважливіших форм соціального захисту як у світі, так і в Україні.

В Україні сформована переважно централізована система соціального захисту населення, про що свідчить співвідношення у зведеному бюджеті країни видатків державного і місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення. Незважаючи на те, що в європейських країнах існують різні рівні централізації системи соціального захисту, дослідники вважають, що централізована система є менш ефективною, ніж децентралізована. За період 2014–2019рр в Україні коефіцієнт децентралізації витрат бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення становив у середньому близько 48 відсотка.

Сьогодні результативність надання та фінансування соціальних послуг

⁹³ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р № 2456-VI

залежить від ефективності діяльності регіональних і місцевих органів влади та їхньої спроможності виконувати взяті на себе визначені повноваження й обов'язки в умовах децентралізації⁹⁴. Разом із тим процеси реформування соціальної політики здійснюються паралельно з процесом стратегічного вибору найбільш ефективної моделі розвитку системи соціального захисту, що призводить до втрат та зниження результативності діяльності системи.

Розглянемо динаміку розподілу видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення між державним бюджетом та бюджетами органів місцевого самоврядування впродовж 2014 - 2019 рр. (табл. 1).

1. Динаміка видатків зведеного, державного та місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні, млрд грн

Видатки	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	2019р.
Державного бюджету	80,6	103,7	152,0	144,5	163,9	218,6
Місцевих бюджетів	57,4	72,6	106,3	141,3	145,5	103,2
Зведеного бюджету	138,0	176,3	258,3	285,8	309,4	321,8

Джерело: Державна служба статистики в Україні

Дані таблиці 1 свідчать, що розподіл видатків Державного та місцевих бюджетів України на соціальний захист та соціальне забезпечення за аналізований період здійснюється нерівномірно і практично у незмінному співвідношенні.

Незважаючи на зростання частки видатків, що спрямовуються на потреби соціального захисту з державного бюджету, темпи їх росту є вищими порівняно із темпами зростання видатків з місцевих бюджетів.

Так, обсяг видатків соціального захисту та соціального забезпечення із державного бюджету за 2014–2019 рр. збільшився у 2,7 рази: із 80,6 млрд. грн. до 218,6 млрд. грн, а обсяги видатків з місцевого бюджету України збільшилися в 1,8 рази, враховуючи міжбюджетні трансферти.

Слід зазначити, що за останні роки органи місцевого самоврядування наділені більш широкими повноваженнями щодо фінансового забезпечення соціального захисту населення, водночас, мають обмежені власні джерела і залежать від трансфертів з державного бюджету, частка яких у доходах місцевих бюджетів із року в рік зменшується⁹⁵. В Україні триває процес перебудови державних фінансів, започаткований в 2014–2015 рр. у напрямі їх децентралізації.

Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні основними повноваженнями органів місцевого самоврядування базового рівня у сфері соціального захисту населення визначено забезпечення розвитку об'єктів соціального та культурного призначення та надання соціальної допомоги через територіальні центри. Структурні підрозділи територіальних органів центральних органів виконавчої

⁹⁴ Степанова О.В. Фінансування соціального захисту в умовах децентралізації: зарубіжний досвід та національні реалії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. С. 73-79.

⁹⁵ Дюк А.А. Формування системи видатків державного бюджету та їх оптимізація. *Ефективна економіка*. 2018. С. 56-63.

влади на базовому рівні уповноважені також надавати ряд послуг соціального захисту населення, зокрема здійснювати виплату пенсій, субсидій, компенсацій, забезпечення надання пільг тощо. Такий розподіл повноважень необхідний з метою підвищення доступності та якості соціальних послуг, збільшення обсягу послуг, що надаються вразливим верствам населення, розширення потенціалу органів місцевого самоврядування щодо з соціального захисту населення громади.

Розглянемо динаміку частки видатків Зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення у загальній сумі видатків зведеного бюджету та у ВВП (табл. 2).

2. Динаміка обсягів видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення і їх частка у загальній сумі зведеного бюджету та у ВВП

Роки	Видатки зведеного бюджету, всього, млрд грн	ВВП, млрд грн	Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення		
			всього, млрд грн	частка у загальній сумі видатків зведеного бюджету, %	частка у ВВП, %
2014	523,1	1566,7	138,0	26,4	8,8
2015	679,9	1979,4	176,3	25,9	8,9
2016	835,6	2383,2	258,3	30,9	10,8
2017	1056,8	2982,9	285,8	27,0	9,6
2018	1250,2	3558,7	309,4	24,8	8,7
2019	1370,1	3974,6	321,8	23,5	8,1

Джерело: Державна служба статистики в Україні

Дані таблиці 2 свідчать, що у 2016 р. частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у ВВП та у видатках зведеного бюджету досягла найвищого рівня та становила відповідно – 10,8 та 30,9 відсотка. Проте за 2018-2019рр. спостерігається спад частки видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, як у видатках зведеного бюджету так і у ВВП в порівнянні з 2017 року відповідно на 3,5 і 1,5 відсотка. Коливання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення за аналізований період у ВВП у межах 8,1–10,8 відсотків є доволі значним та свідчить про значимість соціальної функції держави щодо соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Загальний обсяг фінансування соціального захисту і соціального забезпечення в Україні в середньому за 2014-2019рр. (з урахуванням усіх джерел) складає 26,4 % та частка у ВВП в середньому складає 9,2 відсотка.

Структура та обсяги загальних витрат у зарубіжних країнах на соціальний захист та соціальне забезпечення значною мірою залежить від особливості організації системи та рівня економічного розвитку країни.

Важливою умовою поліпшення рівня та якості життя населення будь-якої країни, у тому числі й України, яка за мету ставить побудову соціально-орієнтованої ринкової економіки, є наявність розвинутої соціальної сфери. Зміст соціальної сфери діяльності визначений Конституцією України й ураховує інтереси як кожної окремої людини, так і всіх соціальних груп і верств

суспільства, створює умови для досягнення нового рівня життя, охорони здоров'я людини, зростання духовного і фізичного потенціалу, забезпечення соціальної захищеності населення. Конституція України гарантує також необхідні умови для розвитку всіх націй, відсутність криз і конфліктів між людьми, створення необхідних соціально-економічних умов для життя людей. Діяльність у соціальній сфері спрямована на формування ініціативної, творчої особистості, на розвиток української культури і культури національних меншин⁹⁶.

Розглянемо динаміку обсягів бюджетного фінансування соціальної сфери із зведеного бюджету України протягом 2014- 2019рр. (табл.3).

3.Динаміка обсягів видатків зведеного бюджету України на соціальну сферу та їх частка у загальних видатках

Роки	Всього видатків	Всього соціальна сфера	Охорона здоров'я	Освіта	Духовний і фізичний розвиток	Соціальний захист і соціальне забезпечення
2014						
млрд. грн.	523,1	309,2	57,2	100,1	13,9	138,0
частка, %	100	59,1	10,9	19,1	2,7	26,4
2015						
млрд. грн.	679,9	377,7	71,0	114,2	16,2	176,3
частка, %	100	55,5	10,4	16,8	2,4	25,9
2016						
млрд. грн.	835,6	480,0	75,4	129,4	16,9	258,3
частка, %	100	57,4	9,0	15,5	2,0	30,9
2017						
млрд. грн.	1056,8	590,3	102,4	177,8	24,3	285,8
частка, %	100	55,8	9,7	16,8	2,3	27,0
2018						
млрд. грн.	1250,2	664,2	115,8	210,0	29,0	309,4
частка, %	100	53,1	9,3	16,8	2,3	24,7
2019						
млрд. грн.	1370,1	720,5	128,4	238,8	31,5	321,8
частка, %	100	52,6	9,4	17,4	2,3	23,5

Джерело: Державна служба статистики в Україні

Аналіз даних таблиці 3 свідчить, що розподіл видатків зведеного бюджету України на соціальну сферу у 2014-2019 рр. здійснюється нерівномірно. Найбільший обсяг коштів спрямовується на фінансування освіти, соціальний захист і соціальне забезпечення та охорону здоров'я. Видатки на соціальну сферу із зведеного бюджету в середньому за досліджуванні роки становили 55,6 відсотка з них освіта 17,1 відсотка та соціальний захист і соціальне забезпечення 26,4 відсотка, охорона здоров'я 9,8 відсотка.

Динаміку обсягів бюджетного фінансування соціальної сфери із державного

⁹⁶ Лисяк Л.В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*. 2017. С. 23-30.

бюджету України за 2014- 2019рр. розглянемо за даними (табл.4).

4. Динаміка обсягів видатків державного бюджету України на соціальну сферу та їх частка у загальних видатках за роками

Роки	Всього видатків	Всього соціальна сфера	Охорона здоров'я	Освіта	Духовний і фізичний розвиток	Соціальний захист і соціальне забезпечення
2014						
млрд. грн	430,2	124,8	10,6	28,7	4,9	80,6
частка, %	100	29,0	2,5	6,7	1,1	18,7
2015						
млрд. грн	576,9	151,9	11,4	30,2	6,6	103,7
частка, %	100	26,3	2,0	5,2	1,1	18,0
2016						
млрд. грн	684,7	204,3	12,5	34,8	5,0	152,0
частка, %	100	29,8	1,8	5,1	0,7	22,2
2017						
млрд. грн	839,2	210,2	16,7	41,1	7,9	144,5
частка, %	100	25,0	2,0	4,9	0,9	17,2
2018						
млрд. грн	985,8	240,9	22,6	44,3	10,1	163,9
частка, %	100	24,4	2,3	4,5	1,0	16,6
2019						
млрд. грн	1072,9	318,9	38,6	51,7	10,0	218,6
частка, %	100	29,7	3,6	4,8	0,9	20,4

Джерело: Державна служба статистики в Україні

Аналіз даних свідчить, що розподіл видатків державного бюджету України на соціальну сферу у 2014-2019 рр. здійснюється нерівномірно.

Найбільший обсяг коштів спрямовується на фінансування освіти, соціальний захист і соціальне забезпечення та охорону здоров'я. Видатки на соціальну сферу із державного бюджету в середньому становили 27,4 відсотка з них освіта 5,2 відсотка та соціальний захист і соціальне забезпечення 18,9 відсотка, охорону здоров'я 2,4 відсотка та видатки на духовний і фізичний розвиток становили в середньому 0,95 відсотка.

Проаналізуємо динаміку обсягів бюджетного фінансування соціальної сфери із місцевих бюджетів України за 2014- 2019рр. (табл.5).

Аналіз даних свідчить, що розподіл видатків місцевих бюджетів України на соціальну сферу у 2014-2019 рр. здійснюється також нерівномірно. Найбільший обсяг коштів спрямовується на фінансування освіти, соціальний захист і соціальне забезпечення та охорону здоров'я.

5. Динаміка обсягів видатків місцевих бюджетів України на соціальну сферу та їх частка у загальних видатках

Роки	Всього видатків	Всього соціальна сфера	Охорона здоров'я	Освіта	Духовний і фізичний розвиток	Соціальний захист і соціальне забезпечення
2014						
млрд.грн	223,5	184,4	46,6	71,4	9,0	57,4
частка, %	100	82,5	20,8	32,0	4,0	25,7
2015						
млрд.грн	276,9	225,8	59,6	84,0	9,6	72,6
частка, %	100	81,5	21,5	30,3	3,5	26,2
2016						
млрд. грн	346,3	275,8	63,0	94,6	11,9	106,3
частка, %	100	79,6	18,2	27,3	3,4	30,7
2017						
млрд. грн	490,2	379,9	85,6	136,6	16,4	141,3
частка, %	100	77,5	17,4	27,9	3,4	28,8
2018						
млрд. грн	563,3	423,3	93,2	165,7	18,9	145,5
частка, %	100	75,1	16,5	29,4	3,4	25,8
2019						
млрд. грн	557,5	401,6	89,8	187,1	21,5	103,2
частка, %	100	72,0	16,1	33,6	3,8	18,5

Джерело: Державна служба статистики в Україні

Видатки на соціальну сферу із місцевих бюджетів в середньому становили 78 відсотків з них освіта 30,1 відсотка та соціальний захист і соціальне забезпечення 25,9 відсотка, охорона здоров'я 18,4 відсотка та духовний і фізичний розвиток 3,6 відсотка.

Зі змінами в економіці України в контексті євроінтеграційних процесів відбувається становлення і розвиток системи соціального захисту населення та забезпечення соціальних гарантій. Але водночас у фінансуванні соціальної сфери виявляються риси її недосконалості та невідповідності сучасним потребам людей. Оскільки соціальна політика повинна відповідати загальній стратегії соціально-економічних перетворень, при її розробці слід виходити і з наявності низки загроз, які впливають із сучасного соціально-демографічного становища України⁹⁷. Серед таких загроз: погіршення демографічної ситуації і стану генофонду; падіння життєвого рівня значної частини населення, посилення майнового розшарування суспільства; зростання розриву між реальною вартістю

⁹⁷ Клименко А.Л. Соціальний захист і соціальне забезпечення в умовах євроінтеграції України: окремі аспекти. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2 (12). С. 1-10.

робочої сили та джерелами її відшкодування; низькі платоспроможний попит населення та рівень споживання; значне та тривале безробіття; звуження прошарку населення з середніми доходами як потенційної опори соціально-економічної стабільності в країні; соціальна незахищеність непрацездатних та пенсіонерів, занепад установ соціальної сфери, обмеження доступу до системи охорони здоров'я, освіти та культури, погіршення на цій основі фізичного та духовного здоров'я особи, сім'ї, суспільства; некерований вплив за межі держави інтелектуальних та трудових ресурсів. Таким чином, вирішення проблем фінансування соціального захисту в Україні необхідно здійснювати у комплексі з реформуванням системи соціального захисту населення в цілому, що надасть змогу зменшити фінансовий тягар держави та підвищити життєвий рівень населення.

Також важливою особливістю фінансового забезпечення соціального захисту за рахунок державних коштів є те, що значна кількість програм соціального захисту фінансується за рахунок коштів місцевих бюджетів. Держава органам місцевого самоврядування делегувала значну кількість повноважень соціального спрямування, переклавши на них їх часткове або повне фінансове забезпечення. За умов хронічної нестачі фінансових ресурсів у місцевих бюджетах часто ці програми недофінансовані. Тому, однією з головних проблем фінансування системи соціального захисту населення за рахунок бюджетних коштів на місцях залишається відсутність чіткого і науково-обґрунтованого критерію розподілу бюджетних повноважень; значна перевага делегованих повноважень у їх загальному обсязі; нестача фінансових ресурсів для їхньої реалізації на мінімальному, гарантованому законодавством України, рівні; відсутність зацікавленості територіальних громад у пошуку нових джерел доходів; суб'єктивна оцінка потенціалу платоспроможності регіонів; утриманська позиція регіонів; низька ефективність використання бюджетних коштів. Такий стан речей прямо впливає не лише на рівень соціальної захищеності населення, а й на соціально-економічний розвиток того чи іншого регіону. Тому подальша децентралізація фінансового забезпечення соціального захисту потребує реформування міжбюджетних відносин з метою формування адекватної моделі його фінансування та управління. Соціальне забезпечення, яке фінансується з державного та місцевого бюджетів, на думку переважної більшості науковців, обов'язково повинно доповнюватися соціальним страхуванням, яке є однією з найважливіших форм соціального захисту як у світі, так і в Україні.

2.6. Візуалізація процесів страхування

В умовах візуалізації економічних відносин суб'єкти страхового ринку не можуть залишатися осторонь цих процесів, тому з метою підвищення якості і рівня доступності страхових послуг необхідним є поширення інтернет технологій в страхуванні.

Головним стимулом упровадження інтернет обслуговування страховими компаніями є необхідність зменшення витрат, розширення географії діяльності, забезпечення диверсифікації ризиків. Не менш важливими факторами є простота та комфортність купівлі страхового продукту в режимі on-line.

Українські страхові компанії вже мають власний досвід виживання на вітчизняному страховому ринку: пережиті питання антикризового управління, лобіювання, підготовки складної звітності для контролюючих органів. Тож, керівники страхових компаній дійшли висновку, що підприємницька діяльність потребує розвиненої системи інформаційних технологій страхування ризиків, яка б базувалася на сукупності якісних і кількісних оцінок умов та чинників, що діють у внутрішньому і в зовнішньому середовищі страхувальника.

Важливим показником розвитку економіки України є стан функціонування страхового ринку, який дозволяє оцінити як економічний розвиток країни, так і рівень забезпеченості населення. Нині актуальним питанням виступає розробка нових страхових продуктів та впровадження інноваційних технологій саме в страховому секторі економіки, для сприяння акумуляції значних обсягів капіталів у довгостроковому періоді, а також з метою допомоги населенню досягнути стабільності та впевненості.

Страховий ринок України перебуває на стадії розвитку та формування, маючи цілий ряд проблем та невизначеностей. Відтак подальший його інформаційно-технологічний розвиток має набути пріоритетного значення в економічному та соціальному аспектах політики держави, враховуючи її євроінтеграційні орієнтири.

Саме страхові компанії, які функціонують в інформатизованому суспільстві, з метою задоволення потреб страхувальника, мають потребу активно просувати свої бренди та послуги в інтернеті, розробляти мобільні додатки і телекомунікації. Можна констатувати, що змінився сам процес реалізації страхових послуг – від збору інформації, консультацій та укладення договору до отримання відшкодування.⁹⁸

Головним стимулом впровадження інтернет обслуговування страховими компаніями є необхідність зменшення витрат, розширення географії діяльності, забезпечення диверсифікації ризиків. Не менш важливим фактором є простота та комфортність купівлі страхового продукту в режимі он-лайн, що на думку фахівців, повинно заохочувати до збільшення купівельної активності.

Інтернет-страхування включає всі елементи взаємодії між страховою компанією та клієнтом, які виникають при продажі страхового продукту і його обслуговуванні з використанням інтернет технологій.

Підходи вчених до розкриття змістового наповнення поняття «Інтернет-страхування» мають деякі розбіжності. Наприклад, О.В. Новак стверджує, що Інтернет-страхування – це комплекс взаємин страхової компанії і клієнта, що виникають у процесі продажу продукту страхування, його обслуговування і

⁹⁸ Полчанов А. Ю. Особливості розвитку страхування в умовах поширення інтернету. Вісник ЖДТУ. № 1 (71). 2015. С. 256-260.

виплати страхового відшкодування при використанні технологій мережі Інтернет як найбільш зручних, швидких і дешевих засобів обміну інформацією.⁹⁹

У свою чергу, С.В. Науменкова дає визначення Інтернет-страхування як процесу взаємодії страхової компанії та її клієнтів, який полягає у виборі страхових послуг, оформленні та придбанні страхових полісів і отриманні страхових премій з використанням мережі Інтернет.¹⁰⁰

Н.М. Спіцина розуміє під Інтернет-страхуванням взаємодію інтересів між страховою компанією і клієнтом, котра виникає при продажу страхового продукту та його обслуговуванні, але вироблена за допомогою мережі Інтернет.¹⁰¹

І.Б. Федішин розглядає Інтернет-страхування як вид взаємодії між страховою компанією і клієнтом, коли до мережі Інтернет виносяться бізнес процеси, які виникають у ході маркетингу страхових продуктів, продажу їх клієнтам, і при виконанні сторонами взаємних зобов'язань згідно з укладеною угодою.¹⁰²

Наведені вище підходи мають деякі розбіжності, проте сходяться на визначенні Інтернет-страхування – як процесу взаємодії страховика та страхувальника, пов'язаного із наданням страхових послуг страховиком, їх обслуговування, здійсненні ним страхових виплат у разі настання страхового випадку за рахунок використання технологій мережі Інтернет. Основні етапи купівлі страхового продукту за допомогою мережі Інтернет зображенні на рис. 1.

Web-сторінка страхової компанії в інтернеті повинна надавати клієнтові цілий спектр послуг (рис. 2)

За дослідженнями VCG страхові послуги увійшли в TOP-5 інтернет покупок в Європі (83 % опитаних) та Північній Америці (66 % опитаних) після туризму, медіа, книг, газет та журналів.¹⁰³ Створення сайтів порівняння цін дозволяє потенційному клієнту на основі стандартного набору критеріїв в режимі реального часу отримати доступ до пропозицій багатьох страховиків-партнерів. Попри перераховані вище переваги інтернет страхування, такий канал просування страхових продуктів не є поширеним серед користувачів в Україні.

З метою дослідження даного питання було відстежено популярність запитів «онлайн страхування» в пошуковій системі «Google» за допомогою інструмента «Google Trends» (рис. 3).

⁹⁹ Новак О.В. Навчально-методичний комплекс з курсу «Електронна комерція» (для студ. напряму підготовки 6.030601 «Менеджмент» IV курсу денної та заочної форми навч.) Алчевськ: ДонДТУ, 2010. 120 с.

¹⁰⁰ Науменкова С.В., Міщенко С.В. та ін. Ринок фінансових послуг: навч. посіб. К. : Знання, 2010. 532 с.

¹⁰¹ Спіцина Н.М., Григораш О.В. Переваги та недоліки Інтернет-страхування в Україні. *Актуальные проблемы современных наук-2007*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції». Польща: Przemysl, Sp. z o.o. Nauka I studia, 2007. URL: http://www.rusnauka.com/12.APSN_2007/Economics/20665.doc.htm (дата звернення 23.10.2020).

¹⁰² Федішин І.Б. Електронний бізнес та електронна комерція (опорний конспект лекцій для студентів напрямку «Менеджмент» усіх форм навчання). Тернопіль, ТНТУ імені Івана Пулюя, 2016. 97 с.

¹⁰³ Digital@Insurance-20X By 2020. The Boston Consulting Group URL: www.bcgindia.com/documents/file156453.pdf, с. 11. (дата звернення 11.11.2020).

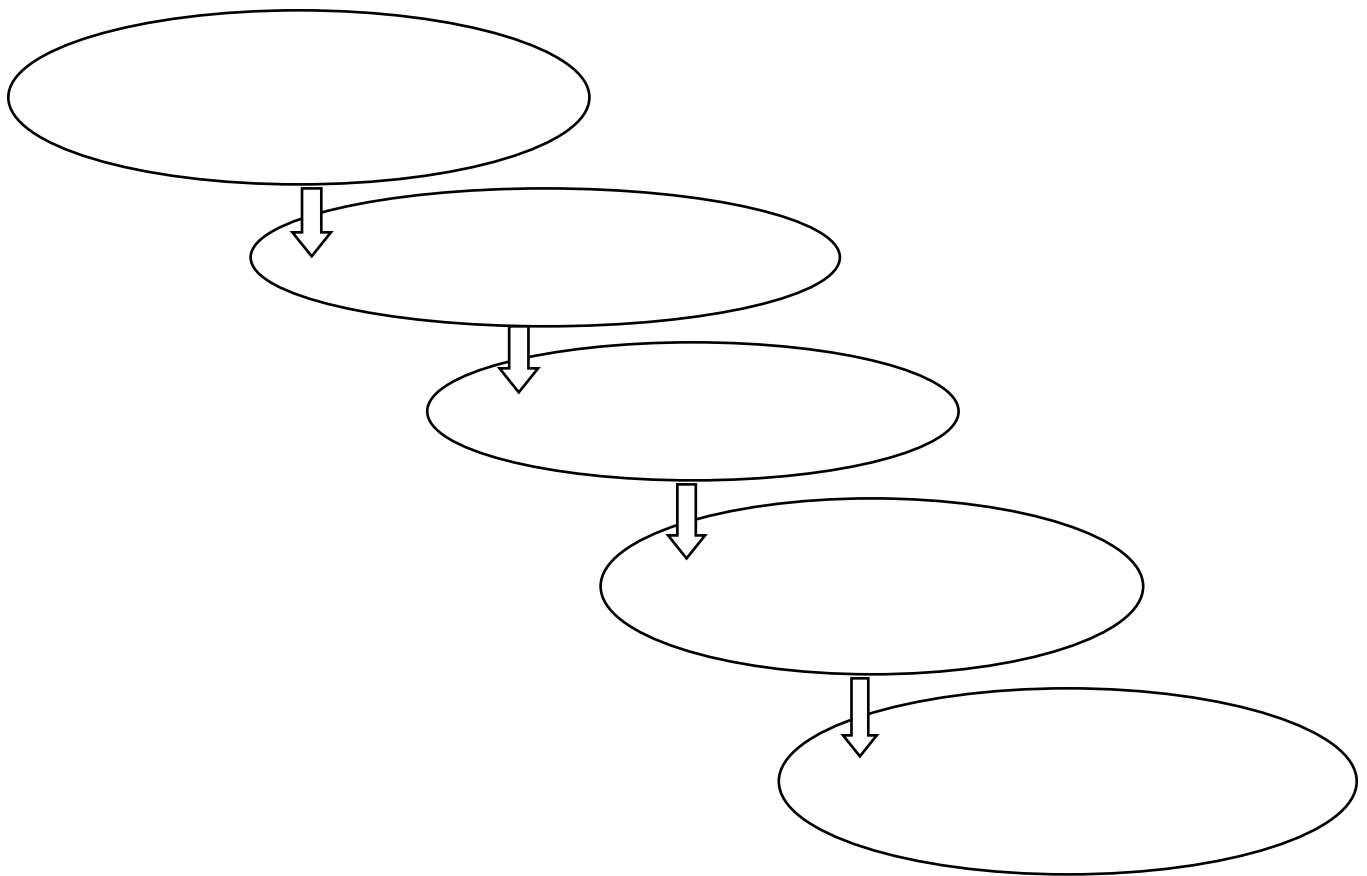

Рис. 1. Етапи Інтернет-страхування

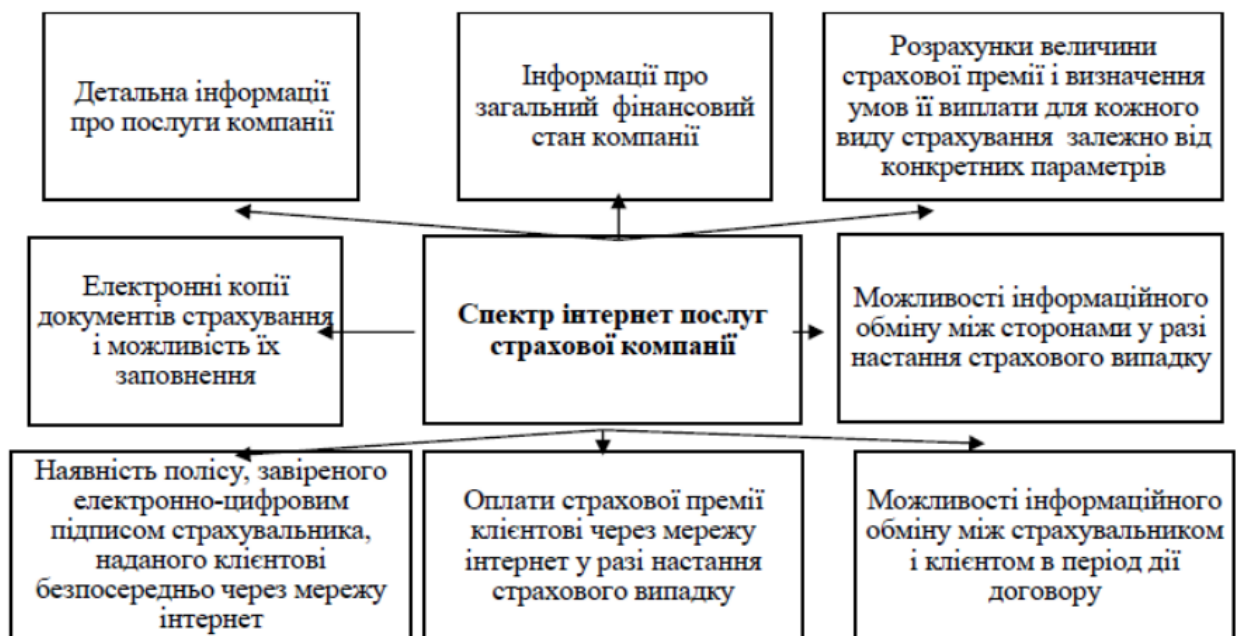

Рис.2. Спектр інтернет послуг, що забезпечують страхові компанії в мережі Інтернет

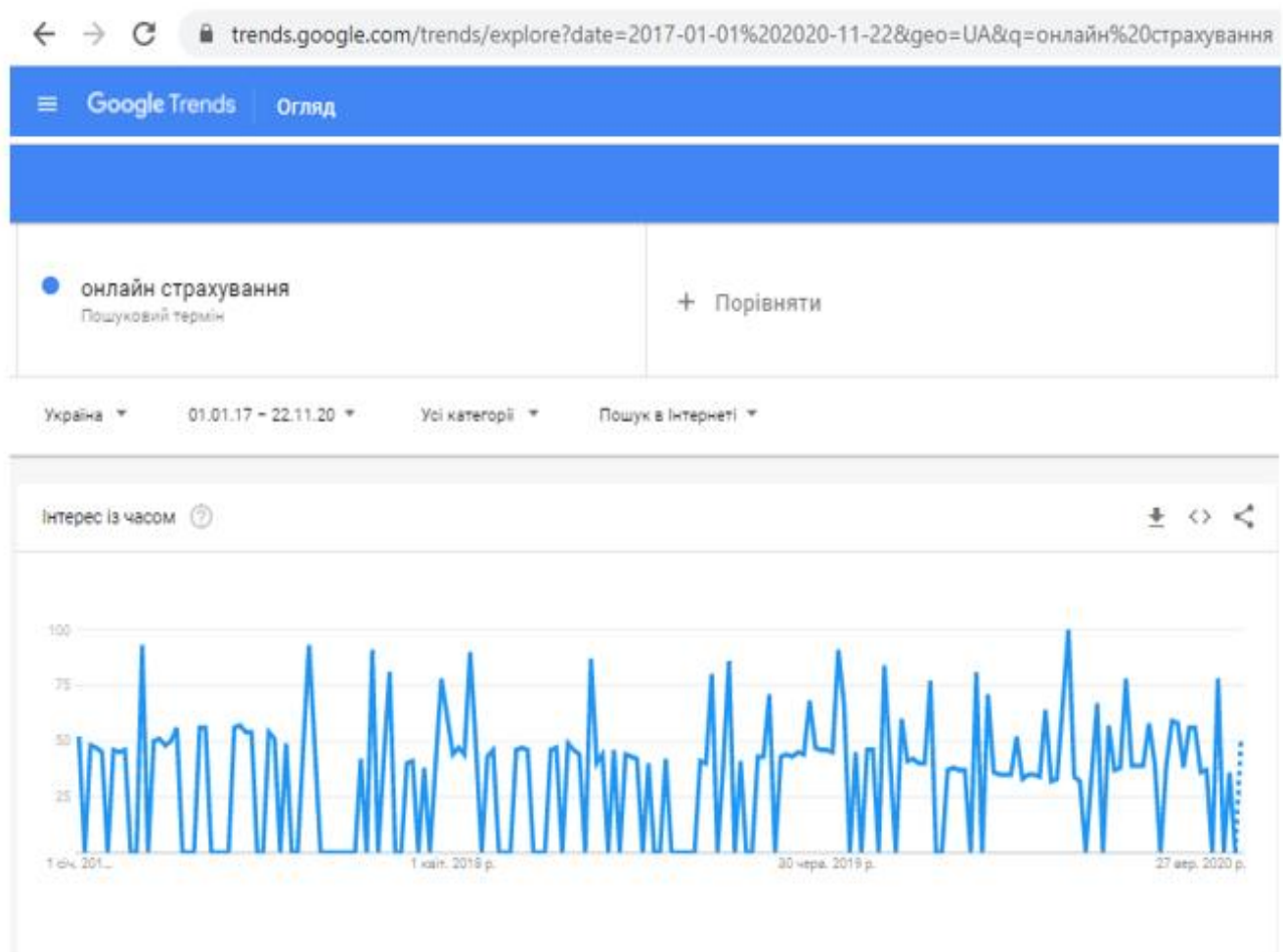

Рис.3. Популярність запиту «онлайн страхування» в пошуковій системі Google

Як свідчать дані рис. 3 незначна кількість запитів щодо «онлайн страхування» є недостатньою для відображення графіків, однак дає можливість все ж таки зорієнтуватися у наростаючих тенденціях зацікавленості в даному напрямі страхування. Однак, говорити про зростаючі запити користувачів щодо купівлі окремих видів страхових продуктів онлайн поки що рано.

Перш ніж говорити про запити користувачів, нами було проаналізовано пропозицію страхових продуктів на ринку, які пропонують найбільш відомі на сьогодні страхові компанії, (табл. 1).

За результатами дослідження страхові компанії: АХА Страхування, АСКА, ОРАНТА, ІНГО Україна, Альфа Страхування, ТАС, Універсальна використовують продаж страхових продуктів в «он-лайн» режимі.

Страхові послуги, які пропонують через мережу Інтернет, в Україні включають майнове, особисте страхування та страхування відповідальності. Найбільш розповсюдженими в Україні такі страхові продукти, як страхування подорожуючих за кордон, медичне страхування, КАСКО, обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, страхування майна фізичних осіб тощо.

1. Пропозиція послуг страховими компаніями України «в живу» та «он-лайн», 2019р

Форма страхування	Вид страхових продуктів	Страхові компанії															
		АСКА		ОРАН-ТА		PZU Україна		ІНГО Україна		Універсальна		ТАС		АХА СТРАХУВАННЯ		ПРО-ВІДНА	
		Оформлення страхових послуг «в живу»	Оформлення страхових послуг «он-лайн»	Оформлення страхових послуг «в живу»	Оформлення страхових послуг «он-лайн»	Оформлення страхових послуг «в живу»	Оформлення страхових послуг «он-лайн»	Оформлення страхових послуг «в живу»	Оформлення страхових послуг «он-лайн»	Оформлення страхових послуг «в живу»	Оформлення страхових послуг «он-лайн»	Оформлення страхових послуг «в живу»	Оформлення страхових послуг «он-лайн»	Оформлення страхових послуг «в живу»	Оформлення страхових послуг «он-лайн»	Оформлення страхових послуг «в живу»	Оформлення страхових послуг «он-лайн»
Обов'язкове	Страхування автоцивіл. відповідальності	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Страхування цивільної відповідальності власників зброї	+	+														+
	Обов'язкове страхування цивільно-правової відповідал.	+	+	+	+			+	+						+	+	
Добровільне	Каско	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Страхування «Зелена картка»	+	+	+	+	+	+	+	+			+	+	+			
	Медичне добровільне страхування	+	+			+	+	+	+			+	+	+		+	+
	Страхування від нещасних випадків	+		+		+			+			+			+		+
	Страхування майна	+	+			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Страхування фінансів			+		+										+	
	Страхування відповідал. власників собак	+															
	Туристичне страхуван.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Страхування вантажів і багажу	+				+		+				+				+	
	Обов'язкове авіастримування	+				+		+				+					+
	Морське страхування	+		+		+		+				+		+		+	
	Відповідальність судновласника			+		+		+				+			+		+
	Агросрахування	+				+		+		+		+			+		

Найбільш просту процедуру придбання полісу серед усіх перелічених має автострахування. В сфері Інтернет-страхування деякі компанії використовують мобільні версії страхового порталу та додатки, що дає можливість зайти на веб-сайт через смартфон чи кишеньковий персональний комп'ютер. Першою такою компанією стала страхова компанія «ВТБ Страхування».

Страхова компанія «АСКА» для покращення своєї роботи розробила додаток «Мобільний страховий агент», який дає можливість оформити і продати страховий поліс за допомогою телефону чи планшету, що полегшує процедуру введення до інформаційної бази страхової компанії необхідних даних, зменшення паперового документообігу, ухилення від введення обліку та звірки страхових полісів, забезпечення швидкої їх оплати.

Новацією на ринку Інтернет-страхування в Україні є електронна біржа в сфері перестрахування «FlyRe», яка надає учасникам страхового ринку нові можливості в перестрахуванні і дозволяє в он-лайн режимі передавати та приймати ризики із застосуванням методу аукціону. Користуватися системою

можливо з будь якого комп'ютера, планшета або смартфона з доступом до інтернету.¹⁰⁴

Перевагами системи «FlyRe» є легкість і мобільність у використанні системи; автоматизація процесів перестрахування; швидкість перестрахування; зниження витрат на перестрахування ризиків; перестрахування ризиків за допомогою автоматизованої системи документообігу; активну участь на ринку; можливість контролю за процесами перестрахування, а також їх аналізу за допомогою наявності статистики.

Нині альтернативою традиційного продажу страхових продуктів є реалізація їх через мережу Інтернет. Розвиток Інтернет-страхування в Україні носить початковий характер, що зумовлено низьким рівнем питомої ваги серед страховиків, які надають послуги через мережу Інтернет.

Для подальшого розвитку Інтернет-страхування необхідно вдосконалити нормативно-правову базу з цього питання; потрібно, щоб сайти страхових компаній містили достатнє інформаційно-візуальне наповнення і для клієнтів надавався ряд можливостей: отримання правдивої інформації про діяльність страхової компанії та її послуги; розрахунок вартості страхового полісу за допомогою он-лайн калькулятора; заповнення заяви на страхування; в разі страхового випадку здійснення дистанційної оплати страхового поліса та страхових виплат; доставку страхувальнику страхового полісу, який був би підтвердженням електронним підписом; он-лайн спілкування з клієнтом на всіх етапах продажу та обслуговування договору страхування.

¹⁰⁴ Private motor insurance market investigation : CMA Final report URL: http://assets.digital.cabinetoffice.gov.uk/media/5421c2ade5274a1314000001/Final_report.pdf (дата звернення 11.11.2020).

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

3.1. Адаптація зарубіжного досвіду вдосконалення кредитного механізму в аграрному секторі економіки

Недостатність власних фінансових ресурсів для розвитку, погіршення фінансового стану аграрних підприємств через негативний вплив фінансової кризи, що є перешкодою для залучення необхідних кредитних ресурсів, необхідність створення конкурентоспроможного аграрного сектора економіки через вступ до СОТ, сприяє пошуку шляхів залучення фінансових ресурсів до сфери аграрного виробництва і тому доцільним є вивчення зарубіжного досвіду та його практичного використання в Україні. Вироблення раціональних підходів розширення позитивної участі банківських установ та інших фінансово-кредитних установ в кредитному забезпеченні підприємницької діяльності аграрних підприємств за рахунок кредитних ресурсів вимагає проведення аналізу зарубіжного досвіду.

В країні недостатньо часу і недоцільно проводити дослід з питань розвитку та вдосконалення кредитних відносин в аграрній галузі раціональніше адаптувати зарубіжний досвід з врахуванням своїх особливостей та стратегії розвитку галузі.

У Нідерландах існує спеціалізований банк підтримки сільського господарства - Rabobank, який забезпечує близько 90% кредитного фінансування сільськогосподарського виробництва. За даними Global Finance (English Monthly Financial Journal), у 2015 році Rabobank посів 25 місце в списку найнадійніших банків світу.

Спочатку проводиться аналіз діяльності сільгоспвиробника шляхом переговорів між банком і позичальником, і тільки після цього визначаються умови кредиту. Недоліком роботи банку є відсутність фіксованої процентної ставки. Він може бути змінений під час дії кредитного договору, в односторонньому порядку, без участі самого сільгоспвиробника.

У Великій Британії немає спеціалізованих сільськогосподарських банків. Кредитна політика в сільському господарстві підпорядковується за тим же принципами, що і в інших галузях економіки. Основні комерційні банки, такі як Ллойд Банк, Мідленд Банк і Барклайс Банк лідирують в кредитуванні сільського господарства. Фінансовий стан сільгоспвиробників є підставою для визначення розміру кредитно-процентної ставки (постійного кредиту).

Поширеними стали небанківські спеціалізовані організації. Британська молочна корпорація надає кредити фермерам на придбання молочних резервуарів. Ця організація часто купує молочні резервуари для подальшого їх лізингу сільгоспвиробникам. М'ясна корпорація фермерів надає незабезпечені кредити терміном до 1 року. Основними об'єктами такого кредитування є придбання тварин для відгодівлі, закупівля племінних овець та відгодівля власного тваринництва. Проте у майбутньому вони продаються корпораціям.

Відсотки за кредитом розраховуються з урахуванням ціни продажу та банківських ставок.¹⁰⁵

У Великій Британії земельні іпотечні кредити тісно пов'язані з системою кредитування сільгоспвиробників. Заснована в 1928 році сільськогосподарська іпотечна корпорація отримує державні субсидії у вигляді знижених відсотків. Термін кредитування варіюється від 5 до 40 років, а максимально можливий розмір застави становить третину вартості майна.

Для забезпечення стійкого розвитку галузі сільського господарства, як підтверджує досвід різних країн, потрібна державна підтримка. В Україні пряма державна фінансова підтримка підприємств АПК здійснюється через програми здешевлення кредитів і компенсації лізингових платежів. Здешевлення кредитів здійснюється шляхом субсидіювання процентів за користування кредитом. Компенсація лізингових платежів – шляхом часткового відшкодування сплачених сум на умовах фінансового лізингу. На розвиток сільського господарства України значний вплив має держава. Сучасний стан надання державної підтримки аграрним підприємствам є недостатньо ефективним характеризується непослідовністю заходів і переважанням тактичних, а не стратегічних цілей. Досвід розвинутих економічних країн свідчить, що в силу специфіки сільського господарства підприємства без фінансової підтримки та належного державного захисту нормально функціонувати не можуть. Державна підтримка повинна бути спрямована на підвищення рівня прибутковості аграрних підприємств, забезпечення потреб населення в якісній продукції та зростання її експорту.

У Фінляндії державна підтримка сільського господарства надається через Аграрний фонд, який формується за рахунок державних трансфертних відсотків за кредитами та податками на землю. Фонд надає кредити сільгоспвиробникам на будівництво споруд і комунікацій, придбання сільгосптехніки, рекультивацію земель, формування продуктивного стада під 4-7% річних в залежності від регіону.

В Японії Центральний кооперативний банк є фінансовою установою з підтримки сільського та лісового господарства. Його основною метою є взаємне фінансування членів кооперативу, і через це кредити носять короткостроковий характер.

Державна аграрна, лісова та рибна фінансова корпорація є установою, яка забезпечує довгострокове державне кредитування.

Більшість розвинених країн характеризуються розвитком кооперативів. Співпраця охоплює 100% сільгоспвиробників у таких країнах, як Данія, Нідерланди, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Японія, 86% – у таких країнах, як Франція та Німеччина.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Бурых Е.С. Зарубежный опыт организации сельскохозяйственного кредитования. *Вестник Алтайского государственного аграрного университета*. 2012. № 1 (87). С. 106-110

¹⁰⁶ Джоробаева М.А. Кредитование аграрного сектора в зарубежных странах. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2016. № 7-1. С. 163-166

Індія має Національний банк сільського господарства та розвитку сільських територій, який фінансує сільське господарство та сільське господарство шляхом рефінансування кредиту від інших кредитних установ: комерційних банків, Резервного банку Індії, кооперативних банків, земельними банками розвитку (іпотечних кооперативних банків), Комісії з питань кхаді та сільського рибальства.

Банк має регуляторну та наглядову функцію, перевіряє регіональні сільські банки та кооперативні банки, консультує з питань відкриття нових відділень. Індія також має державно-кооперативну кредитну систему, яка надає довгострокові кредити тільки сільському господарству. Близько половини загального обсягу сільськогосподарського кредитування та пов'язаної з ним діяльності у сільській місцевості проводиться через дану систему. Система представлена 20 кооперативними банками розвитку сільського господарства на державному і 2841 земельним банком на регіональному рівні. Держава, як головний кредитор кооперативних товариств та кооперативних банків, бере участь у спільному капіталі цих структур, використовуючи таким чином їх для державного фінансування сільського господарства.

У Франції спеціалізований банк *Credit agricole* оперує своєю діяльністю з підтримки сільського господарства. Їм надаються гранти (з державними відсотковими дотаціями) на закупівлю обладнання та розвиток тваринництва сільськогосподарськими підприємствами.

До 1990 року Креді Агріколь з Франції був монополістом у сфері кредитування сільського господарства (забезпечували до 90% сільськогосподарського кредитування).¹⁰⁷

На сучасному етапі кредитування сільгоспвиробників здійснюють переважно кооперативні банки, на які припадає близько 75% аграрного кредиту.

Більш пільгова процентна ставка (не перевищує стандарт) і позитивна репутація серед місцевих сільгоспвиробників є запорукою отримання ліцензії від держави на обслуговування сільгоспвиробників.

Держава грамотно стимулює конкуренцію банків з точки зору кращого обслуговування сільгоспвиробників, тим самим знижує монополію в кредитному сервісі.

Існує шість видів концесійних кредитів для французьких фермерів. Відсоткова ставка варіюється від виду кредитів: від 3,75 до 8,25% річних (для молодих фермерів - 2,75-4%), терміну погашення 7-12 років, для несприятливих природно-економічних зон і 5-9 років - для інших областей і розміром не більше 300-850 тисяч франків.

Розмір бюджетної компенсації встановлюється на різницю між договірною процентною ставкою та ставкою концесійного кредиту. Договірні ставки визначаються за результатами конкурсу банків.

У Франції понад 70% загальних концесійних кредитів витрачається на розвиток і модернізацію фермерських господарств.

¹⁰⁷ Кибиров А.Я. Зарубежный опыт организации сельскохозяйственного кредитования. *Аграрный Вестник Урала*. 2011. № 4 (83). С. 89-91.

У Бразилії в 2003-2010 роках була реалізована програма PRONAF (Національна програма розвитку приватного сільського господарства) для надання кредитів за низькими, попередньо фіксованими ставками виключно фермерським господарствам, при цьому близько 60% угод за участю бідних сільських сімей понад 700 000 фермерів вперше взяли кредит. Обсяг коштів, виділених на ці кредити, значно збільшується: з 2,4 млрд реалів (\$891,9 млн) в сезоні 2003-2004 років до 17 млрд реалів (\$9,7 млрд) протягом сільськогосподарського сезону 2009-2010 років, тоді як процентні ставки знижались. Річний дохід аграріїв є критерієм надання кредиту. Ці умови мають допомогти посилити диверсифікацію виробництва, оптимізованого для місцевих умов.

Концесійне кредитування в *Австрії представлено* аграрним інвестиційним кредитом та спеціальним аграрним кредитом.

Всі сфери виробництва використовують пільговий аграрний інвестиційний кредит, який диференційований за двома рівнями компенсації. Важливість спрямованих інвестицій визначає вибір поточної процентної ставки банку-кредитора (36% і 50%).

Якщо інвестиціями сільгоспвиробника є переробка та підготовка сільськогосподарської продукції до продажу, система утримання тварин, будівництво теплиць та екологічно витриманого гною, ферм, розташованих у несприятливих районах, кредитна ставка знижується на 30%.

Інші види кредитів характеризуються 36-відсотковою знижкою на загальну процентну ставку. Основна ставка банку-кредитора є підставою для розрахунку процентної ставки. Австрійський національний банк уповноважений коригувати його кілька разів на рік.

Аграрним інвестиційним кредитом користуються 60% господарств (в інших галузях національної економіки використання пільгового кредиту до 18% фермерських господарств).

Надання концесійного кредиту допомагає консолідувати населення в сільській місцевості, створюючи гідні умови проживання в неблагополучних районах.

Спеціальний аграрний кредит характеризується за напрямками застосування. Його використання спрямоване на закупівлю сільськогосподарської техніки та інструментів. Бюджетна компенсація відсоткової ставки цього концесійного кредиту становить 2% від поточних банківських відсотків.

Класичним прикладом сільськогосподарського кредитування (функціонування на кредитному ринку комерційних банків та спеціалізованих установ) є Німеччина. Центральний інститут рефінансування сільського господарства та харчового сектору - Німецький аграрний банк, створений відповідно до Закону про державний аграрний банк.

Проте більшу частину кредитів сільгоспвиробникам видають кооперативні банки (44,1%). При цьому процентна ставка, незважаючи на пільговий характер сільгоспкредитування, залишається відносно стабільною в межах 6,8-7,3 %

річних.

На сучасному етапі німецька система аграрної кредитної підтримки представлена такими кредитними установами: Асоціація народних банків і банків Райффайзен, Франкфуртський аграрний рентно-орендний банк, Бонн Німецький розрахунково-іпотечний банк, Система ощадних банків, Приватні іпотечні банки, Рент банк, Асоціації національного рівня.

Німеччина активно реалізує преференційну політику для сільськогосподарських виробників. Фермери у віці до 40 років мають право скористатися пільговим кредитуванням на житло, купівлю фермерського господарства, в їх оренду, здійсненню капітальних інвестицій у виробничу інфраструктуру. Держава контролює діяльність німецьких розрахунково-земельних (іпотечних) банків, які здійснюють масштабну комерційну банківську діяльність і володіють понад 50% її акційних капіталів.

Особливий пільговий режим надається молодим сільгоспвиробникам, які впроваджують інновації в сільськогосподарському виробництві.

Для китайської економіки останній період економічного розвитку характеризується комерціалізацією банківської системи, результатом якої стало переведення деяких банків у комерційні, спеціалізовані державні банки. Створено Аграрний банк для забезпечення стабільної підтримки сільськогосподарського виробництва за участю держави за такими напрямками:

- кредити на закупівлю основної сільськогосподарської продукції, її зберігання, переробку, оптову торгівлю;
- кредити на допомогу малозабезпеченим у сільській місцевості;
- кредити на інтегрований розвиток сільськогосподарських ресурсів.

Аграрний банк, Банк розвитку сільського господарства та Державний банк розвитку надають кредити на закупівлю основної сільськогосподарської продукції, її зберігання, переробку, допомогу бідним сільським районам, придбання ресурсів.

У практиці кредитних установ умови кредитування визначаються під час переговорів між банком та позичальником на підставі моніторингу діяльності позичальника. На кредитні ресурси застосовуються змінна, фіксована та змінна з фіксованим строком відсоткові ставки. Відсотки регулюються і коригуються в залежності від умов, що склалися на фінансовому ринку (табл. 1).

За фіксованою процентною ставкою відсоток сплачується виходячи з рівня інфляції. Змінні процентні ставки з фіксованим терміном застосовуються до довгострокового кредитування (кожен етап кредитування характеризується власною процентною ставкою). Процентні ставки значно різняться по країні, тому що вони залежать від економічної ситуації в одній країні.

Узагальнення досвіду кредитної підтримки сільгоспвиробників зарубіжних країн дозволило визначити їх специфіку:

- сільськогосподарське кредитування забезпечується кооперативними банками (Німеччина, Польща, Франція, Японія);

1.Середньорічні процентні ставки за кредитами

Країни	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Австралія	9,06	9,41	8,20	8,91	6,02	7,28	7,74	6,98	6,18
Бразилія	55,38	50,81	43,72	47,25	44,65	39,99	43,88	36,64	27,39
Індія	10,75	11,19	13,02	13,31	12,19	8,33	10,17	10,60	10,29
Канада	4,42	5,81	6,10	4,73	2,40	2,60	3,00	3,00	3,00
Китай	5,58	6,12	7,47	5,31	5,31	5,81	6,56	6,00	6,00
США	6,19	7,96	8,05	5,09	3,25	3,25	3,25	3,25	3,25
Країни ЄС									
Угорщина	8,54	8,08	9,09	10,18	11,04	7,59	8,32	9,00	6,30
Італія	5,31	5,62	6,33	6,84	4,76	4,03	4,59	5,22	5,14
Великобританія	4,65	4,65	5,52	4,63	0,63	0,50	0,50	0,50	0,50
Нідерланди	2,77	3,54	4,60	4,60	1,98	1,75	2,00	1,62	...
Хорватія	11,19	9,93	9,33	10,06	11,55	10,37	9,68	9,48	9,24
Чеська Республіка	5,77	5,59	5,78	6,25	5,98	5,88	5,71	5,40	4,96

- розвиток небанківських кредитних організацій, що підтримують сільське господарство (Канада, США);

- кредитну підтримку надає один або кілька великих спеціалізованих банків (Нідерланди, Індія);

- сільське господарство фінансується комерційними банками шляхом надання державних гарантій банківських кредитів та субсидування процентних ставок (Австрія, Бразилія, Великобританія, Китай).

3.2. Проблеми обліку і контролю експлуатації машино - тракторного парку

Машинно-тракторний парк - це сукупність енергетичних засобів і сільськогосподарських машин та механізмів для вдосконалення комплексу робіт у рослинництві, а також надання окремих транспортних та виробничих послуг у тваринництві. Проте, рівень технічного оснащення не завжди відповідає сучасним вимогам, не забезпечує проведення польових робіт в оптимальні строки. Тому, зміцнення матеріально-технічної бази аграрних суб'єктів господарювання є актуальним питанням сьогодення. Зараз більше 40 % всіх витрат рослинництва становлять витрати машинно-тракторного парку, тому для більш ефективного його використання необхідно здійснювати постійний контроль за витратами по утриманню та експлуатації МТП¹⁰⁸.

В сучасних умовах першочергового значення набувають питання підвищення якості та оперативності облікових даних з експлуатації машинно-тракторного парку. Вони є основним джерелом інформації, яка сприятиме прийняттю обґрунтованих та виважених управлінських рішень.

Відтворювальний процес у сільському господарстві тісно пов'язаний із системним оновленням спожитих засобів виробництва на якісно новій основі. У

¹⁰⁸ Стендер С.В. Облік витрат на утримання машинно – тракторного парку: // електрон. наук. фах. вид. 2020. URL. <http://magazine.faaf.org.ua/oblik-vitrat-na-utrimannya-mashinno-traktornogo-parku-noviy-pidhid.html> (дата звернення 9.09. 2020)

виробничій сфері беруть участь різні види матеріально-технічних ресурсів, серед яких особливе місце належить технічним засобам. Вони є активною частиною ресурсного потенціалу і у значній мірі визначають ефективність аграрного виробництва. Тому забезпечення сільськогосподарських товаровиробників технічними засобами до технологічних потреб і утримання їх у робото здатному стані є однією з основних умов ефективного забезпечення організації виробничих процесів в усіх галузях аграрної сфери економіки.

Ефективність використання машинно-тракторного парку досягається впровадженням прогресивних форм організації його роботи, розробкою заходів, що забезпечують покращення управління та планування виробничої діяльності, вдосконалення методів обліку, аналізу та контролю. Відповідно вирішального значення набувають питання покращення якості та оперативності обліку роботи машинно-тракторного парку.

Облік витрат з експлуатації машинно-тракторного парку можна зобразити за допомогою наступної схеми (рис. 1).

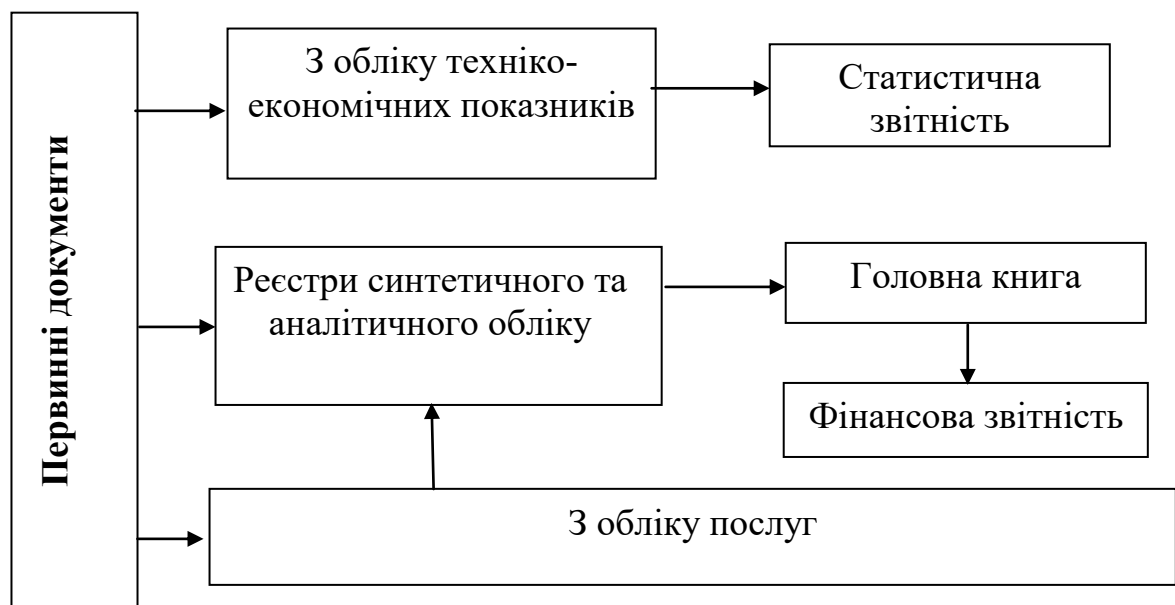

Рис. 1. Схема обліку роботи машинно-тракторного парку

Головною метою обліку експлуатації машинно-тракторного парку є облік, контроль, аналіз та нагромадження експлуатаційних витрат.

Основними напрямками при цьому є контроль за:

- 1) використанням матеріальних цінностей (паливно-мастильних матеріалів та запчастин для оперативного ремонту);
- 2) обсягом виконаних робіт;
- 3) використанням робочого часу ¹⁰⁹.

В ході перевірки машинно-тракторного парку в підприємствах встановлюються наступні їх складові (рис. 2).

¹⁰⁹ Волошин І. Н., Облік витрат. *Економіка АПК*: наук. журн. 2008. №2. С.24 - 26.

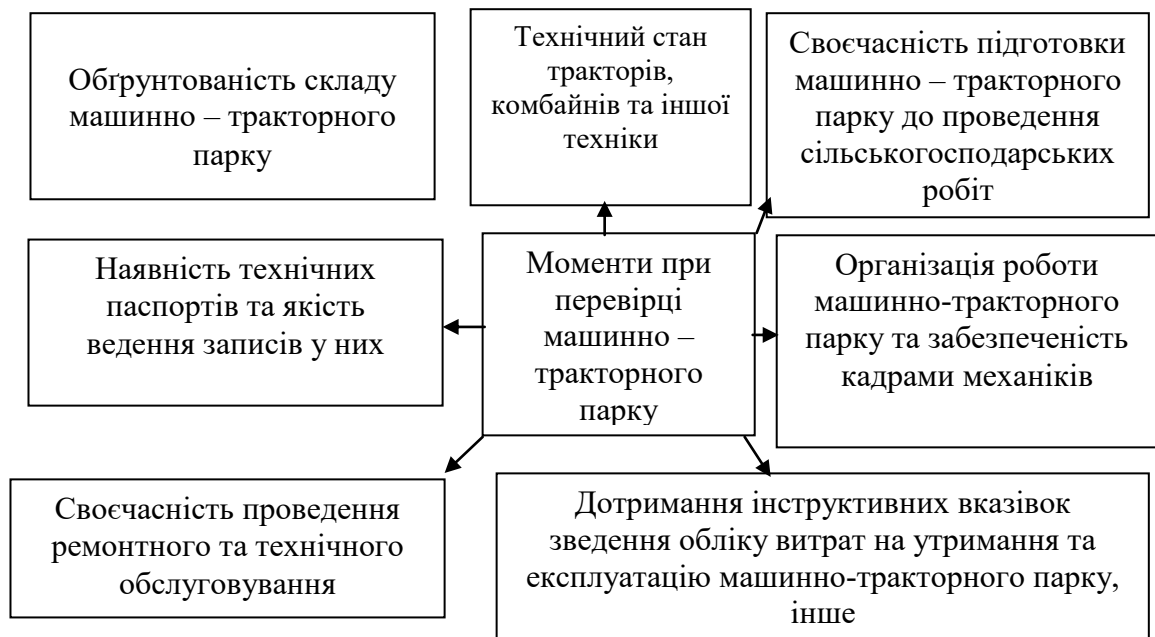

Рис. 2. Особливості перевірки експлуатації машинно – тракторного парку

При проведенні контролю особливо ретельно слід перевіряти дотримання агротехнічних строків та якості виконання сільськогосподарських робіт, як одного із факторів, який впливає на урожайність та валовий збір. В оперативному порядку практикуються контрольні перевірки обсягів робіт та їх якості, правильність експлуатації машин та агрегатів, технічний стан тракторів, комбайнів, різної сільськогосподарської техніки, своєчасність проведення ремонтів і технічного обслуговування, стан трудової дисципліни в колективі.

Зіставленням розроблених технологічних карт і посівних площ з даними статистичної звітності, Актами на списання насіння і садивного матеріалу, даними Нагромаджувальних відомостей обліку використання машинно-тракторного парку і вибірково Облікових листів трактористів-машиністів можна виявити приписки робіт та підрахувати можливий матеріальний збиток.

При здійсненні контролю експлуатації машинно-тракторного парку доцільно встановити, якою мірою його склад відповідає оптимальному, які марки тракторів використовуються неефективно та з яких причин, а також його забезпеченість причіпними і сільськогосподарськими машинами.

Уважно перевіряють правильність списання витрат на роботу машинно-тракторного парку (оплата праці, паливе, запасні частини, знос і т.д.) відповідно до нормативів, а також на культури та інші галузі, де використовувався машинно-тракторний парк, виявляють факти перевитрат і нераціонального використання коштів. На основі всебічного вивчення роботи машинно-тракторного парку розробляються пропозиції щодо усунення виявлених недоліків, впровадження прогресивних технологій і передових форм організації праці.

В сучасних умовах господарювання першочергового значення набувають питання підвищення якості та оперативності облікових даних з експлуатації машинно-тракторного парку. Вони є основним джерелом інформації, яка

сприятиме прийняттю обґрунтованих та виважених управлінських рішень.

Відтворювальний процес у сільському господарстві тісно пов'язаний із системним оновленням спожитих засобів виробництва на якісно новій основі. У виробничій сфері беруть участь різні види матеріально-технічних ресурсів, серед яких особливе місце належить технічним засобам. Вони є активною частиною ресурсного потенціалу і у значній мірі визначають ефективність аграрного виробництва. Тому забезпечення сільськогосподарських товаровиробників технічними засобами до технологічних потреб і утримання їх у працездатному стані є однією з основних умов ефективного забезпечення організації виробничих процесів в усіх галузях аграрної сфери економіки.

На сьогодні склалися різні точки зору щодо кількості показників, які використовуються для оцінки роботи машинно-тракторного парку. В одних системах на перше місце ставиться урожайність сільськогосподарських культур, в інших - кількісні показники, що характеризують повноту використання машин. Одні автори ототожнюють показники використання машинно-тракторного парку з показниками економічної оцінки капітальних інвестицій; другі - з показниками економічної ефективності механізації сільського господарства; треті - розглядають показники їх використання, як характеристики, що розкривають продуктивність машин та знарядь, рівень їх завантаженості та витрат на виконання робіт.

Витрати з надання послуг машинно-тракторного парку в обліку групуються за статтями, які підприємства визначають самостійно, виділяючи при цьому окремо постійні та змінні витрати. Змінні витрати розподіляються на пропорційні, величина яких визначається обсягом одержаної продукції, та непропорційні, які залежать від обсягу виконаних робіт чи поголів'я тварин. До постійних відносяться витрати, величина яких не залежить ні від кількості продукції, ні від поголів'я чи обсягу виконаних робіт. Специфічною статтею витрат є амортизаційні відрахування, нарахування яких здійснюються з метою: розподілу початкової вартості на термін використання об'єкта; відображення дійсної балансової вартості в бухгалтерському обліку; фінансування заміни машин та обладнання.

Отже, понесені витрати з експлуатації сільськогосподарської техніки в залежності від їх поведінки розподіляються і згідно з діючими нормативними рекомендаціями включаються до собівартості отриманої продукції пропорційно обсягам виконаних ними механізованих тракторних робіт¹¹⁰.

Для контролю за використанням машинно - тракторного парку важливе значення має організація обліку витрат за статтями калькуляції. В економічній літературі є багато пропозицій щодо вдосконалення складу статей витрат. Але вивчення даного питання свідчить, що на ступінь освоєння економічної інформації часто впливають запити кожного конкретного товаровиробника. Тому, вважаємо цілком доцільним, що згідно П(С)БО 16 «Витрати» перелік і склад

¹¹⁰ Шепель І.В. Актуальні аспекти організації бухгалтерського обліку і аналізу використання машинно-тракторного парку аграрних підприємств // електрон. наук. фах. вид. 2020. URL. <http://www.visnyk-ekon-old.uzhnu.edu.ua/images/pubs/51/468-474.pdf>

статей калькуляції виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) має встановлюватись підприємством. Таким чином кожний господар може самостійно вирішувати питання деталізації даних про витрати в розрізі необхідних йому статей ¹¹¹.

Базуючись на організаційно-технологічних особливостях та враховуючи діючу практику й досвід господарств, доцільно використовувати таку номенклатуру статей витрат на утримання машинно-тракторного парку: витрати на оплату праці; відрахування на соціальні заходи; пальне і мастильні матеріали; роботи і послуги; амортизація основних засобів; витрати на ремонт основних засобів; інші прямі витрати.

Розглядаючи машинно – тракторний парк, варто згадати і таку групу виробничих запасів, як пальне. Ця група є необхідною для кожного сільськогосподарського підприємства, оскільки нафтопродукти: бензин, дизельне паливо, нігрол, солідол та інші використовуються для роботи автомобілів, тракторів, інших механізмів, їх ремонту та інших потреб, а тому важливим питанням є налагодження ефективного обліку пального.

Питанням вивчення організації обліку пального присвячені ряд публікацій Л. Сука, Р. Грачової, А. Малишкіна. Їх праці розкривають організацію обліку палива на сільськогосподарських підприємствах відповідно до Інструкції 81. Разом з тим організація обліку та контролю пального на сільськогосподарських підприємствах вивчена недостатньо.

Методика, яка діє на підставі Методичних рекомендацій з планування, обліку та калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств є досить трудомісткою і невиправданою з точки зору значимості машинно - тракторного парку для сільськогосподарських підприємств, а також сезонності та нерівномірності здійснення витрат на його експлуатацію протягом року.

Тому, облік витрат на утримання та експлуатацію машинно-тракторного парку доцільно вести на рахунку 23 «Виробництво», субрахунок 5 «Витрати на утримання та експлуатацію сільськогосподарської техніки» ¹¹².

У великих сільськогосподарських підприємствах, в яких машинно-тракторний парк виділено в окремий структурний підрозділ, для обліку витрат на утримання та експлуатацію машинно-тракторного парку можна виділити такі субрахунки: 235.1 «Витрати машинно-тракторного парку», в тому числі: 235.1.1 «Витрати машинно-тракторного парку на транспортних роботах»; 235.1.2 «Витрати машинно-тракторного парку на сільськогосподарських роботах»; 235.1.3 «Загальні витрати машинно-тракторного парку», та 235.2 «Утримання та експлуатація комбайнів та інших самохідних машин». Запропоновані рахунки призначені для об'єднання аналітичної інформації в розрізах, необхідних для

¹¹¹ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затвердженого наказом МФУ від 31.12.99р. № 318. База даних Законодавство України / ВР України. URL. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>. (дата звернення: 20. 11. 2020)

¹¹² Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств: наказ Мінагрополітики України від 18.05.2001 року № 132. База даних Законодавство України / ВР України. URL. <http://www.minagro.gov.ua/page/?6789> (дата звернення: 20. 11. 2020)

економічного аналізу, контролю та управління.

Проаналізувавши, різні погляди на проблему ефективності використання машинно-тракторного парку, можна зробити висновок, що за допомогою одного показника неможливо об'єктивно оцінити роботу машинно-тракторного парку, оскільки він технологічно пов'язаний з багатьма об'єктами обліку.

Наступним питанням обліку витрат машинно-тракторного парку є те, що діючі організаційні форми роботи машинно-тракторного парку викликають досить критичне ставлення до Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженої Наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 р. № 291 та Методичних рекомендацій з планування обліку й калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств.

Згадані нормативні документи можуть бути ефективними лише в малих сільськогосподарських підприємствах, де трактори, комбайни та інші сільськогосподарські машини наявні в незначній кількості, а їх використання здійснюється в комплексі технологічних операцій з вирощування певних культур.

У інших випадках необхідно застосовувати таку організацію управлінського обліку, яка б забезпечила оперативність управління та контроль за використанням технікою пального (економією або перевитратами порівняно з встановленими нормативами), обсягом виконаних робіт і їх якістю, використанням робочого часу й нарахуванням оплати праці, експлуатацією машинно-тракторного парку та його технічним станом.

Одержання достовірної та оперативної інформації про обсяг виконаних механізованих робіт, контроль за ефективним використанням техніки, прийняття оперативних управлінських рішень можливе за належної організації первинного обліку витрат пов'язаних з утриманням і експлуатацією тракторів. Реквізити типових форм Облікових листів тракториста-машиніста та Дорожніх листів трактора не дають можливості здійснення щоденного контролю за кількістю виданого пального та його залишку на кінець дня тощо.

Таким чином, проаналізувавши різні точки зору науковців, можна зробити висновок, що ефективність використання машинно-тракторного парку досягається впровадженням прогресивних форм організації його роботи, розробкою заходів, що забезпечують покращення управління та планування виробничої діяльності, вдосконалення методів обліку та контролю.

3.3. Проблеми розвитку аграрного сектору економіки України у контексті постіндустріального економічного розвитку

Світова економіка – це складна система, що характеризується множинністю її складових елементів, ієрархічністю, багаторівневістю, структурністю. Основу системи складає міжнародне й обмежене рамками окремих держав національне виробництво матеріальних і духовних благ, їхній розподіл, обмін і споживання.

Кожна з цих фаз світового відтворювального процесу як у глобальному масштабі, так і в рамках окремих держав у залежності від їхнього місця і ролі в цілому впливає на функціонування усієї світової господарської системи. Світова економіка як система має загальну мету – задоволення людських потреб (попиту), але в різних підсистемах ця мета модифікується в силу різних соціально-економічних умов.

Сучасні тенденції розвитку світової економіки характеризуються як постіндустріальні, а економіку такого типу називають «ною економікою», «інформаційно-інноваційною економікою», «економікою знань». Більшість країн-лідерів світової економіки відносять до економік з постіндустріальним типом економічного розвитку. Такі країни, як США, Канада, Японія, Великобританія, Німеччина, Італія, Франція, перебувають в авангарді постіндустріальних процесів. Саме вони служать зразком для багатьох країн світу у процесі переходу на постіндустріальний тип економічного розвитку. Україна, обравши шлях євроінтеграції, зорієнтована на побудову економічної системи постіндустріального типу, економіку інноваційного типу. Така економічна система передбачає безперервну конвертацію сучасних досягнень науки і техніки в новітні технології, конкурентоспроможні товари і послуги. Проте нині національна економіка України залишається неадаптованою до вимог постіндустріального суспільства, що передбачає необхідність структурних зрушень задля подальшого економічного розвитку та зростання. Більше того, є підстави стверджувати, що сьогодні Україна, розвиваючи окремі високотехнологічні галузі, все ж залишається країною індустріального типу з елементами доіндустріальних форм економічної організації. А отже, для національної економіки України характерними є такі риси: технічна та технологічна відсталість, значний фізичний та моральний знос основних фондів, низький рівень використання виробничих потужностей, висока матеріало-, енерго- та ресурсомісткість, відсутність або низький рівень інноваційної діяльності. Відсутність прогресу в освоєнні та запровадженні новітніх технологій заважали підвищенню конкурентоспроможності промисловості, що певною мірою спричинило глибоку структурну кризу та спад виробництва.

Зважаючи на перспективи подальшого економічного розвитку України на засадах постіндустріалізму, руху у напрямку інтеграції з ЄС, необхідно виокремити основні сучасні тенденції галузевих структурних зрушень у національній економіці України та окреслити напрями подолання наявних невідповідностей як у кількісній площині, так і у якісній. Мета статті полягає в аналізі сучасного стану галузевої структури національної економіки України, з'ясуванні головних перепон на шляху її постіндустріальних трансформацій. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити низку завдань:

- зіставити й проаналізувати галузеву структуру національних економік розвинених країн та України;
- встановити головні причини сповільнення постіндустріального розвитку України.

Аграрний сектор є одним з найбільш важливих галузей національної економіки, що охоплює різні види економічної діяльності щодо виробництва сільськогосподарської продукції, продуктів харчування, а також доставки їх до кінцевого споживача. Процеси інституційних змін в аграрному секторі економіки України наразі виступають одними з найважливіших елементів сталого розвитку держави та її регіонів, підвищення її конкурентоспроможності, зміцнення національної безпеки. В останні роки аграрний сектор України демонструє позитивну динаміку та збільшує обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. Формування структури виробництва та системи його організації в умовах інституційного змін майже дійшло до свого логічного завершення. Для подальшого розвитку необхідно проаналізувати та спрогнозувати етапи розвитку аграрної сфери в Україні, обґрунтувати пріоритетні заходи державної політики для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

На сучасному етапі розвитку країни стоять проблеми створення оптимальних інституційних умов для ефективного аграрного господарювання. Україна повинна адаптуватися, наблизитися до стандартів ЄС. Так, наша країна має поступово адаптувати свою нормативноправову базу до європейського законодавства та реформувати інститути державного управління до накопичених у рамках ЄС принципів, правил та норм. Проблема недосконалості нормативноправового законодавства потребує вирішення, оскільки саме законодавство окреслює загальні положення взаємодії всіх суб'єктів аграрно-економічних відносин та надає стимули для прогресування галузі. Відповідно, від політичних рішень залежить стимулювання чи гальмування ініціативи підприємців, прийняття господарських рішень, залучення інвестицій тощо.¹¹³

Реформування потребує система управління аграрним виробництвом і сільськими територіями в умовах децентралізації владних повноважень, розвитку місцевого самоврядування на селі, міжгосподарського та громадського самоуправління в галузі. Необхідно за стандартами ЄС змінити принципи діяльності системи стратегічного управління комплексним розвитком, функції та організаційну структуру органів державного та громадського управління; змінити інститути рентних та орендних відносин; розвивати інститут підприємництва, саморегулювання та самоуправління в аграрному секторі економіки. Зрештою, значний ступінь невизначеності є бар'єром для укладання довгострокових договорів учасниками інституційного середовища та лишає їх

інвестиційної зацікавленості. Зокрема перенацілювання системи оподаткування від стимулюючої до фіскальної та посилення втручання контролюючих органів

у діяльність підприємств значно гальмують залучення інвестицій в аграрну галузь економіки країни та не стимулює підприємців до активних заходів щодо розвитку свого бізнесу, що веде до зменшення виробництва продукції. Для забезпечення оптимістичного сценарію розвитку аграрного сектору економіки країни необхідно

¹¹³ Пугачов М.І. Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 12–18.

проаналізувати стан галузі в цілому і обґрунтувати оптимальні варіанти формування інституційного середовища в майбутньому.

Інтеграційні процеси, при взаємодії природно-економічних, технікотехнологічних, організаційних, соціальних й інших факторів, проявляються досить специфічно, тому що в таких процесах поєднуються різні за характером сфери суспільного виробництва, це і сільське господарство, промисловість, торгівля, а також фінансова, виробнича, логістична інфраструктури тощо. При цьому специфіка й особливості сільськогосподарського виробництва, у якому поєднані економічні й природні процеси, що цим самим надають агропромисловій інтеграції особливий характер і специфічні риси. До таких специфічних рис сільського господарства належать сезонність виробництва, неможливість тривалого зберігання продукції, ризики й непередбачуваність результатів виробництва через вплив природних умов, у переважній більшості технічна відсталість галузі, зношеність техніки й технологічного устаткування, обмеженість джерел фінансування й ризикованість інвестування в галузь, нерозвиненість загальнонаціональної ринкової інфраструктури в сільській місцевості й інші .¹¹⁴

До того ж, розвиток інтеграційних процесів в агропромисловому комплексі України супроводжується розвитком негативних тенденцій, що знижують потенційні сукупні економічні ефекти від різних форм інтеграції. Дослідження деяких вітчизняних науковців націлені на висвітлення так званих «інституційних пасток», які виникли в процесі трансформації вітчизняної

аграрної економіки, а також на розробку дієвих механізмів їх подолання¹¹⁵

Такі механізми мають базуватися на основі вдосконалення форм і механізмів земельних відносин і відносин власності, організації державної підтримки й державного контролю інтеграційних процесів, удосконалення корпоративного організаційно-економічного механізму господарювання, розвитку соціальних інститутів суспільного контролю над дотриманням економічних інтересів і прав учасників інтеграції.

Упродовж останніх двох з половиною десятиліть для України залишається актуальним питання структурної трансформації національної економіки відповідно до сучасних вимог постіндустріального суспільства та економічного розвитку інноваційного типу. За часи незалежності України найбільш технологічно деградували великі високотехнологічні комплекси (електронна промисловість, радіоелектроніка, верстатобудування, приладобудування тощо), потенціал яких мав би стати підґрунтям економічного розвитку країни¹¹⁶. Як відомо, «узагальненою характеристикою, яка відображає якісний рівень розвитку

¹¹⁴ Камілов М. К., Камілова П. Д., Камілова З. М., Эминова Э. М. Интеграция в агропромышленном комплексе и перспективы ее развития в условиях импортозамещения. *Региональные проблемы преобразования экономики*. 2017. № 2. С. 38–50. <https://doi.org/10.26726/2305-4484-2017-2-37-50>

¹¹⁵ Стоянець Н. В. Інституційні пастки та їх вплив на сталий розвиток аграрного сектора економіки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 17. Ч. 2. С. 92–96.

¹¹⁶ Пирог О.В. Адаптація структури національної економіки України до вимог постіндустріального суспільства. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository URL: <http://ena.lp.edu.ua>.

країни загалом, є галузева структура національної економіки»¹¹⁷. Від ступеня розвиненості та ефективності економічної структури залежить стабільність розвитку економіки. Зміни структурних пропорцій економіки здатні вплинути на економічне зростання країни та добробут її народу¹¹⁸. А отже, важливо з'ясувати, наскільки характер змін галузевої структури економіки України відповідає загальносвітовим постіндустріальним тенденціям, завданням економічних перетворень у площині євроінтеграційній і, зрештою, сприяє підвищенню загального рівня конкурентоспроможності національної економіки на глобальному рівні.

Не менш проблемне питання постіндустріального розвитку економіки України становлять її компанії у державній формі власності, ефективність функціонування яких є досить сумнівною, адже вони не лише обтяжують її бюджет, відволікаючи кошти від фінансування інновацій, розвитку науки та модернізації виробничих потужностей, але й гальмують процеси формування ринкових відносин, сумлінної конкуренції, розвитку демократії.

У країні на сьогодні потоки мігрантів прямують не у райони з нестачею населення, а в райони з його надлишком. Зазначимо, що вагомий вплив на територіальне розміщення населення у сільській місцевості має наявність промислових об'єктів, а також транспортних систем, які, в свою чергу, сприяють процесам урбанізації. Істотна диференціація густоти населення призводить до його дефіциту, недовикористання виробничих ресурсів, зменшенню надходження інвестицій, уповільненню соціального, економічного і демографічного розвитку. У цій ситуації дуже важливо забезпечити вирівнювання умов відтворення населення по сільських територіях, не допускати утворення територій з надлишком населення і територій з його нестачею, які деградує, втрачають свою перспективу, характеризуються дефіцитом населення, диспропорціями і багатьма соціально-економічними суперечностями, відсутністю інтересу в подальшому розвитку. Вищезазначені особливості відтворення сільського населення, як правило, не достатньо враховані у економічній, соціальній та міграційній політиці нашої держави. Вважаємо, що підселення сільських територій має проводитися плановірно та обґрунтовано, з урахуванням соціальних і економічних наслідків. Дуже важливим є створення переселенцям до села умови для будівництва житла та отримання земельних ділянок. Кошти на це повинні бути закладені до державного і місцевого бюджетів та видані, адже вони швидко окупляться. Підселення за рахунок мігрантів, дозволить краще використовувати ресурси села, поліпшувати демографічну ситуацію, забезпечити ринок праці необхідним людським капіталом, підвищити ефективність економіки

¹¹⁹Особливістю формування та використання людського капіталу в аграрному

¹¹⁷ Чайка Ю.М. Галузеві трансформації економіки України. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. № 4. С. 21–25.

¹¹⁸ Білоброва Т.О., Н.Г. Базавлук. Галузева структура економіки як передумова формування національної конкурентоспроможності: міжкрайнові порівняння. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2012. № 3. С. 28–31.

¹¹⁹ Васильєва О.О. Людський капітал в агропромисловому комплексі. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 11. С. 7–11.

секторі економіки є і те, що ці процеси, зазвичай, дуже детерміновані із якістю життя, а в сільському господарстві, на жаль, через поширення бідності низький його рівень.

Особливість формування і використання людського капіталу в аграрній економіці полягає в тому, що він формується у різноманітних соціально-економічних та інституційних відносинах. Ринкове господарство через свою об'єктивну логіку розвитку, диференціацію суб'єктів відтворює лише капіталістів і найманих робітників. Насправді, ці процеси складніші, оскільки у сільськогосподарському виробництві зустрічаються не лише наймані робітники, але і землевласники, які не завжди є великими і бажають одержати своєю частку в прибутку у вигляді земельної ренти, селяни фермери, підприємці, які професійно організовують аграрний бізнес, менеджери власники капіталу, наймані менеджери, акціонери, посередники. Вищенаведений склад соціально-економічних груп населення має свої об'єктивні економічні інтереси, суперечності та механізми їх вирішення. Кожний із них виконує певні функції, одержує свою частку і форму доходу. Власник землі повинен одержати земельну ренту, при цьому він реалізує своє право власності на землю і з нею виходить на ринок землі, оренди землі, конкурує, але його дохід залежить не лише від якості землі, але і якості власного людського капіталу, який характеризується його ефективністю на ринку землі. Активним суб'єктом ринку є і власник капіталу, який інвестує під відсотки у комерційні банки, дивіденди у сільське господарство. Відомо, що інвестори природно бажають реалізувати цілі одержання прибутку, тому їх людський капітал також повинен володіти високою конкурентоспроможністю і характеризуватися відповідними професійними якостями. Те саме стосується і організаторів виробництва менеджерів, роль яких нині постійно зростає. Вони також повинні володіти високими професійними якостями управління, новаторства, вдосконалення економічних процесів.

Світова економіка як система не може розвиватися без визначеного порядку, заснованого на нормах міжнародного публічного і приватного права, що регулюють економічні відносини між державами, економічними об'єднаннями, юридичними і фізичними особами. Дотримання встановлених конвенційних і звичайних норм забезпечується самими державами і колективними формами контролю за дотриманням міжнародного права, яким займаються різного роду міжнародні організації. Ці правила уточнюються і переглядаються відповідно до потреб розвитку світових продуктивних сил і окремих підсистем і елементів. Світове господарство є історичною і політико-економічною категорією, тому що кожному конкретному історичному етапові властиві визначені масштаби і рівень виробництва, інтернаціоналізація господарського життя і соціально-економічна структура. Світове господарство являє собою складну економічну систему. Його суб'єктами виступають транснаціональні компанії, національні господарства, міжнародні інтеграційні об'єднання, що самі є системами з властивим тільки їм регулюванням.

В Україні практично підійшло до свого завершення формування структури виробництва та системи його організації в процесі аграрної реформи та зміни

інституційного середовища. Потребує нагальності вирішення проблеми невизначеності сільськогосподарської політики та затвердження програми дій щодо розвитку аграрного сектору економіки України, де зазначаються пріоритети, методи, напрями та рівень державної підтримки підприємств, виробників сільськогосподарської продукції, засади фінансово-податкової й інвестиційної політики тощо. Моделювання свідчить про необхідність підвищення уваги до аграрного сектору економіки країни, оскільки вплив фінансової кризи, військових дій, погіршення рівня життя населення поряд з намірами зміни аграрної політики держави ведуть до невизначеності розвитку аграрного сектору економіки в умовах інституційних змін. Без негайного втручання немає високої ймовірності на поліпшення ситуації та збільшення обсягів виробництва. Саме тому питання розвитку аграрного сектору економіки України в умовах інституційних змін є настільки важливими для нашої держави.

3.4. Забезпечення стійкого розвитку фінансово-аграрно-промислового комплексу регіонального рівня

Необхідність удосконалення економічного механізму взаємовідносин учасників зернопродуктового виробництва визначається комплексом та масштабністю загальнодержавних, регіональних та господарських соціально-економічних завдань, що вони виконують. Складаючи загальний базис продовольчого забезпечення населення країни, зернопродуктовий підкомплекс України виконує глобальне цільове призначення – задоволення потреб у зерні та продуктах, одержаних від його переробки. Цілком об'єктивно рівень розвитку зернового ринку визначає рівень і якість життя населення, надійність забезпечення продовольчими ресурсами країни і регіонів, сприяє зміцненню продовольчої безпеки. Погоджуємось з твердженням про подальший розвиток підкомплексу на основі ефективного функціонування тісно інтегрованих структур з виробництва кінцевої продукції, забезпечуючи економічні інтереси підприємств усіх галузей у процесі розподілу прибутку від реалізації кінцевої продукції¹²⁰.

Практика останніх десятиліть доводить позитивні зрушення в показниках результативності аграрно-промислового виробництва за рахунок стрімкого розвитку потужних корпоративних структур холдингового типу. Саме через зрощення сільськогосподарського, промислового (в т.ч. не пов'язаного з аграрно-промисловим виробництвом), торговельного, банківського капіталів стала можливою інноваційна техніко-технологічна модернізація сільськогосподарського виробництва, ефективне використання економічних, організаційних, інвестиційних та ін. переваг нових інтегрованих структур для реалізації стратегії конкурентоспроможного розвитку. Більшість агрохолдингових структур спеціалізується на виробництві найбільш високотехнологічних і дохідних видів сільськогосподарської продукції, а зерновиробництво для

¹²⁰ Резнік Н.П., Печерський В.В. Формування інституційно-економічного механізму корпоративного управління інтегрованим аграрним підприємством. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2017. № 1. С. 61-66.

більшості вітчизняних сільгоспвиробників було і залишається прибутковою галуззю, що забезпечує стабільні надходження грошових коштів.

Мотивує учасників аграрно-промислової інтеграції не лише можливість утримання ринкових позицій, але й змога залучати ресурсоощадні агротехнології та підвищувати конкурентоспроможність кінцевої продукції. Включення до таких ланцюгів «приросту вартості» інших галузей, в тому числі машинобудівної промисловості, дозволяє створити базу для технологічного поштовху, за умови продукування та використання наукомістких технологій¹²¹.

Аналізуючи генезу розвитку фінансово-промислових груп слід констатувати значні відмінності сучасних їх моделей від початкових варіантів співпраці, а також особливості організації, розмірів, структури, спеціалізації, джерел фінансування, рівня втручання держави в економічну сферу таких структур у економіках різних країн.

Розвиток основних галузей економіки США та промислово-фінансову політику держави визначають сімейні (Моргани, Рокфелери, Дюпони, Меллони та ін.) та регіональні (Чикагська, Клівлендська, Каліфорнійська тощо) фінансові групи, що за рахунок концентрації значних пакетів акцій та інтеграції різнопрофільних промислових й комерційних компаній з банківськими структурами сприяли розширенню послуг банків і підвищенню надійності вкладення капіталу¹²².

У Німеччині центральну роль у процесі міжгалузевої інтеграції промислових концернів з фінансовими установами у стійкі горизонтальні промислово-фінансові об'єднання та в управлінні ними переважно відіграють великі банки. Створені таким чином структури є гнучкими утвореннями саме за рахунок банків, що регулюють процеси поглинання або злиття окремих компаній у межах потужних фінансово-промислових груп та чинять суттєвий вплив на економіку держави, тісно співпрацюючи з урядами земель, які мають значну автономію від федерального уряду та законодавства¹²³.

Сімейні унії та зв'язки, а також налагоджена система угод щодо ринків збуту та поставок, кредитно-фінансових та інвестиційно-гарантійних відносин, виробничо-технологічного та науково-дослідного співробітництва за безумовної спрямованої підтримки владними структурами дали змогу сформувати ядро промислово-фінансових груп Франції¹²⁴.

В економіці Італії фінансово-промислові групи набули розвитку в окремих галузях, як то машинобудування, автомобілебудування, приладобудування тощо.

¹²¹ Пугачов М.В. Тенденції української економіки очима керівників підприємств : аналітичний огляд. Дослідження інвестиційної політики українських підприємств. Статистика України. 2009. № 1. С. 41-49.

¹²² Борик О. Особливості формування промислово-фінансових груп в умовах країн ЄС та СНД та використання зарубіжного досвіду для України. Соціально-економічні проблеми і держава. 2009. №1(2). С. 87–92.

¹²³ Алексеев І.В., Колісник М.К., Мороз А.С. Управління ресурсним забезпеченням промислово-фінансових груп : монографія. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка». 2007. 132 с.

¹²⁴ Жихарцева О.О. Зарубіжний досвід діяльності фінансово-промислових груп. Інноваційна економіка. 2016. № 3-4. С. 181-185.

Ядром таких груп стає державний або банківсько-фінансовий холдинг, які були сформовані за підтримки державної фінансово-кредитної системи¹²⁵.

Становлячи близько 10 % від усіх японських компаній промислово-фінансові групи забезпечують понад 50 % доходу від реалізації продукції провідних галузей економіки, контролюючи 58-75 % активів всієї країни. Саме така форма співпраці дозволила здійснити технологічний прорив за рахунок реалізації технологічних інновацій та значно підвищити конкурентоспроможність підприємств¹²⁶. У Південній Кореї високі темпи розвитку економіки були досягнуті в тому числі через державне стимулювання розвитку промислово-фінансових груп, які в кінці минулого століття з метою завоювання провідних позицій на світовому ринку налагоджували кооперативні зв'язки з міжнародними корпораціями.

Окремі автори вказують на необхідність залучення фінансових установ до інтеграційних процесів в аграрній сфері шляхом створення регіональних фінансово-агропромислових комплексів, аргументуючи це зниженням активності інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств через брак власних коштів і обмеженість бюджетного фінансування¹²⁷. Вказуючи на уразливість окремих господарюючих суб'єктів та фінансових інститутів на ринку, інші науковці підтверджують можливість подолання кризових явищ за рахунок участі у фінансово-промислових групах¹²⁸. Такі формування із залученням сільськогосподарських товаровиробників набули поширення у вигляді агропромислових фінансових груп (агропромислово-фінансових, фінансово-агропромислових груп, фінпроагрохолдингів) з 1996 р. з прийняттям Закону України «Про промислово фінансові групи в Україні». З 2010 року законодавче регламентування діяльності фінансово-промислових груп припинено із втратою чинності закону та вилученням відповідної статті з Господарського кодексу України. Проте, стійкий розвиток аграрно-промислових формувань за участю фінансових установ спонукає до пошуку механізму такої інтеграції для основних продуктових підкомплексів через відповідно законодавчо визначену організаційно-правову форму.

Згідно відповідних статей Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Закону України «Про господарські товариства», Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» регламентується діяльність підприємств, їх об'єднань та господарських товариств усіх видів. Аналіз чинного законодавства підтверджує можливість розробки організаційно-економічного механізму формування та функціонування аграрно-промислового

¹²⁵ Яненко І.Г., Полетаєв О.О. Промислово-фінансові групи: Україна та зарубіжжя. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Серія : Економіка. 2014. Т. 243. Вип. 231. С. 43-47.

¹²⁶ Чубка О.М. Особливості створення і функціонування ПФГ у різних країнах світу. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. 2003. № 484. С. 188-192.

¹²⁷ Кривець Ю.М., Постол А.А. Інноваційні та корпоративні засади управління розвитком суб'єктів аграрного господарювання. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку аграрного сектору економіки України : колективна монографія / За заг. ред. А.В. Руснак. Херсон: ТОВ «ВКФ «СТАР» ЛТД», 2017. С.11-20.

¹²⁸ Жихарцева О.О. Зарубіжний досвід діяльності фінансово-промислових груп. Інноваційна економіка. 2016. № 3-4. С. 181-185.

формування за участю виробників сільгосппродукції, зберігаючих та переробних підприємств, торговельних організацій та кредитної структури.

У спеціалізації сільськогосподарського виробництва переважної більшості сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств та інших бізнес-структур Черкаської області головною галуззю традиційно є виробництво зерна. Тому саме для налагодження замкненого циклу виробництва продукції зернопродуктового підкомплексу та реалізації їх кінцевому споживачу доцільно створювати аграрно-промислові формування за територіальним принципом.

Тому змодельовано типову для обраного регіону інтегровану структуру на основі існуючої групи підприємств підкомплексу району в селі Криві Коліна Тальнівського району Черкаської області. В даному населеному пункті є група підприємств, а саме ТОВ «Вел Груп», ТОВ «Урочище Журавське», ТОВ «Об'єднана сільськогосподарська компанія», ТОВ «Мовер Міл», ФГ «Гірський Тікич», ФГ «Золото Ланів», що об'єднані спільними засновниками – фізичними особами, які пов'язані між собою родинними зв'язками, тобто група компаній родинного типу. Метою об'єднання підприємств є отримання синергетичного ефекту від спільної діяльності на основі технологічної та економічної інтеграції, оптимізації інвестиційного забезпечення технологічного ланцюга, зростання ліквідності, ефективності та конкурентоспроможності підприємств.

Кількість сільськогосподарських підприємств обмежується елеваторними потужностями, земельним банком, автопарком логістичної компанії та потужностями переробних підприємств. Адже у межах інтегрованого формування планується налагодити повний технологічний цикл від виробництва зерна, його зберігання, транспортування, реалізації та виробництва й реалізації борошна, круп, макаронних виробів, хліба, хлібобулочних, борошняних кондитерських виробів, тортів і тістечок нетривалого зберігання, з можливим розширенням виробництва за рахунок виробництва комбікормів та розвитком тваринництва.

У межах стратегічних напрямів використання ресурсного потенціалу підприємств у складі інтегрованої структури необхідно оптимізувати виробничо-комерційну діяльність, інформаційні потоки за рахунок оптимізації системи управління. При цьому керована підсистема має такі складові: виробничу, фінансово-економічну, маркетингову, обслуговуючу, інформаційну.

Всі підприємства групи компаній не пов'язані між собою юридично та становлять відокремлені юридичні особи. Така структура управління є найбільш безпечною, враховуючи ситуацію з рейдерськими захопленнями аграрних і виробничих підприємств в Україні та фіскального тиску. Сільськогосподарські підприємства групи компаній знаходяться на єдиному сільськогосподарському податку 4 групи, що дає переваги в їх діяльності, решта підприємств знаходяться на загальній системі оподаткування. Всі підприємства окремо мають своїх найманих працівників та власні відокремлені баланси, техніку, приміщення, договори оренди земель та інше.

Сталий розвиток підприємств у складі інтегрованої структури та їх прибутковість залежить від оптимального забезпечення оборотними активами та їх ефективного використання. Такі засоби формуються із внесків усіх учасників,

включно з кредитною установою, а також за потреби залучаються зовнішні кредитні ресурси. Кредиторами можуть бути також учасники «об'єднання», крім того окремі з них можуть надавати поворотну фінансову допомогу одне одному.

До складу товариства входить елеватор ємністю одночасного зберігання 20000 т. Тип елеватора – лінійний. Тип зберігання – металеві силоси BROCK, SUKUP (США). Для доведення зерна використовують зерносушарки SUKUP (США), потужність яких при зменшенні на 10 % вологи по кукурудзі за годину складає 20 тонн. Очисне обладнання – українського виробництва потужністю – 50 т на годину. Елеватор має сучасне транспортне обладнання – ланцюгові транспортери Групи компаній «Зернова Столиця» (Україна). Одна лінія автоприймання зерна забезпечує 1000 т/добу. Автовідвантаження має потужність 1000 т/добу. Елеватор має власну сертифіковану лабораторію і здійснює контроль якості зерна.

Стаціонарний борошномельний комплекс ТОВ «Мовер Міл» має добову продуктивність – 350 т, виробляє 170 т борошна вищого ґатунку, 105 т першого ґатунку та 75 т висівок. Також є можливість відбору манної крупи. Обладнання Турецької компанії GDM повністю автоматизоване та комп'ютеризоване. На млині можуть працювати до 4 працівників на зміні без врахування складу. Фасування відбувається в мішкотару та пакети від 1 кг до 50 кг, також відпускається продукція безтарно.

Підприємство продає продукцію на внутрішньому ринку України та на зовнішньому. Серед експортних контрактів підприємства є країни: Уганда, Кенія, Мозамбік, Палестина, Туреччина, Арабські Емірати, Венесуела, Оман.

Парк технічних засобів сільськогосподарських товариств є новим та таким, що відповідає сучасним вимогам інноваційного розвитку, налічує 100 одиниць техніки світових брендів. Зокрема трактори, комбайни, сівалки, плуги, інше навісне та самохідне обладнання компаній: New Holland, Lemken, John Deer, Amazone, Claas, Vederstad, Poettinger, Metalfor, Kuhn, Farnet, Kverneland.

Логістична компанія ТОВ «Вел Груп» налічує 15 зерновозів-вантажівок VAN у своїй власності, а також до 50 зерновозів в управлінні. Завдяки цьому автопарку підприємство щорічно перевозить більше як 100 тис т зернових в порти України. Підприємство є потужним гравцем на ринку зернових, воно закуповує зерно у фермерів та інших підприємств та експортує через порти Чорного моря. При цьому забезпечує повним завантаженням елеватор ТОВ «Урочище Журавське» та млин сировиною ТОВ «Мовер Міл». Також доставляє зерно власного виробництва агрокомпаній в порти Чорного моря.

В основі ефективності функціонування об'єднання покладено принцип сталого розвитку усіх членів та виплати дивідендів кінцевим бенефіціарам цих компаній. Обов'язковою умовою налагодження відносин між підприємствами різних галузей в межах інтегрованої структури стає повна відокремленість економіки всіх юридичних осіб і окреме звітування перед інвесторами.

Замкнений технологічний цикл складається з окремих виробничих та обслуговуючих ланок, на кожній з яких калькуюються витрати. Їх відшкодування може здійснюватися у різні способи. Концепція відшкодування

витрат передбачає повну оплату продукції та послуг у процесі переходу від однієї до іншої ланки технологічного ланцюга зернопродуктового виробництва. Такі розрахунки здійснюються за ринковими цінами, що перевищують собівартість. Таким чином, обліковується прибутковість кожної ланки виробництва: вирощування, зберігання, переробка, транспортування. Так аналізується формування доданої вартості у межах кожного процесу і розраховується ефективність цього процесу відносно інвестицій на його організацію.

Оцінювати стійкість розвитку інтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу пропонується за уточненою системою індикаторів, що характеризують зміни у зовнішньому середовищі та внутрішні відхилення у функціональних підсистемах зернопродуктового підкомплексу у розрізі їх господарюючих суб'єктів (табл. 1). Часткові показники розвитку галузевих учасників інтегрованої структури формуватимуть загальносистемні показники самоорганізації та стійкого розвитку системи в цілому.

1.Індикатори стійкості розвитку інтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу

Перспектива	Індикатори
1	2
На рівні соціально-економічного простору функціонування інтегрованої системи	
Фінансова	рівень фінансового потенціалу інтегрованої структури у порівнянні з аналогічними; тенденції зміни інвестиційного клімату та інвестиційних переваг; динаміка валютного курсу, облікової ставки банків
Клієнтська	розмір консолідованої частки ринків кінцевої та проміжної продукції інтегрованого формування; індикатори демографічної ситуації та платоспроможного попиту на ринку; зміна законодавчих бар'єрів входу на ринок
Виробнича	частка інноваційної продукції зернопродуктової групи на ринку; кон'юнктура ринків продукції зернопродуктової групи; диверсифікація зернопродуктового виробництва
Розвитку	кількість пропозицій щодо участі в інтегрованому формуванні; експертна оцінка можливостей диверсифікації виробництва за рахунок споріднених галузей та динаміки їх розвитку; кількість винаходів та інновацій у зонах присутності; оцінка можливості та доцільності виходу на міжрегіональний рівень
На рівні взаємодії господарюючих суб'єктів за функціональними компетентностями	
Фінансова	рівень монополізації ринків, ступінь прояву цінової конкуренції; розвиток ринків фінансових ресурсів
Клієнтська	динаміка попиту на окремі групи товарів зернопродуктового підкомплексу; еластичність попиту на окремі групи товарів; рівень цін конкурентів на подібну продукцію
Виробнича	потенціал суб'єктів господарювання до початку інтеграційної взаємодії; середня тривалість та витрати на розробку інноваційної продукції; середня тривалість та витрати на виробництво й реалізацію подібної продукції за неінтегрованого функціонування суб'єктів
Розвитку	плинність кадрів в інтегрованих структурах; інноваційний потенціал галузей зернопродуктового підкомплексу
На рівні окремих учасників інтегрованого формування зернопродуктового підкомплексу	

	<i>Продовження табл. 1</i>
1	2
Фінансова	середня ефективність використання активів; розвиток інвестиційного потенціалу підприємства
Клієнтська	попит на товари конкурентів; ринкова активність; рівень купівельної спроможності потенційних споживачів продукції
Виробнича	рівень монопольного диктату постачальників; динаміка пропозиції засобів та предметів праці; рівень унікальності використовуваних підприємством ресурсів
Розвитку	динаміка витрат на інноваційну діяльність; вільність доступу до інноваційних розробок

Джерело: сформовано автором

Декларуючи забезпечення стратегічних інтересів учасників інтегрованого формування зернопродуктового підкомплексу та зміцнення їх виробничого й фінансового потенціалу у процесі забезпечення стійкого розвитку інтегрованої структури, вважаємо за потрібне обґрунтувати систему узагальнюючих показників, що характеризують загальні компетенції функціональних учасників та їх забезпечення (табл. 2).

2.Індикатори реалізації функціональних компетенцій учасників інтегрованого формування

Перспектива	Індикатори
1	2
На рівні соціально-економічного простору функціонування інтегрованої системи	
Фінансова	достатність прибутку
Клієнтська	рівень взаємодії з суб'єктами середовища прямого впливу; відповідність виробленої продукції запитам споживача за кількісними та якісними характеристиками
Виробнича	частка інноваційних процесів та продуктів; інноваційна активність; можливість розширення компетенцій у межах функціональних підсистем
Розвитку	рівень загальних витрат на інноваційну діяльність; технологічна гнучкість виробництва
На рівні взаємодії господарюючих суб'єктів за функціональними компетентностями	
Фінансова	ступінь узгодженості фінансових й інформаційних потоків у процесі функціональних взаємодій; рівень стійкості економічного росту в розрізі галузевих учасників інтеграції
Клієнтська	узгодженість взаємодії учасників інтегрованої системи із зовнішнім середовищем у процесі постачання (входу) та збуту (виходу); формування витрат на ринкову активність підприємства
Виробнича	узгодженість процесів виробництва та його обслуговування у процесі взаємодії учасників інтегрованого об'єднання; відповідність діяльності кожного учасника інтегрованої системи технологічним потребам інших у межах замкнутого ланцюга; узгодженість логістичних потоків

	<i>Продовження табл. 2</i>
1	2
Розвитку	гнучкість механізму розподілу витрат на інноваційну діяльність між учасниками інтеграції; результативність інноваційної діяльності
На рівні окремих учасників інтегрованого формування зернопродуктового підкомплексу	
Фінансова	відповідність фінансових потоків корпоративній стратегії
Клієнтська	відповідність функціональних компетентностей учасників зернопродуктового ланцюга загальній клієнтській стратегії; ефективність маркетингової діяльності
Виробнича	рівень фінансово-бюджетної дисципліни; рівень автономності учасників та корпоративної дисципліни
Розвитку	частка інноваційної продукції в загальному виробництві; адаптивність персоналу до інноваційних змін та ступінь інформованості щодо них

Джерело: сформовано автором

Отже, організаційно-економічний механізм залучення фінансових установ до інтеграційних процесів в аграрній сфері передбачає розробку моделі регіонального фінансово-агропромислового комплексу на основі інтегрованої групи підприємств, як консолідованої системи учасників замкненого зернопродуктового ланцюга, які обирають спільний напрям розвитку, стійкість якого проявляється в узгодженні параметрів змін факторів реалізації функцій учасників та їх очікувань від інтеграційної взаємодії.

У процесі комплексного аналізу забезпечення стійкого розвитку інтегрованої структури зернопродуктового підкомплексу розроблена система індикаторів стає базою для їх конкретизації за підсистемами, функціями та окремими виконавцями.

РОЗДІЛ 4. СТАНОВЛЕННЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

4.1. Аналіз конкурентних переваг сучасного підприємства на прикладі ПрАТ «Хмільницька швейна фабрика «Лілея»»

Конкурентоспроможність є базовим чинником ефективного функціонування ринкової економіки та інструментом забезпечення її рівноваги й гармонійного розвитку. Сучасні тенденції розвитку підприємств в умовах ринкових відносин потребують ґрунтовних досліджень проблем системи конкурентоспроможності.

Питання управління системою конкурентоспроможності підприємств України протягом багатьох років залишається актуальною. Формування в Україні соціально орієнтованої ринкової економіки потребує поліпшення стратегії розвитку підприємств різних галузей економіки країни, а також національної економіки в цілому.

Досягнення відповідного рівня конкурентоспроможності є стратегічною метою функціонування підприємства в умовах ринку, для досягнення якої необхідна активізація всіх підрозділів його системи управління. Проте, управління системою конкурентоспроможності не відповідає всій діяльності підприємства з досягнення кінцевих цілей, а включає функції, які пов'язані з розробленням і реалізацією стратегії конкуренції, мотивацією до її впровадження. Система конкурентоспроможності підприємства потребує розробки спеціального механізму управління¹²⁹.

Таким чином актуальність і важливість названих проблем є підґрунтям поглиблення наукових досліджень щодо розробки та управління системою конкурентоспроможності підприємств.

Теоретичним та практичним питанням вивчення конкурентоспроможності підприємства та пошуку шляхів її підвищення в умовах ринкової економіки присвячено багато робіт вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів. Особливої уваги заслуговують роботи Гудзинського О.Д., Жаліло¹³⁰, Должанського І.З.¹³¹, Біркентале В.В. та Зими А.О.¹³², Портера М.¹³³, Клименко С.М., Омеляненко Т.В., Барабала Д.О., Дубрової О.С., Вакуленко А.В.¹³⁴ та ін.

Разом із тим варто зазначити, що питання підвищення

¹²⁹ О.Д. Гудзинський, С.М. Судомир, Т.О. Гуренко. Управління формуванням конкурентоспроможного потенціалу підприємств (теоретико-методологічний аспект): монографія. К.: ІПК ДСЗУ, 2017. 212 с.

¹³⁰ Жаліло Я.А., Базилук Я.Б., Белінська Я.В. та ін. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / За редакцією Жаліло Я.А. К.: НІСД, 2015. 388 с.

¹³¹ І.З. Должанський, Т.О. Загорна. Конкурентоспроможність підприємства: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2016. 384 с.

¹³² Біркентале В.В., Зима А.О. Інноваційна діяльність як основа підвищення конкурентоспроможності підприємств та регіонів. *Вісник Донецького національного університету, серія В: економіка і право*, 2017. Вип. 1. с. 53-59.

¹³³ Портер М. Конкуренція: Навч. Посібник / Переклад с англ. М.: Видавництво дім «Вільямс», 2016. 495 с.

¹³⁴ Конкурентоспроможність підприємства : конспект лекцій для студентів ден. форми навчання, які навчаються за напрямом підгот. 8.03050401 Економіка підприємства / Нар. укр. акад. ; [каф. економіки підприємства ; авт.-упоряд. О. Є. Басманова]. Харків : Вид-во НУА, 2015. 52 с.

конкурентоспроможності підприємства повинні досліджуватися із врахуванням специфіки галузі діяльності підприємства, особливостей ринку, а також основних конкурентів.

Метою дослідження є визначення конкурентних переваг та розробка практичних рекомендацій із підвищення конкурентоспроможності сучасного підприємства швейної галузі на прикладі ПрАТ «Хмільницька швейна фабрика «Лілея»».

До основних критеріїв конкурентоспроможності підприємства варто віднести групи показників, що характеризують ефективність виробничої діяльності підприємства, фінансовий стан підприємства, ефективність збуту та просування товару, конкурентоспроможність товарів підприємства [6]. Кожна із зазначених груп характеризується набором окремих показників, які необхідно аналізувати у порівнянні із аналогічними показниками підприємств-конкурентів. Адже було зазначено, що конкурентоспроможність підприємства є відносною характеристикою, яка може бути оцінена лише у порівнянні показників підприємства із відповідними показниками конкурентів або базових чи еталонних підприємств.

В якості базових або еталонних підприємств варто обирати основних конкурентів досліджуваного підприємства, що функцують на одному ринку, виробляють аналогічні товари або товари-замінники. З цією метою необхідно визначити основних конкурентів ПрАТ «Хмільницька швейна фабрика «Лілея»», а також визначитись із тими підприємствами по відношенню до доцільно проводити аналіз його конкурентоспроможності.

Поряд із ПрАТ «Хмільницька швейна фабрика «Лілея»» на ринку вінниччини працює досить багато аналогічних підприємств. Найбільш схожими до досліджуваного підприємства за розмірами та асортиментом продукції є ПрАТ «Самоцвіт» (м. Могилів-Подільськ), ПрАТ «Україна» (м. Вінниця), ПрАТ «Ярославна» (м. Вінниця), ПрАТ «Швейна фабрика» (м. Бар), ПрАТ «Тульчинська швейна фабрика» (м. Тульчин), ПрАТ «Могилів – Подільська швейна фабрика «Аліса»» (м. Могилів-Подільськ), ПрАТ «Козятинська швейна фабрика» (м. Козятин), ПрАТ «Нетканка» (м. Могилів-Подільськ), ПрАТ «Мрія» (м. Бар), ПрАТ «Інтер-Текст» (м. Могилів-Подільськ), ПрАТ «Фабрик нетканих матеріалів» (м. Могилів-Подільськ), ПрАТ «Швейна фабрика «Поділля»» (м. Вінниця), ПрАТ «Калина» (м. Калинівка), ПрАТ «Веселка» (м. Немирів), ПрАТ «Вінничанка» (м. Вінниця) та інші¹³⁵.

В раховуючи специфіку діяльності досліджуваного підприємства, а також зсилаючись на інформацію на офіційному сайті ПрАТ «Хмільницька швейна фабрика «Лілея»»^{136 137}, відомо, що на підприємстві виготовляються швейні вироби, в основному, жіночого асортименту: пальто, костюми, блейзери, сукні,

¹³⁵ Clarity-project.info Приватне акціонерне товариство "Хмільницька швейна фабрика «Лілея»" / Clarity-project.info URL: <https://clarity-project.info/smida/00308637?year=2018>

¹³⁶ CONTR AGENT Приватне акціонерне товариство Хмільницька швейна фабрика "Лілея" (ПрАТ "Лілея") / CONTR AGENT URL: <https://ca.ligazakon.net/document/00308637/statements>

¹³⁷ ПрАТ «Хмільницька швейна фабрика «Лілея»» - URL: <http://00308637.pat.ua/emitents>

блузи, жилети, куртки. В даний час виробничі потужності фабрики зайняті виробленням швейних виробів на основі давальницької сировини інофірм: Німеччини – «Геррі Вебер», «Маніза», «Солюшенс», «Кабано». В поточному і в майбутньому році планується продовжувати співпрацю з інофірмами. Основним конкурентом підприємства вважається ПрАТ «Швейна фабрика «Поділля»» (м. Вінниця), яке також співпрацює з інофірмами¹³⁸. У зв'язку із цим саме ПрАТ «Швейна фабрика «Поділля»» буде використовуватися у якості бази порівняння з метою визначення основних показників конкурентоспроможності підприємства.

З метою дослідження конкурентоспроможності ПрАТ «Хмельницька швейна фабрика «Лілея»» вважаємо доцільним аналіз наступних показників: фондівдача, рентабельність продукції, продуктивність праці, коефіцієнт платоспроможності, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт оборотності оборотних коштів, рентабельність продажів, коефіцієнт затовареності готовою продукцією, коефіцієнт завантаження виробничих потужностей¹³⁹.

Крім зазначених показників існує також ряд тих, які не будуть розглянуті під час аналізу. Таке рішення обумовлене насамперед значущістю обраних показників, а також наявністю та доступністю інформаційного забезпечення під час аналізу.

Аналіз основних показників конкурентоспроможності ПрАТ «Хмельницька швейна фабрика «Лілея»» у відношенні до ПрАТ «Швейна фабрика «Поділля»» проводимо за період 2016-2018 років, а розрахунки подамо у вигляді таблиці 1.

1. Критерії та показники конкурентоспроможності ПрАТ «Хмельницька швейна фабрика «Лілея»» за період 2016-2018 рр.

Критерії та показники	ПрАТ «Хмельницька швейна фабрика «Лілея»»			ПрАТ «Швейна фабрика «Поділля»»		
Ефективність виробничої діяльності підприємства						
Роки	2016	2017	2018	2016	2017	2018
Фондовіддача грн./1 грн.	4,9	4,2	5,2	5,7	5,5	4,9
Рентабельність продукції, %	53,8	26,1	16,4	65,5	33,3	15,7
Продуктивність праці тис. грн./чол.	110,3	111,56	144,9	145,5	155,3	95,6
Фінансовий стан підприємства						
Коефіцієнт платоспроможності	2,53	3,26	3,31	2,2	1,8	1,2
Коефіцієнт сbsoluteної ліквідності	1,01	1,07	1,08	1,05	1,03	0,98
Коефіцієнт оборотності оборотних коштів	1,79	1,47	1,76	2,2	1,3	1,2
Ефективність організації збуту та просування товарів						
Рентабельність продажів, %	18,5	5,1	0,31	15,5	5,4	0,16
Витрати на збут, тис. грн.	958	1037	1439	1568	543	1055

З метою порівняння занесених у таблицю 1 показників, необхідно розрахувати відності значення кожного з них. Розрахунок відносних значень

¹³⁸ ПрАТ «Хмельницька швейна фабрика «Лілея»» URL: <http://00308637.pat.ua/emitents>

¹³⁹ Конкурентоспроможність підприємства : конспект лекцій для студентів ден. форми навчання, які навчаються за напрямом підгот. 8.03050401 Економіка підприємства / Нар. укр. акад. ; [каф. економіки підприємства ; авт.-упоряд. О. Є. Басманова]. Харків : Вид-во НУА, 2015. 52 с.

показників здійснюється шляхом порівняння окремого показника ПрАТ «Хмільницька швейна фабрика «Лілея»» із аналогічним показником ПрАТ «Швейна фабрика «Поділля»». При чому, якщо збільшення показника свідчить про покращення на підприємстві, то необхідно ділити показник нашого підприємства на базовий, в іншому випадку – навпаки. Результати порівняння показників заносимо до таблиці 2.

2. Відносні показники конкурентоспроможності ПрАТ «Хмільницька швейна фабрика «Лілея»»

Внутрішні конкурентні переваги	Роки			Орієнтовне значення
	2016	2017	2018	
Ефективність виробничої діяльності підприємства				
Фондовіддача грн./1 грн.	0,86	0,76	1,06	1
Рентабельність продукції, %	0,82	0,78	1,04	1
Продуктивність праці тис. грн./чол.	0,76	0,72	1,52	1
Фінансовий стан підприємства				
Коефіцієнт платоспроможності	1,15	1,81	2,75	1
Коефіцієнт сбсолютної ліквідності	0,96	1,04	1,1	1
Коефіцієнт оборотності оборотних коштів	0,81	1,13	1,47	1
Ефективність організації збуту та просування товарів				
Рентабельність продажів, %	1,19	0,94	1,93	1
Витрати на збут, тис. грн.	1,63	1,91	1,36	1

За результатами таблиці 2 побудуємо багатокутник конкурентоспроможності ПрАТ «Хмільницька швейна фабрика «Лілея»» (рисунок 1).

У зв'язку з тим, що кожний з цих показників має різний ступінь важливості для розрахунку коефіцієнта конкурентоспроможності підприємства, експертним шляхом були розроблені коефіцієнти вагомості критеріїв.

Розрахунок критеріїв і коефіцієнта конкурентоспроможності підприємства проводиться за формулою середньозваженої арифметичної¹⁴⁰.

Коефіцієнт конкурентоспроможності підприємства розраховується за формулою¹⁴¹:

$$K = 0,15E_v + 0,29E_f + 0,23E_z + 0,33E_t, \quad (1)$$

де E_v , E_f , E_z , E_t – відповідно значення критерію ефективності виробничої діяльності, фінансового стану, збутової політики та товару.

Наприклад, для 2016 року K становитиме 0,88.

$$K_{2016} = 0,15 \cdot 0,88 + 0,29 \cdot 0,97 + 0,23 \cdot 1,48 + 0,33 \cdot 1 = 1,08.$$

¹⁴⁰ Осипов В.М. Оцінка конкурентоспроможності виноробного підприємства як інструмент управління його розвитком. Екоп. prognozuvannâ. 2019, 1: 109–127.

¹⁴¹ Клименко С.М., Омеляненко Т.В., Барабаль Д.О., Дуброва О.С., Вакуленко А.В. Управління конкурентоспроможністю підприємства: навч. посіб.. К.: КНЕУ, 2016. 546 с.

Критерії ефективності виробничої діяльності розраховується за формулою:

$$E_v = 0,31B + 0,19\Phi + 0,4R_p + 0,1П, \quad (2)$$

де B – відносний показник витрат виробництва на одиницю продукції; Φ – відносний показник фондівіддачі; R_p – відносний показник рентабельності продукції; $П$ – відносний показник продуктивності праці; 0,31; 0,19; 0,40; 0,10 – коефіцієнти вагомості показників.

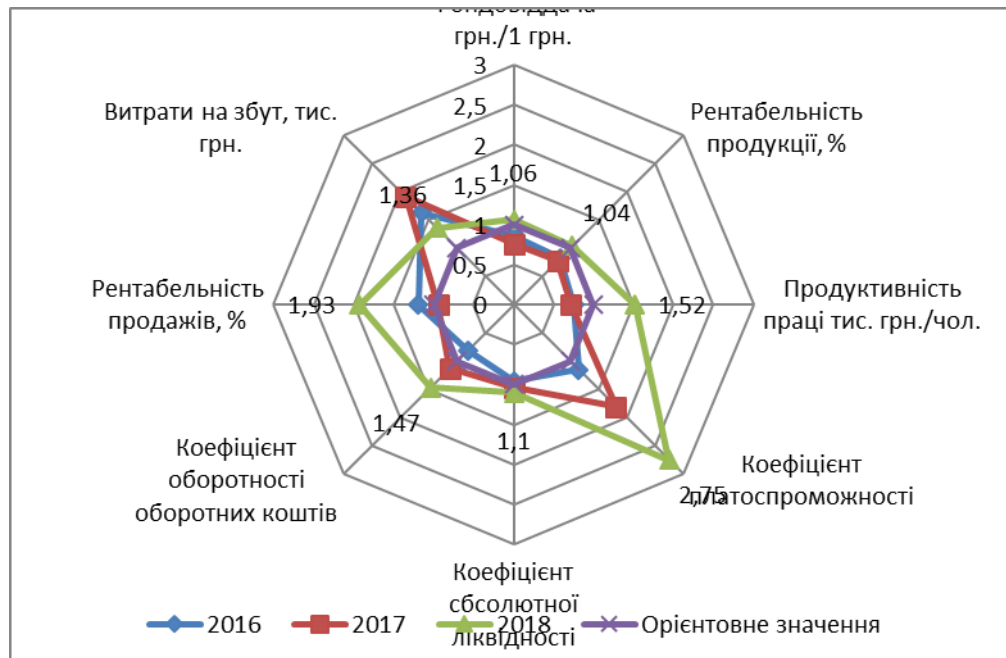

Рис. 1. Багатокутник конкурентоспроможності ПрАТ «Хмільницька швейна фабрика «Лілея»»

Наприклад, для 2016 року E_v становитиме 0,88.

$$E_{v_{2016}} = 0,31 \cdot 1 + 0,19 \cdot 0,86 + 0,4 \cdot 0,82 + 0,1 \cdot 0,76 = 0,88.$$

Критерії фінансового стану діяльності підприємства розраховується за формулою:

$$\Phi_p = 0,29K_a + 0,2K_p + 0,36K_l + 0,15K_{ob}, \quad (3)$$

де K_a – відносний показник автономії підприємства; K_p – відносний показник платоспроможності підприємства; K_l – відносний показник ліквідності підприємства; K_{ob} – відносний показник оборотності оборотних коштів; 0,29; 0,20; 0,36; 0,15 – коефіцієнти ваговитості показників.

Наприклад, для 2016 року Φ_p становитиме 0,97.

$$\Phi_{p_{2016}} = 0,29 \cdot 1 + 0,19 \cdot 1,15 + 0,4 \cdot 0,96 + 0,1 \cdot 0,81 = 0,97.$$

Коефіцієнт ефективності збутової діяльності підприємства розраховується за формулою:

$$E_z = 0,37R_p + 0,29K_{zat} + 0,21K_{zvp} + 0,14K_r \quad (4)$$

де E_z – критерій ефективності організації збуту і просування товару; R_p – відносний показник рентабельності продажів; K_{zat} – відносний показник затовареності готовою продукцією; K_{zvp} – відносний показник завантаження виробничих потужностей; K_r – відносний показник ефективності реклами і

засобів стимулювання збуту; 0,37; 0,29; 0,21; 0,14 – коефіцієнти ваговитості показників.

Наприклад, для 2016 року E_z становитиме 1,48.

$$E_{z_{2016}} = 0,37 \cdot 1,19 + 0,29 \cdot 1 + 0,4 \cdot 1,63 + 0,1 \cdot 1 = 1,48.$$

Критерій конкурентоспроможності товару розраховується як співвідношення якості товару до його ціни споживання.

Коефіцієнт конкурентоспроможності ПрАТ «Хмільницька швейна фабрика «Лілея»» за період 2016-2018 років

Показник	Роки			Відхилення			
	2016	2017	2018	2017 до 2016		2018 до 2017	
Коефіцієнт ефективності виробничої діяльності	0,88	0,84	1,08	-0,04	-5%	0,24	28,6%
Коефіцієнт фінансового стану	0,97	1,16	1,4	0,19	19,5%	0,24	20,7%
Коефіцієнт ефективності збуту	1,48	1,5	1,65	0,02	1,4%	0,15	10%
Коефіцієнт конкурентоспроможності товару	1	1	1	-	-	-	-
Коефіцієнт конкурентоспроможності	1,08	1,13	1,27	0,05	4,6%	0,14	12,4%

Аналогічні розрахунки пролводимо для 2017 та 2018 років і заносимо їх до таблиці 3. Варто зазначити також, що під час розрахунків критерії, які не були розраховані вище були прийняті для обох підприємств рівними, а віддтак відносні показни за ними дорівнюють 1.

Динаміка коефіцієнта конкурентоспроможності та його складових для ПрАТ «Хмільницька швейна фабрика «Лілея»» за період 2016-2018 років у відношенні до основнго конкурента ПрАТ «Швейна фабрика «Поділля»» подано на рис. 2.

Аналіз розрахованих коефіцієнтів конкурентоспроможності показує, що протягом аналізованого періоду дане підприємство постійно було конкуренто здатним із відповідним запасом конкурентоспроможності у 8%, 13% та 27% відповідно.

Проте, варто зазначити, що у 2016 році конкурентні переваги ПрАТ «Хмільницька швейна фабрика «Лілея»» полягали у потужній збутовій політиці. А виробнича діяльність та фінансовий стан підприємства мали нижчі від конкурента показники на 12% та 3% відповідно.

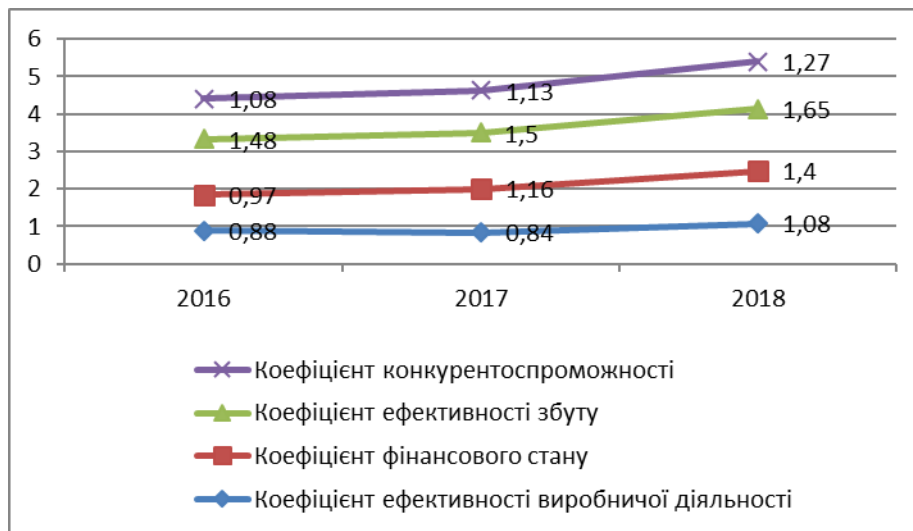

Рис. 2. Динаміка коефіцієнта конкурентоспроможності та його складових для ПрАТ «Хмельницька швейна фабрика «Лілея»» за період 2016-2018 років

У 2017 році ПрАТ «Хмельницька швейна фабрика «Лілея»» має покращення фінансового стану підприємства із випередженням конкурента на 16%, потужну збутову політику – на 50%. Але також недостатня увага виробничій діяльності, ефективність якої нижча від конкурента на 16%

Досить привабливі тенденції 2018 року дають змогу ПрАТ «Хмельницька швейна фабрика «Лілея»» отримати ряд конкурентних переваг над ПрАТ «Швейна фабрика «Поділля»» у виробничій, фінансовій та збутовій діяльності – 8%, 40%, 65% відповідно, що з врахуванням вагомості критеріїв дало змогу отримати випередження конкурента на 27% загалом.

Зрозумілим стає те, що основною перевагою ПрАТ «Хмельницька швейна фабрика «Лілея»» є його збутова політика. Разом із тим позитивні тенденції 2018 року у порівнянні із основним конкурентом аж ніяк не є свідченням розвитку ПрАТ «Хмельницька швейна фабрика «Лілея»», зокрема. Такий висновок можна зробити на основі аналізу фінансового стану підприємства, що наведено в п.п. 2.1. Покращення конкурентоспроможності досліджуваного підприємства відбулося не за рахунок розвитку його конкурентних позицій, а послаблення конкурентних позицій ПрАТ «Швейна фабрика «Поділля»».

В зв'язку із цим серед основних практичних напрямків підвищення конкурентоспроможності підприємства запропоновано орієнтацію на європейський ринок, підвищення якості виробів шляхом стандартизації та сертифікації продукції. Такі заходи дадуть можливість досягнути відповідного рівня якості продукції, що забезпечить її сприйняття на європейських ринках. Крім того одним із засобів розширення клієнтської буде доцільним створення електронного магазину та забезпечення можливості он-лайн співпраці із роздрібними та оптовими споживачами.

4.2. Використання апарату нечіткої логіки для багатокритеріальної оцінки інвестиційної привабливості промислових підприємств

Інвестиції є головним джерелом ефективного розвитку промислового підприємства. Вони дають можливість вдосконалювати виробництво, оновлювати основні фонди, використовувати інноваційні технології, виготовляти нову або удосконалювати продукцію, впроваджувати нові методи та підходи в роботі підприємства тобто бути конкурентоспроможним та займати лідируючі позиції на ринку. Оцінка інвестиційної привабливості промислового підприємства є найважливішим етапом при прийнятті управлінського рішення інвестором щодо об'єкта інвестування. Сьогодні є велика кількість методик проведення оцінки інвестиційної привабливості підприємства але не всі вони враховують інтереси інвестора. Тому розробка методики оцінки інвестиційної привабливості промислового підприємства з врахуванням кількісних і якісних факторів впливу на роботу підприємства для прийняття виваженого управлінського рішення інвестором щодо об'єкту інвестування залишається актуальною.

Питанням оцінки інвестиційної привабливості підприємства займалась велика кількість як вітчизняних та і іноземних вчених, зокрема Балацький О. Ф., Бланк І. А., Боярко І. М., Донцов С. С., Іванов А. П., Рзаєв Г. І. Соколов М. О., Теліженко О. М. та ін. Вагомий внесок серед них зробили Н. Ф. Стеблюк, В. В. Опаренко розробили матричну модель оцінки інвестиційної привабливості¹⁴². І. А. Бланк розробила методику на основі визначення життєвого циклу підприємства¹⁴³. Н. Ю. Брюховецька, О. В. Хасанова провели аналіз існуючих методик та визначили їх основні недоліки¹⁴⁴. Незважаючи на велику кількість публікацій, які присвячені даній темі є потреба в розробці методичного інструментарію, який дозволить зробити об'єктивну оцінку інвестиційної привабливості промислового підприємства.

Метою дослідження є розробка методики оцінки інвестиційної привабливості промислового підприємства, яка дозволяє враховувати кількісні і якісні фактори впливу на базі теорії нечіткої логіки.

Сьогодні існує велика кількість методик оцінки інвестиційної привабливості підприємства, в кожній з яких є свої переваги та недоліки. Аналіз методик оцінки інвестиційної привабливості підприємства наведено в таблиці 1. Більшість науковців зводяться до аналізу фінансових показників діяльності підприємства, а саме до оцінки майнового стану підприємства, його ліквідності, рентабельності та інших показників ефективності. Ці методики є зручними оскільки є доступ до фінансової звітності і не потребують залучення експертів для проведення оцінки

¹⁴² Стеблюк Н. Ф. Матрична модель оцінки інвестиційної привабливості підприємств / Н. Ф. Стеблюк, В. В. Опаренко. Вісник економічної науки України. 2019. № 2. С. 176-178.

¹⁴³ Бланк І.А. Инвестиционный менеджмент. И. А. Бланк. К.: МП "ИТЕМ, Лтд", "Юнайтед Лондон Трейд Лимитед", 1995. 448 с.

¹⁴⁴ Брюховецька Н. Ю. Оцінка інвестиційної привабливості підприємства: визначення недоліків деяких існуючих методик URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/2864/st_44_15.pdf?sequence=1

інвестиційної привабливості підприємства. Однак їх недоліком є те що вони не враховують якісні фактори впливу на інвестиційну привабливість підприємства і не завжди можуть відобразити об'єктивну ситуацію на підприємстві.

З проведеного аналізу методик оцінки інвестиційної привабливості промислового підприємства (таблиця 1) виявлено, що більшість з них враховують тільки кількісні показники, які використовуються з фінансової звітності підприємства і не дають можливість врахувати якісні показники для отримання більш об'єктивного результату.

Для проведення оцінки інвестиційної привабливості підприємства пропонуємо використовувати теорію нечіткої логіки, яка дозволяє враховувати як кількісні і якісні фактори впливу. На основі аналізу літературних джерел було сформовано фактори, які потрібно враховувати при оцінці інвестиційної привабливості промислового підприємства та побудовано дерево логічного висновку (рис. 1).

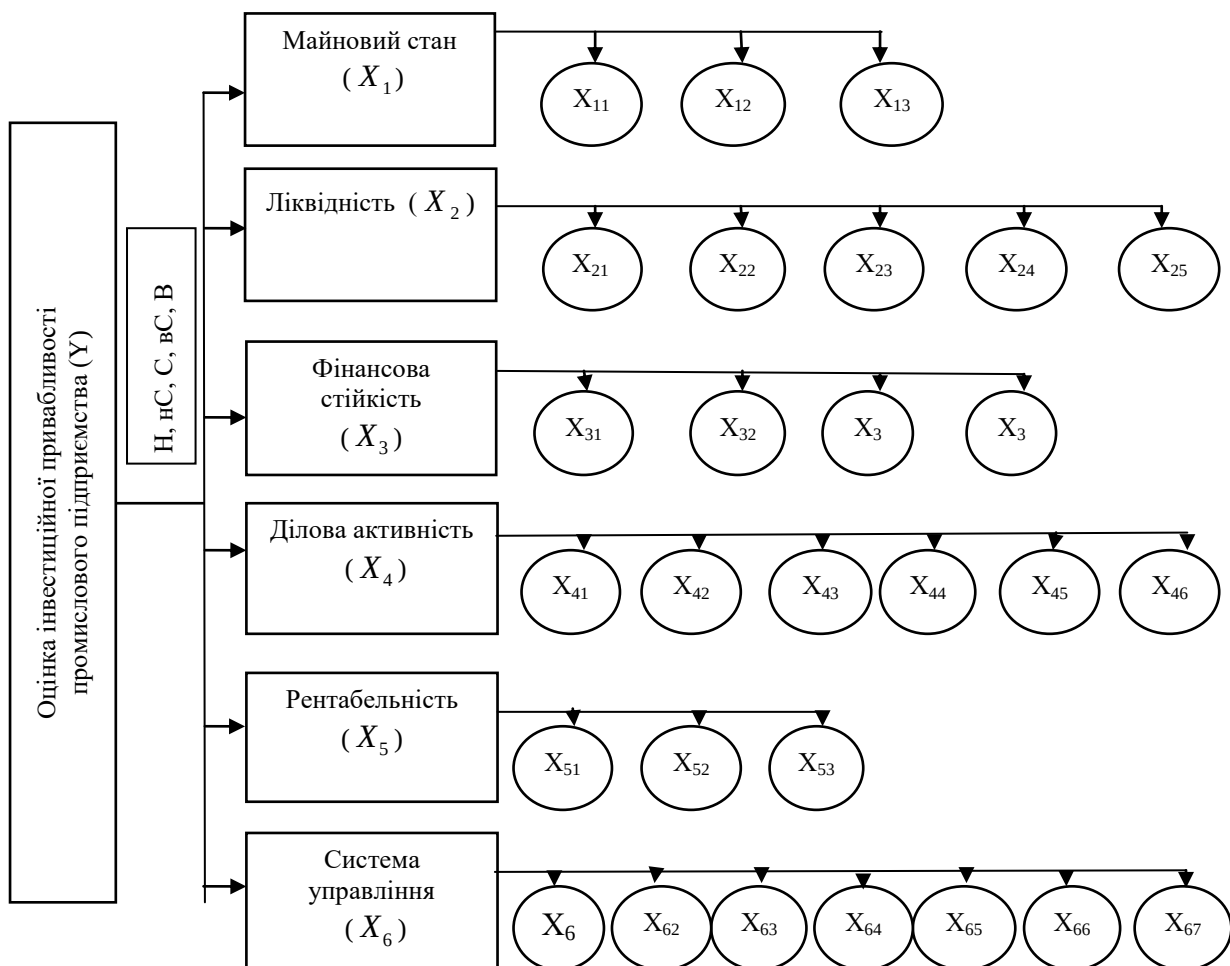

Рис. 1. Дерево логічного висновку ієрархічних зв'язків факторів, що впливають на оцінку інвестиційної привабливості промислового підприємства

1. Аналіз методик оцінки інвестиційної привабливості промислового підприємства

Методика	Автор	Пояснення
Матрична модель оцінки інвестиційної привабливості промислових підприємств	Н. Ф. Стеблюк, В. В. Опаренко ¹	Визначає узагальнений показник інвестиційної привабливості підприємства з врахуванням кількісних і якісних факторів
Визначення стадії життєвого циклу підприємства	І.А. Бланк ²	Передбачає, якщо підприємство проходить ефективно певний етап життєвого циклу – це свідчить про ефективність його роботи, а саме ефективне використання ресурсів та забезпечення ефективного функціонування. Недоліком є те що при негативному інвестиційному кліматі в країні не можна правильно визначити стадію життєвого циклу підприємства
Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств і організацій	Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій ¹⁴⁵	Здійснюється інтегральна оцінка інвестиційної привабливості підприємства на основі балансу та звіту про фінансові результати. При розрахунку інтегрального показника використовують показники: майнового стану, фінансової стійкості, ліквідності, ділової активності та ринкової активності. Недоліком даної методики є те що вона дає оцінку теперішнього стану об'єкта інвестування і не здійснює прогноз на майбутнє.
Оцінка рівня інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання	Боярко І. М. ¹⁴⁶	Методика надає можливість об'єктивно визначити рівень перспективності інвестиційних вкладень в діяльність певних підприємств, виявити рівень взаємозалежності і збалансованості інвестиційного потенціалу і інвестиційного ризику, з'ясувати „критичні зони” для залучення інвестицій.
Фундаментальний аналіз інвестиційної привабливості з використанням методів технічного аналізу	Іванов А.П., Кравченко Ю.Я., Мендрула О.Г., Шелудько В.М. ^{147 148}	Додають до показників, які характеризують фінансово-господарський стан підприємства ще капіталізовану вартість (ринкова вартість акціонерного товариства), показник співвідношення ринкової і балансової вартості акцій. Недоліком є те що вона може застосовуватись тільки для акціонерних товариств.
Кваліметрична модель оцінки інвестиційної привабливості підприємства	Северюгін Ю.В. ¹⁴⁹	Розраховується інтегральний коефіцієнт, який охоплює кількісні і якісні фактори фінансового стану, ринкового оточення та рівня корпоративної культури.
Оцінка інвестиційної привабливості підприємства на основі психологічного аспекту	Чорна Л.О. ¹⁵⁰	Проводиться якісна оцінка інвестиційної привабливості підприємства з врахуванням інвестиційного ризику, привабливості кадрів, інновацій, фінансів, території, екології, соціальної політики та продукції підприємства. Недоліком є потреба обробки великого обсягу інформації для отримання потрібного результату.

¹⁴⁵ Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств і організацій: Затв. наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій 23.02.1997 р. № 22 // Державний інформ. бюл. про приватизацію. 1998. № 7. С. 18-28.

¹⁴⁶ Боярко І. М. Оцінка інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 7. С. 90 -99.

¹⁴⁷ Иванов А.П. Инвестиционная привлекательность акций. М.: Изд. центр «Акционер», 2002. 192 с.

¹⁴⁸ Ткаченко А. М. Економічна оцінка інвестиційної привабливості підприємства URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_4_154.pdf С. 154-161.

¹⁴⁹ Северюгин Ю. В. Оценка инвестиционной привлекательности промышленного предприятия : автореф. дис. канд. экон. Наук. Ижевск, 2004. 26 с.

¹⁵⁰ Чорна Л. О. Результативна стратегія досягнення інвестиційної привабливості підприємства. Фондовый рынок. 2009. № 7. с. 32-36.

Використовуємо на системному рівні лінгвістичну змінну Y . Вона характеризує вплив сукупності факторів впливу. Її можна представити у вигляді встановленого співвідношення:

$$Y = f(X_1, X_2, X_3, X_4, X_5, X_6), \quad (1)$$

де X_1 – лінгвістична змінна (ЛЗ), яка описує майновий стан підприємства; X_2 – лінгвістична змінна (ЛЗ), яка описує ліквідність, X_3 – лінгвістична змінна (ЛЗ), яка описує фінансову стійкість, X_4 – лінгвістична змінна (ЛЗ), яка описує ділову активність, X_5 – лінгвістична змінна (ЛЗ), яка описує рентабельність, X_6 – лінгвістична змінна (ЛЗ), яка описує систему управління підприємством.

Лінгвістична змінна X_1 , яка описує майновий стан підприємства, може бути представлена виразом:

$$X_1 = f(x_{11}, x_{12}, x_{13}), \quad (2)$$

де x_{11} – ЛЗ коефіцієнт зносу основних засобів, x_{12} – ЛЗ коефіцієнт придатності необоротних активів, x_{13} – ЛЗ коефіцієнт придатності основних засобів.

Лінгвістична змінна X_2 , яка описує ліквідність підприємства, може бути представлена виразом:

$$X_2 = f(x_{21}, x_{22}, x_{23}, x_{24}, x_{25}), \quad (3)$$

де x_{21} – ЛЗ маневреність власних оборотних коштів, x_{22} – ЛЗ коефіцієнт покриття, x_{23} – ЛЗ коефіцієнт швидкої ліквідності, x_{24} – ЛЗ коефіцієнт абсолютної ліквідності, x_{25} – ЛЗ частка оборотних коштів в активах.

Лінгвістична змінна X_3 , яка описує фінансову стійкість підприємства, може бути представлена виразом:

$$X_3 = f(x_{31}, x_{32}, x_{33}, x_{34}), \quad (4)$$

де x_{31} – ЛЗ коефіцієнт фінансової автономії, x_{32} – ЛЗ коефіцієнт фінансової залежності, x_{33} – ЛЗ коефіцієнт маневреності власного капіталу, x_{34} – ЛЗ коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів.

Лінгвістична змінна X_4 , яка описує ділову активність підприємства, може бути представлена виразом:

$$X_4 = f(x_{41}, x_{42}, x_{43}, x_{44}, x_{45}, x_{46}), \quad (5)$$

де x_{41} – ЛЗ фондоддача, x_{42} – ЛЗ коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості, x_{43} – ЛЗ коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості, x_{44} – ЛЗ коефіцієнт оборотності запасів, x_{45} – ЛЗ коефіцієнт оборотності активів, x_{46} – ЛЗ коефіцієнт покриття дебіторської заборгованості.

Лінгвістична змінна X_5 , яка описує ділову активність підприємства, може бути представлена виразом:

$$X_5 = f(x_{51}, x_{52}, x_{53}), \quad (6)$$

де x_{51} – ЛЗ рентабельність продукції, x_{52} – ЛЗ рентабельність активів, x_{53} – ЛЗ рентабельність власного капіталу.

Лінгвістична змінна X_6 , яка описує ділову активність підприємства, може бути представлена виразом:

$$X_6 = f(x_{61}, x_{62}, x_{63}, x_{64}, x_{65}, x_{66}, x_{67}), \quad (7)$$

де x_{61} – ЛЗ рівень кваліфікації персоналу, x_{62} – ЛЗ професіоналізм керівництва, x_{63} – ЛЗ відповідальність підприємства перед партнерами, x_{64} – ЛЗ

стадія життєвого циклу підприємства, x_{65} – ЛЗ місце розташування підприємства до сировини та споживача, x_{66} – ЛЗ рівень впровадження інновацій на підприємстві, x_{67} – ЛЗ рівень розвитку системи менеджменту в організації.

Всі фактори впливу, які впливають на оцінку інвестиційної привабливості промислового підприємства, розглядаються як лінгвістичні змінні, що задані на відповідних універсальних множинах і оцінюються нечіткими термами. Як нечіткі терми для оцінювання лінгвістичних змінних в співвідношеннях (1-7) прийняті кількісні вирази “низька” (Н), “нижче середньої” (нС), “середня” (С), “вище середньої” (вС) та “висока” (В).

Виконана формалізація та ієрархічна класифікація факторів, які впливають на оцінку інвестиційної привабливості промислового підприємства, дозволяє побудувати функції належності нечітких оцінок впливу факторів. Ці функції будуть використані при моделюванні інтелектуальної підтримки прийняття управлінського рішення щодо вибору об’єкта інвестування після проведення оцінки інвестиційної привабливості. На рис. 2 наведена функція належності для рівня кваліфікації персоналу (x_{61}).

Рис. 2. Функція належності для рівня кваліфікації персоналу

При оцінці інвестиційної привабливості промислового підприємства використано нечіткі логічні рівняння. Кожному нечіткому логічному рівнянню передують база знань у вигляді експертних висловлювань про зв'язки нечітких термів вхідних та вихідних лінгвістичних змінних в співвідношеннях (1) – (7).

Оцінку рівнів лінгвістичних змінних, що встановлює зв'язок між факторами впливу на оцінку інвестиційної привабливості промислового підприємства, виконано з використанням системи терм-множини:

$T(Y) = \langle \text{низька, нижче середньої, середня, вище середньої, висока} \rangle;$

$T(X_1) = \langle \text{низькі, середні, високі} \rangle;$

$T(X_2) = \langle \text{низькі, середні, високі} \rangle;$

$T(X_3) = \langle \text{низькі, нижче середніх, середні, вище середніх, високі} \rangle.$

$T(X_4) = \langle \text{низькі, середні, високі} \rangle;$

$T(X_5) = \langle \text{низькі, середні, високі} \rangle;$

$T(X_6) = \langle \text{низькі, нижче середніх, середні, вище середніх, високі} \rangle$.

Техніка нечіткого логічного висновку допомагає розрахувати прогнозований показник у вигляді нечіткої множини за допомогою системи лінгвістичних висловлювань "ЯКЩО - ТО". Вона об'єднує нечіткі терміни вихідних і вхідних змінних за допомогою операцій І та АБО, які відповідають операціям $\min$ та $\max$ ¹⁵¹.

Лінгвістичним висловлювань відповідає система нечітких логічних рівнянь, які характеризують поверхню належності змінних відповідного терміну

$$\begin{aligned} \mu_H(Y) = & \mu_H(X_1) \wedge \mu_H(X_2) \wedge \mu_H(X_3) \wedge \mu_H(X_4) \wedge \mu_H(X_5) \wedge \mu_H(X_6) \vee \mu_{HC}(X_1) \wedge \\ & \wedge \mu_H(X_2) \wedge \mu_{HC}(X_3) \wedge \mu_H(X_4) \wedge \mu_H(X_5) \wedge \mu_H(X_6) \vee \mu_H(X_1) \wedge \mu_H(X_2) \wedge \\ & \wedge \mu_{HC}(X_3) \wedge \mu_H(X_4) \wedge \mu_{HC}(X_5) \wedge \mu_H(X_6), \end{aligned} \quad (8)$$

$$\begin{aligned} \mu_{HC}(Y) = & \mu_{HC}(X_1) \wedge \mu_H(X_2) \wedge \mu_C(X_3) \wedge \mu_H(X_4) \wedge \mu_C(X_5) \wedge \mu_H(X_6) \vee \mu_{HC}(X_1) \wedge \\ & \wedge \mu_C(X_2) \wedge \mu_H(X_3) \wedge \mu_C(X_4) \wedge \mu_H(X_5) \wedge \mu_H(X_6) \vee \mu_C(X_1) \wedge \mu_C(X_2) \wedge \mu_C(X_3) \wedge \\ & \wedge \mu_H(X_4) \wedge \mu_H(X_5) \wedge \mu_H(X_6), \end{aligned} \quad (9)$$

$$\begin{aligned} \mu_C(Y) = & \mu_{HC}(X_1) \wedge \mu_C(X_2) \wedge \mu_{BC}(X_3) \wedge \mu_H(X_4) \wedge \mu_C(X_5) \wedge \mu_C(X_6) \vee \mu_{HC}(X_1) \wedge \\ & \wedge \mu_C(X_2) \wedge \mu_C(X_3) \wedge \mu_C(X_4) \wedge \mu_C(X_5) \wedge \mu_H(X_6) \vee \mu_{BC}(X_1) \wedge \mu_H(X_2) \wedge \mu_C(X_3) \wedge \\ & \wedge \mu_C(X_4) \wedge \mu_C(X_5) \wedge \mu_C(X_6), \end{aligned} \quad (10)$$

$$\begin{aligned} \mu_{BC}(Y) = & \mu_B(X_1) \wedge \mu_C(X_2) \wedge \mu_{BC}(X_3) \wedge \mu_B(X_4) \wedge \mu_C(X_5) \wedge \mu_{BC}(X_6) \vee \mu_{BC}(X_1) \wedge \\ & \wedge \mu_C(X_2) \wedge \mu_B(X_3) \wedge \mu_{BC}(X_4) \wedge \mu_B(X_5) \wedge \mu_C(X_6) \vee \mu_{BC}(X_1) \wedge \mu_C(X_2) \wedge \mu_{BC}(X_3) \wedge \\ & \wedge \mu_B(X_4) \wedge \mu_{BC}(X_5) \wedge \mu_C(X_6), \end{aligned} \quad (11)$$

$$\begin{aligned} \mu_B(Y) = & \mu_{BC}(X_1) \wedge \mu_B(X_2) \wedge \mu_B(X_3) \wedge \mu_B(X_4) \wedge \mu_B(X_5) \wedge \mu_{BC}(X_6) \vee \mu_B(X_1) \wedge \\ & \wedge \mu_B(X_2) \wedge \mu_{BC}(X_3) \wedge \mu_B(X_4) \wedge \mu_B(X_5) \wedge \mu_{BC}(X_6) \vee \mu_{BC}(X_1) \wedge \mu_B(X_2) \wedge \mu_B(X_3) \wedge \\ & \wedge \mu_B(X_4) \wedge \mu_{BC}(X_5) \wedge \mu_B(X_6). \end{aligned} \quad (12)$$

Щоб перейти від одержаної нечіткої множини до кількісної оцінки, необхідно виконати процедуру дефазифікації, що означає перетворення нечіткої інформації в чітку форму¹⁵². Модель нечіткого логічного висновку разом із процедурою дефазифікації забезпечує можливість спостереження за змінами вихідного показника, а саме оцінки інвестиційної привабливості підприємства.

За розробленою методикою на прикладі ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» було проведено оцінку інвестиційної привабливості підприємства за 2016-2018 роки. Отримані результати наведені на рисунку 3. Результати зазначені у відносних одиницях від 0 до 100%. Даний інтервал поділений на проміжки: 0-20% – низька, 20-40% – нижче середньої, 40-60% – середня, 60-80% – вище середньої, 80-100% – висока інвестиційна привабливість. Відповідно чим більше результат тим вище інвестиційна привабливість¹⁵³.

¹⁵¹ Suresh B. Mathematical modelling, finite element simulation and experimental validation of biogas–digester slurry temperature. *International Journal of Energy and Power Engineering*. 2013.V. 2. № 2. P. 128–135.

¹⁵² Ратушняк О. Г. Управління змістом інноваційних проєктів термомодернізації будівель: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2010. 128с.

¹⁵³ Ратушняк О. Г. Оцінка інвестиційної привабливості промислових підприємств на базі теорії нечіткої логіки. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2020. № 2 (280). С. 135-140.

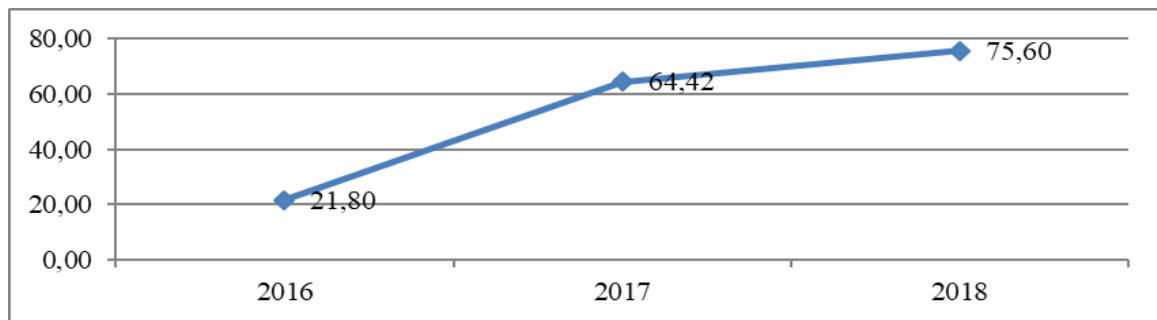

Рис. 3. Оцінка інвестиційної привабливості ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» протягом 2016-2018 рр.

З отриманих результатів оцінки інвестиційної привабливості промислового підприємств, які наведені на рис. 3 видно, що ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» за період, що досліджується є інвестиційно привабливим для інвестора.

Розроблено методику оцінки інвестиційної привабливості промислового підприємства, яка дозволяє з врахуванням величин універсальних множин, які характеризують кількісні і якісні показники майнового стану, ліквідність, фінансову стійкість, ділову активність, рентабельність, систему управління підприємством, приймати управлінське рішення щодо вибору об'єкта інвестування.

Перевагами розробленої методики оцінки інвестиційної привабливості промислового підприємства є можливість доповнення ієрархічної моделі новими факторами, а нечітких баз знань – новими правилами, що надає моделі властивостей гнучкості та адаптивності до динамічних змін в ринковій економіці.

4.3. Вплив економічної психології на етику підприємництва та підприємницьку діяльність

Актуальність дослідження викликана реаліями сьогодення, проблемами ведення бізнесової діяльності, етики підприємництва, підприємницької діяльності, причинами та факторами які формують сучасну людину бізнесу. Сучасний світ висуває перед людиною нові виклики щодо світоглядно-ціннісного формування її особистісної та соціальної сутності. Над швидка динамічність знаково - інформаційної цивілізації змушує людину включати в структуру власної феноменологічності такий елемент, як підприємливість, без якого неможливим є набуття соціокультурної суб'єктності в надскладному інформаційному світі.

Взаємопов'язаність феномену підприємництва з ціннісно-смысловими характеристиками соціокультурного простору сучасної цивілізації особливо актуалізує концептуально-теоретичне дослідження процесу формування, становлення та розвитку світогляду та моралі сучасного українського підприємця¹⁵⁴. Філософія, світогляд та мораль сучасного підприємця водночас є

¹⁵⁴ Олексенко Р. И. Философия, мировоззрение и мораль современного предпринимателя как составная экономико-социального развития общества. Социосфера: науч.-метод. и теор. журнал. 2013. № 1. С. 31-37

складовими загальнокультурного простору сучасного економічно-соціального розвитку будь-якого суспільства¹⁵⁵. Необхідно підкреслити, що будь-яка підприємницька, бізнесова активність завжди була пов'язана з моральними та світоглядними орієнтирами, адже являє собою один з найактивніших видів соціальної дії та особистісної самореалізації. Водночас, сучасне підприємництво відрізняється від подібної діяльності минулих століть саме тим, що прагне не вступати у суперечності із загальноприйнятими морально-етичними настановами, а навпаки інноваційно їх використовувати або ж, навіть, визначати тенденції моральнісного самовияву сучасної людини. Загалом, підприємці в будь-якому сучасному суспільстві утворюють один з найпрогресивніших та найактивніших прошарків, що особливо підкреслює їх роль в поступовій еволюції суспільно-економічних, соціально-політичних, громадянських форм. Важливим є й те, що сучасний підприємець є одним з найактивніших суб'єктів формування, становлення і захисту демократичних елементів громадянського світогляду¹⁵⁶.

Вхід України у вир глобального економічного життя наприкінці минулого століття, а також намагання нашої країни перетворитися на активного суб'єкта міжнародних економічних відносин – на початку теперішнього, ставить перед нашими громадянами, особливо молоддю, завдання адаптації до нових соціально-економічних реалій. Поки що наше суспільство далеке від його виконання. «Чимала кількість українців працездатного віку не змогла або не захотіла адаптуватися до нових умов. Багато в чому наші співвітчизники ще зберігають рудименти настанов, норм та практик радянської доби, які – без упевнених сподівань відновлення елементів соціалістичної системи – сьогодні в Україні малоефективні. Необхідна нова «пересоціалізація», сприяння адаптації працездатного населення, у першу чергу молоді, до нових умов соціально-економічних взаємовідносин»¹⁵⁷.

Становлення такого особистісно сильного суб'єкта підприємницької активності в нашій країні, яка знаходиться під впливом згаданих нами вище застарілих ідеологічних та світоглядно-ціннісних конструктів, є надзвичайно складним завданням. Трансформація ціннісних уявлень, глобальне перетворення соціальних стереотипів і зміна систем цінностей є актуальною соціальнопсихологічною проблемою. Злам стереотипів у масовій свідомості відбувається непросто і часто розуміється окремими групами людей як крах ідеалів, втрати сенсу життя. Нові стереотипи, що виникають важко адаптуються, суперечливо сприймаються, іноді заперечуються. Щодо системи цінностей то вона в цьому процесі набуває нових й затребуваних суспільством ціннісних орієнтацій, нової ієрархії цінностей. Сьогодні відокремлюють три полюси в оцінці масової свідомості цінностей щодо моралі : стан морального вакууму, де переважає всюдозволеність; переважають тільки цінності ринкових відносин. де

¹⁵⁵ Олексенко Р. І. Управління кадровими ресурсами підприємств у сучасних умовах господарювання . *АгроСвіт*. 2010. № 14. С. 41.

¹⁵⁶ Сірий Є.В. Культура підприємництва в контексті його соціальної ролі. *Український соціум. Соціологія. Економіка. Політика*. 2005. № 2 – 3. С. 100 – 108

¹⁵⁷ Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця. К.: НВЦ НБУВ, 2009 687 с.

світ оцінюється категоріями ціни, вартості, грошей, ділових комунікацій; незначна частина соціуму продовжує сповідувати традиційні цінності нашої культури з відповідним негативним відношенням до людей з іншим ставленням до духовних цінностей. У ХХІ ст. людина, як носій цінностей традиційної культури, втрачає свої колишні переваги, потрапляє у сувору залежність від стереотипів поведінки, що їй нав'язують. Через об'єктивні обставини вона змушена включатися у жорстоку конкурентну боротьбу за виживання, за матеріальне благополуччя, дотримування незвичайних форм духовнопрактичної діяльності. Ставши жертвою таких обставин, людин, як і все суспільство потерпають від душевного дискомфорту, втрати автономності духовного життя, традиційних ідеалів національної та світової культури¹⁵⁸.

Усвідомлюючи, що найвищою цінністю сучасного цивілізаційного процесу є людина, її права і свободи слід зауважити, що в умовах глобалізаційного розвитку сучасного світу з'являються нові загальні цінності які є необхідними для життя в єдиному світовому співтоваристві. Серед групи універсальних соціально-економічних цінностей – це право кожної людини на самозабезпечення. Маючи основні права та свободи сучасного демократичного суспільства, людина може проектувати та вибудовувати своє майбутнє в системі реальної життєдіяльності, зокрема й у професійній сфері.

Сьогодні в світі проблематика підприємницької сутності сучасної економічної людини постає дуже гостро навіть в економічно розвинених країнах. Питання про сутність бізнесу, ієрархію цінностей, роль та місце людини у сфері підприємницької діяльності все частіше задають собі як окремі робітники, так і керівники відділів та фірми. Головною проблемою сучасного бізнесу є створення специфічної для конкретної фірми економічної культури, яка б була адекватним вираженням її ділової стратегії¹⁵⁹. В основі новітньої підприємницької культури лежить принцип людиноцентричності та моральності будь-якого сучасного бізнесового процесу. «Найбільш цінним капіталом фірми в сучасних умовах стає її робітник – висококультурна особистість, майстер своєї справи. А можливості професійного росту і кар'єри все більше пов'язують з поняттям бізнесу»¹⁶⁰. Людина-власник і людина-робітник в основі своїй визначаються саме суспільними відносинами, тобто соціально-гуманітарною нормативністю, що означає фундацію їх щоденної професійної та побутової поведінки на основі морально-ціннісного самовизначення. Природна еволюція підприємництва як частини людської цивілізації, що спирається на прогрес економічної культури, свідчить, що процвітання в бізнесі повинне бути пов'язане із високою мораллю підприємництва. Інакше бізнес не має майбутнього¹⁶¹.

Розглядаючи економічну сутність людини ринкових відносин – людини-працівника, людини-власника – необхідно, з нашої точки зору, зупинитися на

¹⁵⁸ Молодиченко В. В. Соціокультурна динаміка цінностей у дискурсі модернізації освіти: автореф. дис. д-ра філос. наук. Київ, 2010. 32 с.

¹⁵⁹ Рюттингер Р. Культура предпринимательства / Пер. с нем. М.: Эком, 1992. 240 с.

¹⁶⁰ Маслов В. В. Бізнес як проблема культури. Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. *Збірник наукових праць. Серія «Філософські науки*. К.: КУТЕП, 2010. Випуск 8. С. 198 – 210.

¹⁶¹ Райзберг Б. А. *Основы бизнеса*. М.: Издательство «Ось-89», 2000. 256 с.

визначенні ключових морально-етичних особливостей, що характеризують суб'єкта активної, творчо-інноваційної підприємницької діяльності. «Основними моральними критеріями сучасної підприємницької діяльності в умовах сучасної економічної кризи ми вважаємо наступні: культура ділової поведінки на ринку, професіоналізм, справедливість, довіра, завоювання репутації чесного, компетентного та порядного партнера, гідна конкуренція, найбільш надійний партнер той, який теж матиме зиск від угоди, дотримання чинних законів, об'єднання з однодумцями, які поділяють дані принципи»¹⁶².

Підприємець, як і будь-яка інша людина, формується як особистість на перетині чи в суперечності між внутрішньо-особистісними пориваннями та потребами та об'єктивно-соціальними явищами дійсності. Саме в цій сфері зустрічаються тенденції індивідуалізму та колективізму, які можуть здійснювати як руйнівний вплив на людину (при перекосах та абсолютизації однієї з них), так і сприяти особистісній самотворчості (при гармонійному поєднанні). «Процес економічної соціалізації особистості відбувається як безперервне встановлення відповідності між рівнем і особливостями структури внутрішньої мотиваційно-потребової системи і відповідними їй об'єктивними обставинами, нормативно-ціннісною системою суспільства. В такому ракурсі, з урахуванням впливу зовнішнього ціннісного середовища на економічну свідомість особистості ми можемо розглядати процес економічної соціалізації як психолого-економічну адаптацію до умов мінливого ціннісного середовища»¹⁶³. Окрім того, підприємництво та ринкова економіка можуть функціонувати та розвиватися лише в демократичному суспільстві, а демократія втілює в собі поєднання індивідуальних воľ та загальносуспільних принципів життєдіяльності, що також поєднує її із соціальною та колективною відповідальністю бізнесу. «Так, у сучасній Україні більшість людей досі не навчилась повною мірою використовувати ті права та свободи, які надає демократія»¹⁶⁴.

Сучасним українським підприємцям на світоглядному та ціннісно-моральному рівні необхідно навчитися колективно демократичному стилю мислення, а не лише прагненню до індивідуальної самовдоволеності. Саме в цьому, на нашу думку, полягає проблема суперечливого поєднання колективного та індивідуального начал в структурі свідомості підприємця нової формації. Вивчаючи світогляд, філософію, мораль сучасного підприємця, необхідно звернутися до соціально-філософського аналізу його інтересів, потреб та захоплень як економічної людини, яка формує своє буттєве середовище в рамках ринково-економічного простору. В цьому аспекті важливо зазначити, що вузько економічні, комерційні інтереси і потреби обов'язково доповнюються особистісно

¹⁶² Сидоренко С. В. Підприємницька етика та шляхи її врегулювання. *Культурологічний вісник: Науковотeorетичний щорічник Нижньої Наддніпрянини. Науковий журнал*. 2009. Випуск 23. С. 167 – 170.

¹⁶³ Зубіашвілі І. К. Економічна соціалізація як психологічна проблема. Проблеми загальної та педагогічної психології. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. Т. XI, частина 1. К., 2009. С. 153 – 165.

¹⁶⁴ Андрієнко О. В. Ліберально-демократичні цінності в пострадянській Україні. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. Науковий журнал*. 2009. Випуск 2. С. 81 – 86.

значимими, духовно орієнтованими, індивідуально задовольняючими. «В умовах господарського розвитку, адекватного новій економіці, особливого значення набувають якісні характеристики не лише людини працівника (такі як компетентність, тобто знання, навички, досвід, кваліфікація; здатність до неперервної освіти, самоосвіти; інтелект; інновативність; креативність), але й людини особистості – це порядність, чесність, відповідальність, комунікабельність, довіра, колективізм, здатність до співробітництва тощо»¹⁶⁵. Інтереси і потреби сучасного підприємця охоплюють весь спектр соціальних взаємодій та комунікативних інтеракцій – від професійної діяльності до культурно-творчого самовтілення, від щоденної рутинної роботи до емоційно насиченого дозвілля тощо. В цьому аспекті сучасний підприємець проявляє себе як найактивніший суб'єкт соціокультурної активності, чому також необхідно вчитися представникам підприємницького сегменту нашої країни.

Соціальна відповідальність бізнесу, а також роль підприємництва у зрощенні людського потенціалу нації та народного господарства полягає ще й у тому, що середній клас, підприємливі особистості несуть історично на собі тягар відповідальності за формування певних загальних, типових, розповсюджених морально-етичних та соціокультурних типів поведінки, діяльності, особистісної активності. «Головні моральні принципи, що визначають концептуальні засади бізнесу, передбачають повагу до людської гідності й відповідальність, слідування обов'язку і чесність, справедливість і легітимність, сприяння суспільному благу й екологічну свідомість. Підприємницька діяльність повинна ґрунтуватися також на таких моральних категоріях, як благородство, надійність, відкритість, порядність, солідарність. Кредо бізнесу можна висловити так: «Прибуток вищий за все, але вище прибутку – честь»¹⁶⁶. Сучасний бізнес не є лише діяльністю щодо видобутку якнайбільшого прибутку, але й важливим соціокультурним явищем, на яке покладається відповідальність щодо встановлення значної частини соціальної нормативності, в тому числі і морально-етичної. «Важливою цінністю бізнесу є соціальна відповідальність, яка передбачає певний рівень добровільного відгуку на соціальні проблеми, виконання моральних вимог, що висуває суспільство. Окрім того, соціальна відповідальність сучасного бізнесу в його розвинутих, новітніх формах є не просто зумовленою зовнішньою необхідністю чи законодавством, але є глибоко усвідомлюваною та раціонально і, навіть, науково обґрунтованою.

Свобода стосується вибору стратегії і тактики легальної роботи у конкретному ринковому середовищі і має враховувати певні обмеження, які накладають на цю діяльність держава, закон, інші суб'єкти бізнес-діяльності. Відповідальність регулюється законами бізнес-етики, яку слід розуміти як сукупність моральних норм, правил та уявлень, що регулюють поведінку і

¹⁶⁵ Савицька Н. Л. Еволюція моделі людини в економічній теорії. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 3, том 2. С. 137 – 140.

¹⁶⁶ Ліщинська О. Моральні аспекти підприємницької діяльності. *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. 2008. Випуск 11. С. 115-123.

взаємовідносини людей в процесі їх виробничої діяльності»¹⁶⁷. Таким чином, нами встановлено чітку і безпосередню залежність між такими феноменами підприємницької буттєвої сфери, як інтереси, потреби та захоплення підприємця як економічної людини, його діловитістю, ініціативністю і творчістю, а також відповідальністю бізнесу та його зацікавленням у формуванні людського потенціалу системи ринкових відносин.

Загалом, необхідно підкреслити особливе значення національної системи освіти і виховання у формуванні сучасного світогляду, філософії, моралі сучасного українського підприємця. «Успішному формуванню морально-етичних засад підприємництва сприяє існуючий соціальний механізм впливу на індивіда. Морально-етичні якості підприємців формуються, насамперед, в процесі функціонування системи виховання і навчання, які спрямовані на перетворення етичних знань в моральні переконання. Причому саме виховання необхідно розглядати в нерозривній єдності з перетворюючою діяльністю, а отже не тільки з наявними об'єктивними умовами, але й із зміною цих умов. Інакше кажучи, виховання морально-етичних засад підприємництва покликане передати соціальний досвід попередніх поколінь, ввести підприємця в існуючі суспільні відносини. Разом з тим, воно спрямоване в майбутнє, на постійний розвиток і вдосконалення, зміну умов як власного життя, так і життя інших людей. Таким чином, наявні об'єктивні і суб'єктивні фактори виступають в ролі засобів виховання морально-етичних основ підприємництва, включаються в систему виховання в міру того, як вони можуть бути використані для вирішення виховних завдань»¹⁶⁸. Таким чином, засоби освіти, культури, виховання є, з нашої точки зору, найефективнішими засобами зростання (зрощення) людського капіталу з метою підвищення рівня його економічної та підприємницької культури та свідомості. Підсумовуючи наше дослідження, необхідно відзначити, що саме підприємницький прошарок в будь-яком демократичному суспільстві несе основний потенціал його національно-креативного та перетворювально-інноваційного розвитку. «На сучасне підприємництво покладаються надії і як на механізм, що регулює соціальну взаємодію з позиції орієнтації на гуманістичні цінності. Духовно-практичний потенціал суб'єкта підприємництва містить творчо-інноваційний актив, сполучений із зусиллями волі й знань у сфері організації й управління, які сукупно спрямовані на самовдосконалення й самозбереження»¹⁶⁹.

Проаналізовано, що людині економічної нової формації притаманне орієнтування на ціннісні імперативи духовно-творчого, інноваційного, ціннісно-вольового характеру з нормативним принципом – підприємливістю. Для вирішення проблем формування сучасного підприємця необхідна реалізація наступних умов: створення відповідного світоглядноціннісного, морально-

¹⁶⁷ Діденко Н. Аксіологічні детермінанти соціальної відповідальності бізнесу. *Схід. Аналітичноінформаційний журнал*. 2009. № 7 (98), жовтень. С. 124 – 126.

¹⁶⁸ Акоюн В. Г. Морально-етичні цінності підприємця: формування та розвиток (соціально-філософський аналіз). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Спеціальність: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії/К., 2004. – 18 с.

¹⁶⁹ Проценко О. Підприємництво в системі ціннісних орієнтирів. *Філософія освіти*. 2010. № 1 2 (9). С. 271 – 278.

етичного національного середовища; набуття молоддю нових ціннісних орієнтирів з урахуванням українських національних народних традицій та культури, базових принципів – людиноцентричності та моральності; формування сучасного підприємця як інноваційної особистості з рисами ініціативності, креативності, діловитості, творчості через освіту, культуру та виховання; сприяння державними та соціальними інституціями формуванню провідного «середнього» соціального класу як фундаменту розвитку сталого демократичного українського суспільства.

4.4. Вплив екологічного бренду на поведінку споживачів

Роль брендингу займає досить вагоме місце у виведенні та просуванні товарів на ринок. Саме за допомогою бренду ідентифікується товар товаровиробником, формується якість та імідж. Політика брендингу починається зі створення товару й продовжується впродовж його існування на ринку, це важлива складова маркетингової діяльності провідних товаровиробників.

Бренди, видозмінюючись з плином часу, залишаються неодмінною складовою нашого повсякденного життя, яка відіграє важливу роль у завоюванні довіри споживачів на ринку товарів і послуг. Велика частина населення під час покупок опирається на свій попередній досвід та прихильність до певних торговельних марок. Товари впізнаваних «брендів» – є такими, що свідчать про високий рівень якості, про популярність, престижність тощо. Для товаровиробника досягнути лояльності та стійкої прихильності споживачів до свого товару – головне завдання політики брендингу.

Останнім часом концепція сталого еколого-економічного розвитку набуває особливої важливості, а отже і екологічного брендингу. В зв'язку з цим неабиякий інтерес становить з'ясування сутності, особливостей та стану його в Україні.

Вагомий внесок у дослідження науково-методологічних аспектів екологічного брендингу здійснили такі відомі зарубіжні науковці, як А. Аакер, Б. Херауд, Н. Саркар, М. Руссо, С. Флянц. Серед вітчизняних учених необхідно виділити праці О. Зозульова, С. Гаркавенко, С. Ілляшенко. Проблематику відносин брендингу та сталого розвитку розглядали у своїх роботах Дж. Оттман, Е. Стеффорд, К. Пітті, А. Арвідссон. Проте вплив екологічного бренду на формування сталого лояльного ставлення споживачів до еко- товарів не оцінюється повною мірою.

Сьогодні екологія перестала бути чимось суто науковим, вона стала частиною нашого життя. Погана якість води, загазованість повітря, засміченість водойм – це те, з чим ми стикаємося щодня. Турбота про навколишнє середовище, про здоров'я людини сьогодні є важливою для споживачів на українському ринку та все більш актуальною для виробників товарів. Запобігання деградації навколишнього середовища стало метою багатьох організації за сучасним сценарієм. Компанії докладають величезних зусиль, щоб зменшити тиск на екосистеми шляхом виробництва екологічно чистих продуктів, та реалізації

товарів екологічно чистих брендів під назвою «зелені», «еко», «органічні». Глобальна турбота про довкілля має поступово збільшувати попит на екологічно чисті бренди в різних категоріях товарів серед споживачів. Саме ідея екологічно чистих товарів нерозривно пов'язана з виробництвом та реалізацією, що базується на екологічних стандартах, технологіях, процесах заготівлі, виробництва, зберігання, упаковки, транспортування та розподілу сировини. Прихильність споживачів до екологічних брендів виявляється через позиціонування таких товарів як енергозберігаючих, можливості їх повторного використання, зменшення використання пластикових упаковок, і саме це є мотивуючим для прийняття рішенням про придбання.

Більша кількість споживачів із середнім рівнем доходу в Україні зробила б цей ринок прибутковий для всіх виробників та відкрила шляхи для розвитку «зелених» виробників. Проте серед українських споживачів все ще бракує обізнаності та розуміння споживання екологічних продуктів. Ідея споживати менше, але якісніше все ще не переважає серед споживачів незалежно від приналежності до групи доходів.

Дослідження Федерації органічного руху України свідчать, що сучасний внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні розвивається з початку 2000-х років, склавши у 2006 році – 400 тис. євро, у 2015 р. цей показник зріс до 17 млн. євро, а в 2019р. – 36 млн. євро (рис. 1).

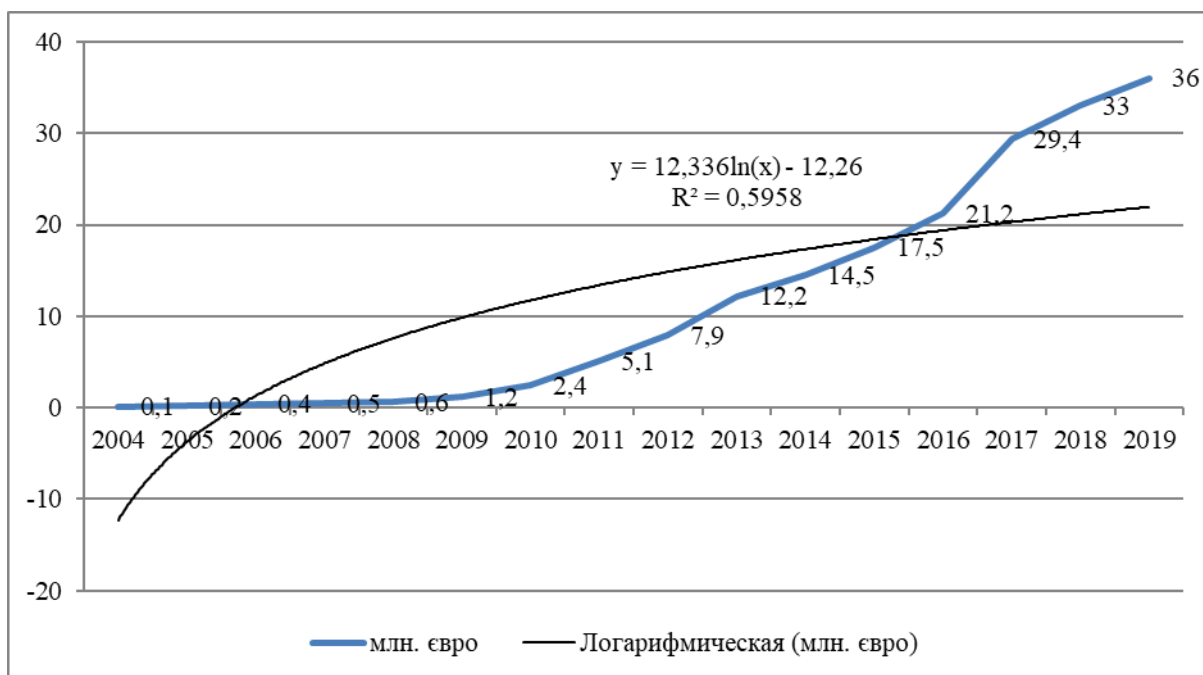

Рис.1 Динаміка споживання органічної продукції в Україні¹⁷⁰

Проте, незважаючи на оптимістичні прогнози щодо зростання обсягів споживання органічної продукції, в Україні внутрішнє споживання органічної

¹⁷⁰ Органік в Україні. Федерація органічного руху України. URL : <http://organic.com.ua/organic-v-ukraini/>

продукції відіграє поки що другорядну роль, про що свідчать актуальні дослідження Федерації органічного руху України, споживання органічної продукції в Україні сягає лише 0,30 євро на душу населення.

«Біо-», «еко-» та схожі за змістом маркери ми бачимо на упаковках багатьох продуктів. На жаль, вони не завжди вказують на екологічно чисті продукти. Змінити ситуацію покликаний закон №2496-VIII «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», який набув чинності 2 серпня 2019 року.

Відрізнити органічну продукцію від звичайної на полицях магазинів допомагає спеціальне маркування. Маркування - інформація про органічну продукцію, державний логотип для органічної продукції, нанесена на етикетку, упаковку, тару, контейнер, контретикетку, кольєретку, ярлик, пробку, листок-вкладиш або на інші елементи упаковки, що супроводжує таку продукцію або посилається на неї відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції¹⁷¹. Тобто на етикетці органічної продукції має обов'язково бути розміщений спеціальний логотип (затверджений наказом Мінагрополітики від 22.02.2019 №67 «Про затвердження державного логотипа для органічної продукції»). Логотип складається з графічного зображення двох кругів, які перетинаються, утворюючи фігуру у вигляді листка рослини, а також надпису «Органічний продукт» (рис.2).

Рис. 2. Державний логотип для органічної продукції

Заборонено використовувати на етикетках продукції назви: «органічний», «біодинамічний», «біологічний», «екологічний», «органік» та будь-яких однокоренових похідних від цих слів з префіксами «біо-», «еко-» тощо будь-якими мовами. Нанесення зображення Державного логотипа свідчить про те, що

¹⁷¹ Закон про національні органічні стандарти і органіку №2496-VIII: як зміняться правила роботи для виробників та ринку. URL: <https://agropolit.com/blog/320-zakon-natsionalni-organichni-standarti-organiku-2496-viii-yak-zminyaty-pravila-roboti-dlya-virobnikiv-i-rinok>

виробник органічної продукції пройшов спеціальну сертифікацію і має відповідні документи.

Переважає більшість споживачів прагне обирати максимально безпечну та якісну продукцію, що задовольняє їхні потреби. На думку психологів, схильність людей до натуральних та екологічних товарів чи послуг пояснюється прагненням краще контролювати своє життя, яке стає все більш динамічним, непередбачуваним, стресовим і техногенним. Обираючи більш безпечну продукцію, споживач хоче бути впевнений у тому, що задекларована виробником «екологічність» відповідає дійсності. Тому він надасть перевагу у виборі саме сертифікованій продукції.

Насамперед споживача цікавить сам продукт, його якість та задоволення його потреб. Критерії вибору, пов'язані з безпекою та впливами продукту на стан його здоров'я або довкілля, є одними з пріоритетних. Ціновий сегмент органічних товарів - вище середнього, тому перевагу екопродуктам надають краще люди з високим доходом, вікова група - 35+. Серед молоді споживачів менше. Вегетаріанці, вегани і сирोїди також більше віддають перевагу органіці. Люди, які вибирають екологічне стурбовані власним здоров'ям і майбутнім планети. Вони вибирають усвідомлене споживання і намагаються мінімізувати шкоду, нанесену довкіллю. Для таких людей важлива екологічна упаковка товарів¹⁷².

Дослідження у сфері поведінки споживачів показують, що позиціонування бренду як довкілля безпечного підвищує ймовірність його купівлі. Наявність екологічних характеристик розглядається як додаткова цінність під час вибору між товарами-конкурентами в одній ціновій категорії.

Значна роль в маркетингу екопродуктів на ринку належить їх просуванню. При його проведенні дуже важливо правильно визначити мотиви споживання такої продукції і поєднувати їх. При цьому доцільні як раціональні мотиви (якості), так і емоційні (приналежність до класу людей, які споживають екологічні продукти). Виробники екологічних товарів, аналогічно до інших товаровиробників, можуть застосовувати для просування продукції комплекс засобів маркетингу, зокрема рекламу, стимулювання збуту, пропаганду, особистий продаж.

Підприємство, що орієнтується на виробництво та просування на ринку екологічних товарів, має формувати екоатрибутивну поведінку споживачів на основі аналізу мотивації споживача і його поінформованості про екологічні переваги конкретних товарів у такій послідовності (рис. 3).

Для успішного просування екологічних товарів на ринку необхідним є створення відповідного рівня мотивації. З метою досягнення потенційними покупцями стану здійснення покупки підприємству необхідно формувати у споживачів знання про переваги екологічних товарів, їх унікальність, проводити рекламу конкретних екологічних товарів, демонструвати співвідношення

¹⁷² Еко-тренди в упаковці і український ринок органічних продуктів: огляд. URL: [HTTPS://KOLORO.UA/UA/BLOG/BRENDING-I-MARKETING/JEKO-TRENDY.HTML](https://koloro.ua/ua/blog/brending-i-marketing/eko-trendy.html)

коефіцієнтів якості та цін екологічних і традиційних товарів (для переконання покупців у «справедливості» ціни), а також застосовувати інші методи стимулювання споживання та збуту.

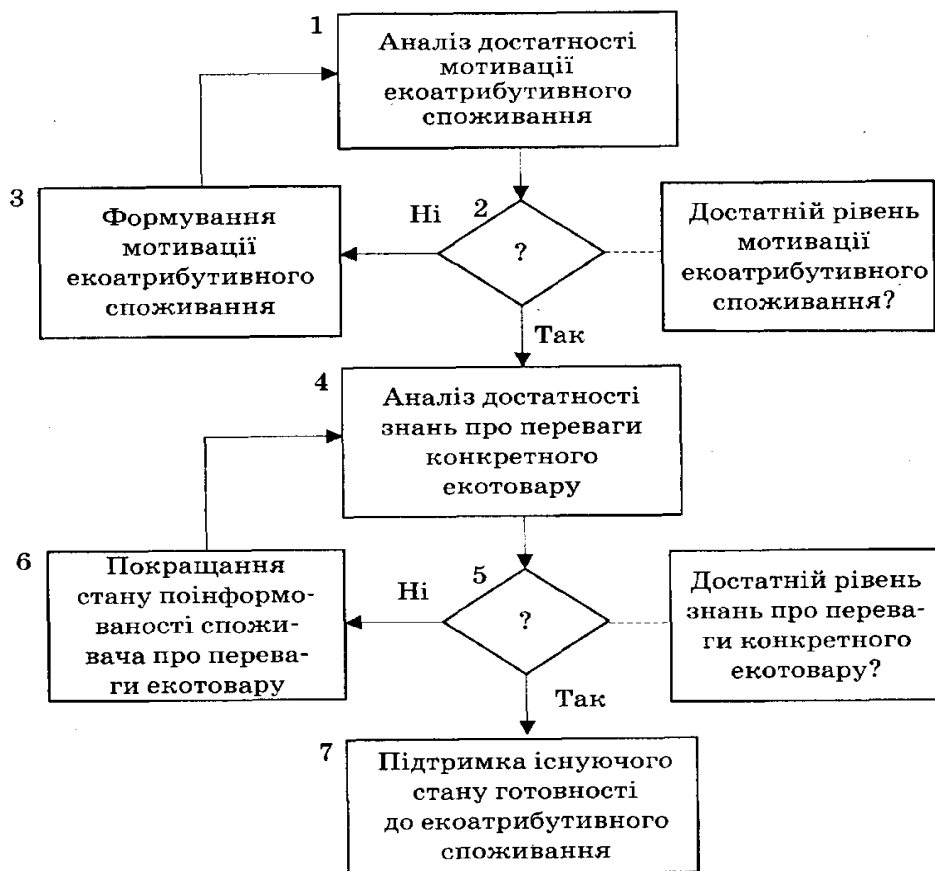

Рис. 3. Алгоритм формування екоатрибутивної споживчої поведінки

В умовах низької якості життя необхідним є інформування покупців щодо економічної доцільності споживання або експлуатації екологічних товарів. Покупці повинні усвідомлювати, що екологічність - це дуже важливий показник якості товару і що купівля дорожчих екологічних товарів окупається, тобто сприйняти відому думку «ми не настільки багаті, щоб купувати дешеві речі». Вживання екологічно чистих продуктів харчування, використання екологічного посуду для приготування їжі, якісних фільтрів для очистки питної води сприяє поліпшенню стану здоров'я. Відповідно зменшуються витрати на ліки та лікувальні заходи. Це стосується й екологічних матеріалів і обладнання для виробництва та побуту. Використання автомобілів з інжекторним двигуном не тільки знижує забруднення довкілля, а й заощаджує кошти його власника. Установлення очисного обладнання дозволяє платити менше платежів і штрафів за забруднення тощо.

Зацікавлення споживачів у поліпшенні власного здоров'я та здоров'я майбутніх поколінь підвищує увагу до екологічних брендів. Дослідницька компанія Millward Brown оприлюднила результати опитування, згідно з яким позиціонування бренду як екологічного значною мірою впливає на 39%

споживачів під час прийняття рішення про купівлю, 38% заявили, про незначний вплив, 21% опитуваних не зважають на довкільно безпечне позиціонування продукції і лише 2% негативно сприймають екологічну спрямованість бренду. Загалом 77% споживачів позитивно оцінюють бренди, що асоціюються з екологічністю та дбайливим ставленням до довкілля, та приділяють такій продукції більше уваги серед товарів-аналогів. Окрім того, екологічне позиціонування бренду визвало негативну реакцію лише у 2% опитуваних, що може свідчити про схильність із довірою відноситися до продукції із «зеленим» маркуванням. Окремо варто зазначити, що мотиви покупців зміщуються від егоїстичних (бажання краще виглядати та почуватися, бути прикладом високої моралі тощо) до альтруїстичних, зокрема 51% опитаних зазначили, що вибирають екологічні бренди задля збереження довкілля у задовільному стані для майбутніх поколінь¹⁷³.

Отже, можна зробити висновки, що екологічний маркетинг надалі буде активно розвиватись, тому що наслідки глобальних проблем зі збереження навколишнього середовища відчутні вже у всьому світі. Тому і для підприємств-виробників, і для споживачів актуальним буде розуміння правильного підходу до боротьби з екологічними проблемами через виробництво та просування продуктів або послуг. Екологічне брендування може бути показником високої міри відповідальності підприємства, а значить і підтвердженням його позитивного іміджу в очах споживачів. Підвищення рівня обізнаності цільових споживачів, гарантія щодо високої якості екопродуктів – сприятиме спрямуванню подальшого розвитку ринку органічної продукції та задоволення потреб споживачів у корисних, безпечних та екологічно чистих продуктах харчування.

4.5. Демографічні чинники та їх вплив на кадровий потенціал підприємств

Демографічний чинник є одним з визначальних для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як фактор і водночас, як результат її функціонування.

Роль демографічного стану України як основи суспільного виробництва полягає у тому, що воно виступає споживачем матеріальних благ і тим самим зумовлює розвиток насамперед галузей, які орієнтуються у своєму розміщенні на споживача. Однак, найважливішою характерною рисою народонаселення є те, що воно є природною основою формування трудових ресурсів, найголовнішого елемента продуктивних сил, які відіграють вирішальну роль як фактор розміщення трудомістких галузей господарства.

Демографічна ситуація – це вияв особливостей відтворення населення за основними його процесами в конкретному часі і місці (регіоні, країні). У сучасній Україні демографічна ситуація відрізняється великою гостротою і напруженістю.

¹⁷³ Environment Research 2015. Summary Report. Millward Brown. 2015. 15 p.

Вона визначається структурою населення і характером його руху, видами, типами і режимом відтворення, рівнем народжуваності та смертності, кількістю шлюбів і розлучень. У основі всіх цих процесів лежить соціально-економічне положення в країні¹⁷⁴.

За роки незалежності в Україні різко погіршилася демографічна ситуація. Характерною особливістю природного руху населення України є різке за останні роки, до мінімуму, скорочення його приросту. У 1990 р., наприклад, у розрахунку на 1000 чол. він дорівнював лише 0.6 чол. і за останні десять років скоротився майже у 6 разів. Україна знаходиться за цим показником на останньому місці серед колишніх союзних республік: вона «випереджає» навіть такі республіки, як Латвія (1.1%) та Естонія (1.8%), які, як відомо, характеризуються дуже низьким природним приростом. Пограничні з Україною Білорусія та Молдова також мають набагато вищі показники природного приросту: 9.2 і 8.0. У Таджикистані, приміром, цей показник у 50 разів вищий, ніж в Україні, в Узбекистані – 45 разів. Важливими чинниками скорочення кількості населення є скорочення тривалості життя, зростання смертності та міграції населення. У 90-ті роки спад народжуваності значно прискорився і на початку XXI ст. коефіцієнт народжуваності в Україні став одним із найнижчих у Європі (7.7 у 2001).

Важливою причиною зменшення показників народжуваності в Україні є неможливість багатьох молодих сімей народжувати дітей (безпліддя), що є прямим наслідком Чорнобильської трагедії. А в останні роки однією з основних причин стає відтік молоді – людей, які найбільше здатні до відтворення, за межі України.

Народжуваність в Україні вже опустилась нижче від рівня, достатнього для заміщення поколінь. Для високорозвинених країн світу характерна така сама тенденція, але вона супроводжується високою тривалістю життя, зменшенням смертності, внаслідок цього у них демографічна ситуація не є такою несприятливою.

На початок XXI століття кількість населення України скорочується й надалі. Останнім часом статистичні дані про демографічну ситуацію в Україні нагадують фронтові зведення – стільки-то вмерло, і стільки-то не народилося!

На 2015 рік Україна посідає 32 місце за чисельністю населення на планеті, тоді як, в 2010 році посідала 29 місце, у 2005 – 27, в 2000 – 25 місце.

За оцінкою Державної служби статистики України, станом на 1 листопада 2016 року чисельність наявного населення України становила 42 620 007 осіб (без врахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя). За січень-жовтень 2016 року чисельність населення зменшилася на 140 509 осіб, зокрема, природне скорочення становило 147 723 осіб, міграційний приріст 7 214 осіб. Міське населення становить 69,1%, сільське - 30,9%. Густота населення - 74,3 осіб/км².

¹⁷⁴ Муромцева Ю. І. Демографія : [навч. посібник] К. : Кондор, 2006. 299 с.

Демографічна ситуація - це вияв особливостей відтворення населення за основними його процесами в конкретному часі і місці (регіоні, країні). У сучасній Україні демографічна ситуація відрізняється великою гостротою і напруженістю.

Демографічний чинник є одним із визначальних для забезпечення стабільного та безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати, як першочергові інтереси держави, як фактор і водночас, як результат її функціонування. Аналіз сучасної демографічної ситуації, а також динаміки останніх років свідчить про наявність в Україні поряд із соціально-економічними проблемами глибокої демографічної кризи.

Прогнози на майбутнє досить невтішні. Абсолютно всі галузі української економіки незабаром зіткнуться з гострим браком людських ресурсів. Уже в 2014 р. почав виявлятися брак молодих людей, які здатні навчатися у вищих навчальних закладах - у сьогоднішній низькій народжуваності спочатку закладена загроза падіння інтелектуального потенціалу країни. Додайте сюди негативне сальдо міграції – і картина стане зовсім обтяжуючою. Україна поступово перетворюється на країну пенсіонерів, позбавлених перспективи забезпечити собі гідне майбутнє працею своїх дітей і онуків. Прийнято вважати, що демографічна ситуація в Україні розвивається у руслі загальносвітових тенденцій. Однак, у нас ці проблеми, безумовно, носять відбиток національних особливостей, властивих нашій країні і нашому народу.

Причинами погіршення демографічної ситуації в Україні експерти вважають: - падіння рівня і якості життя; - зміну цінностей - для багатьох жінок набагато важливіше стала робота, ніж сім'я і діти; - зміну традиційного життєвого укладу; - домінування міського способу життя над сільським; - зростаючу глобальну нерівність у розподілі ресурсів та благ.

Вже нині у пенсійній системі України на 10 платників страхових внесків припадає 9 пенсіонерів. Крім того, після 2016 року (коли у працездатний вік почне входити покоління громадян, які народилися у період низької народжуваності 90-х років) відбудеться не тільки кількісне скорочення працездатного населення, але і якісне погіршення – старіння його економічно активної частини.

Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України з 2016 року проводиться прогнозування основних демографічних компонентів, що визначають чисельність і статеву-вікову структуру населення у перспективі. За даними останнього перерахунку 2011 р., населення України за середнім варіантом прогнозу становитиме у 2025 р. 44302 тис. осіб і зменшиться до 39195 тис. у 2050 р. та до 37147 тис. у 2060 р. Низький варіант прогнозу передбачає до 2060 р. зменшення чисельності населення України на 35% порівняно з 2011 р. до 29836 тис., тоді, як за високим варіантом це зменшення становитиме лише 3%.

За демографічним прогнозом ООН чисельність населення України за середнім прогнозом зменшиться до 40 млн наприкінці 2025-х та до 30 млн на початку 2060-х. Проте, в Інституті демографії та соціальних досліджень НАНУ не погоджуються з таким песимістичним прогнозом ООН, пояснюючи це тим, що за

останні роки прогнози постійно коригуються на користь більш оптимістичних варіантів. Це пов'язано з поступовим покращенням демографічних показників: підвищенням тривалості життя, зростанням народжуваності, скороченням депопуляції населення.

Процес зниження народжуваності у сучасних умовах має глобальний характер і зумовлений низкою економічних, соціальних, біологічних причин.

Статус українців, як вимираючої нації (щорічне зменшення на 350-400 тис. людей) зі зниженням якості життя, є неприйнятним для розвитку економіки України.

Населення має бути соціально захищеним, а специфічна демографічна політика повинна підсилюватися заходами держави щодо виходу з економічної кризи. Проте суверенність особи несумісна із соціальними, а тим більше державним патерналізмом, котрим була пройнята демографічна політика в колишньому СРСР. Держава повинна забезпечувати соціальний захист своїх громадян, але не перетворювати їх на утриманців.

Найвища мета такої політики – домогтися, щоб якомога менша частина населення залежала від суспільної благодійності.

Це у свою чергу передбачає удосконалення умов реалізації трудового та духовного потенціалів населення, його ефективного включення в суспільний поділ праці, нарощування зусиль щодо примноження суспільного добробуту. Цьому можуть слугувати заходи щодо забезпечення зайнятості населення - створення нових робочих місць, навчання та перекваліфікації працездатних, особливо у тих галузях суспільного виробництва, де очікується найбільше безробіття.

Необхідно також проводити демографічні та гендерні експертизи всіх законопроектів Верховної Ради, проектів указів Президента України, які торкаються прав та інтересів населення.

В Україні саме у період кризи і повільних перетворень найбільш зменшилась народжуваність. Це насамперед пов'язано з тим, що дедалі більше долучається жінка до економічної діяльності, прагне зробити кар'єру, і, як наслідок, все менше часу залишається на материнство. Але слід зазначити, що соціально-економічний розвиток держави неможливий без демографічного розвитку. Ці два процеси між собою тісно пов'язані. Як тільки погіршується демографічна ситуація, країна практично немає перспективи для соціально-економічного розвитку.

Для покращення соціально-економічного розвитку потрібен кадровий потенціал. Поняття кадровий потенціал включає в себе особистісні якості людини - працівника підприємства; суспільно-психологічні якості; кваліфікаційний ресурс; формальну структуру колективу; неформальну структуру колективу; організаційно-управлінські фактори; фактори макроструктур. Ці фактори по-різному впливають на кадровий потенціал, визначаючи поведінку працівника у праці. Все це разом дає можливість визначити кадровий потенціал підприємства, як сукупність наявних кадрів, які забезпечують господарську діяльність підприємства і є головною рушійною силою його функціонування¹⁷⁵.

¹⁷⁵ Гудсков А. К. Трудовий потенціал та його місце в системі ринкових відносин (теоретичні аспекти). Проблеми аеронавігації / за ред. С. М. Неділька. Вип. 2, ч. 1. Кіровоград : ДЛАУ, 1997. С. 180–189.

Формування кадрового потенціалу підприємства являє собою складний і довготривалий процес набуття й використання навичок, знань і умінь, який охоплює собою відповідне навчання, набуття практичних навичок і конкретне їх цільове використання у певних умовах. Результативність цього залежить від особистого потенціалу працівника, як сукупності якісних характеристик людини, які визначають можливість й межі участі у трудовій діяльності¹⁷⁶. Слід зазначити, що у науковій літературі недостатньо приділяється увага питанням систематизації і класифікації факторів, що визначають формування і використання кадрового потенціалу¹⁷⁷.

Основними етапам формування кадрового потенціалу є аналіз факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які впливають на нього. До факторів зовнішнього середовища макrorівня відносять:

1. Економічні фактори: залежність темпів зростання (чи зменшення) обсягів виробництва продукції (робіт і послуг) із задоволеністю власних потреб працівників необхідних для відтворення; прожитковий мінімум, який визначає вартість споживання важливіших матеріальних благ та послуг, що необхідні людині для підтримки її життєдіяльності; рівень розвитку сфери освіти – кількість вищих навчальних закладів у державі, можливість навчання на бюджетній основі, підвищення кваліфікації за кордоном тощо.

2. Податкова політика держави.

3. Державне регулювання в сфері трудових відносин.

4. Науково-технічний прогрес впливає на технічну оснащеність робочого місця, рівень використання науково-технічних досягнень, що вимагає додаткових знань працівників, а відповідно підвищення рівня кваліфікації.

5. Техніко-економічні фактори.

6. Соціально-економічні фактори підвищують інтенсивність праці, додають йому творчий характер.

7. Демографічні фактори¹⁷⁸. Демографічна ситуація у державі характеризує відтворення населення за його основними структурними елементами у просторовій і часовій визначеності.

8. Національні та культурно-освітні особливості.

До факторів внутрішнього середовища, які впливають на формування кадрового потенціалу підприємства, слід віднести такі, як: - цілі і стратегія підприємства; - кадрову політику підприємства; - імідж підприємства; - техніку, технологію, організацію виробництва та праці; - фінансово-економічні можливості підприємства; - маркетингову діяльність; - кількісний і якісний склад наявного персоналу і можливості його зміни в перспективі; - професійно-кваліфікаційні фактори; - джерела покриття кадрової потреби; - організаційна

¹⁷⁶ Джаин И. О. Оценка трудового потенциала : [монография] Сумы : Университетская книга, 2004.

¹⁷⁷ Гудсков А. К. Трудовой потенциал та його місце в системі ринкових відносин (теоретичні аспекти). Проблеми аеронавігації / за ред. С. М. Неділька. Вип. 2, ч. 1. Кіровоград : ДЛАУ, 1997. С. 180–189.

¹⁷⁸ Потенциал инновационного развития предприятия : монография / под ред. С. Н. Козьменко. Сумы : Деловые перспективы, 2005. С. 108–109, 136–139, 157, 246–249.

культура; - соціально-психологічні фактори; - психофізіологічний стан працівників; - морально-етичні фактори.

Метою вивчення цієї групи чинників є усвідомлення впливу на формування кадрового потенціалу підприємства таких соціальних чинників, як якість життя людей, задоволення та гармонізація їх життєвих потреб, рівень стимулювання до сумлінної високоефективної праці, демографічна структура суспільства тощо. У Конституції України зазначено, що національна економіка розвивається на основі соціально-орієнтованої моделі. Це означає, що головним завданням на шляху соціально-економічного прогресу в державі має стати забезпечення передумов реалізації прав і свобод громадян, утвердження середнього класу й подолання бідності населення. Соціальна політика держави втілюється у суспільних програмах і соціальній практиці та охоплює: регулювання соціальних відносин у суспільстві, забезпечення ефективної зайнятості, розподіл і перерозподіл доходів, формування стимулів до високоефективної праці; забезпечення розвитку соціальної інфраструктури, захист навколишнього середовища.

Проведене дослідження демографічного процесу в Україні з'ясувало його безпосередній вплив на кадровий потенціал підприємств. Виявлено низку чинників та негативних наслідків, які суттєво впливають на формування кадрового потенціалу підприємств в умовах демографічної кризи. Вивчення цієї групи чинників є усвідомлення впливу на формування кадрового потенціалу підприємства таких соціальних чинників, як якість життя людей, задоволення та гармонізація їх життєвих потреб, рівень стимулювання до сумлінної високоефективної праці, демографічна структура суспільства тощо.

Демографічна ситуація в Україні залишається складною. Відсутні об'єктивні підстави призупинення існуючої тенденції скорочення загальної чисельності населення. У цій ситуації напрями демографічної політики держави мають спрямовуватися передусім на підвищення рівня та поліпшення якості життя населення. Акценти варто робити не на кількісних, а на якісних параметрах демографічного відтворення.

Соціальна політика – чи не найважливіший напрям державного регулювання економіки, органічна частина внутрішньої політики держави, спрямованої на забезпечення добробуту й усебічного розвитку його громадян і суспільства загалом. Соціальна політика, спрямована на поліпшення умов праці й побуту, розвиток фізкультури і спорту, дає зниження захворюваності й тим самим відчутно впливає на скорочення економічних втрат у виробництві.

Модель соціальної політики Української держави має являти собою симбіоз лібералізму та соціальної орієнтації. Перший дає можливість в умовах відсутності достатніх фінансових коштів у держави створити умови для самореалізації і самозабезпечення економічних суб'єктів. Друга складова передбачає формування раціональної системи соціального захисту населення.

4.6. Інноваційна доктрина гармонійного розвитку підприємств аграрного сектору

Гармонійний розвиток підприємств аграрного сектору, адаптованих до сучасних умов аграрних відносин неможливий без постійного моніторингу та аналізу тенденцій його функціонування. Нині в Україні впроваджують у практику принципи сталого гармонійного розвитку економіки. Суть їх полягає в гармонізації економічних, соціальних і екологічних, насамперед, природоохоронних інтересів. Територія України має достатню базу сприятливих еколого-економічних факторів (рис. 1), реалізація яких через вдосконалення економічних, соціальних та екологічних механізмів визначатиме гармонійний розвиток держави.

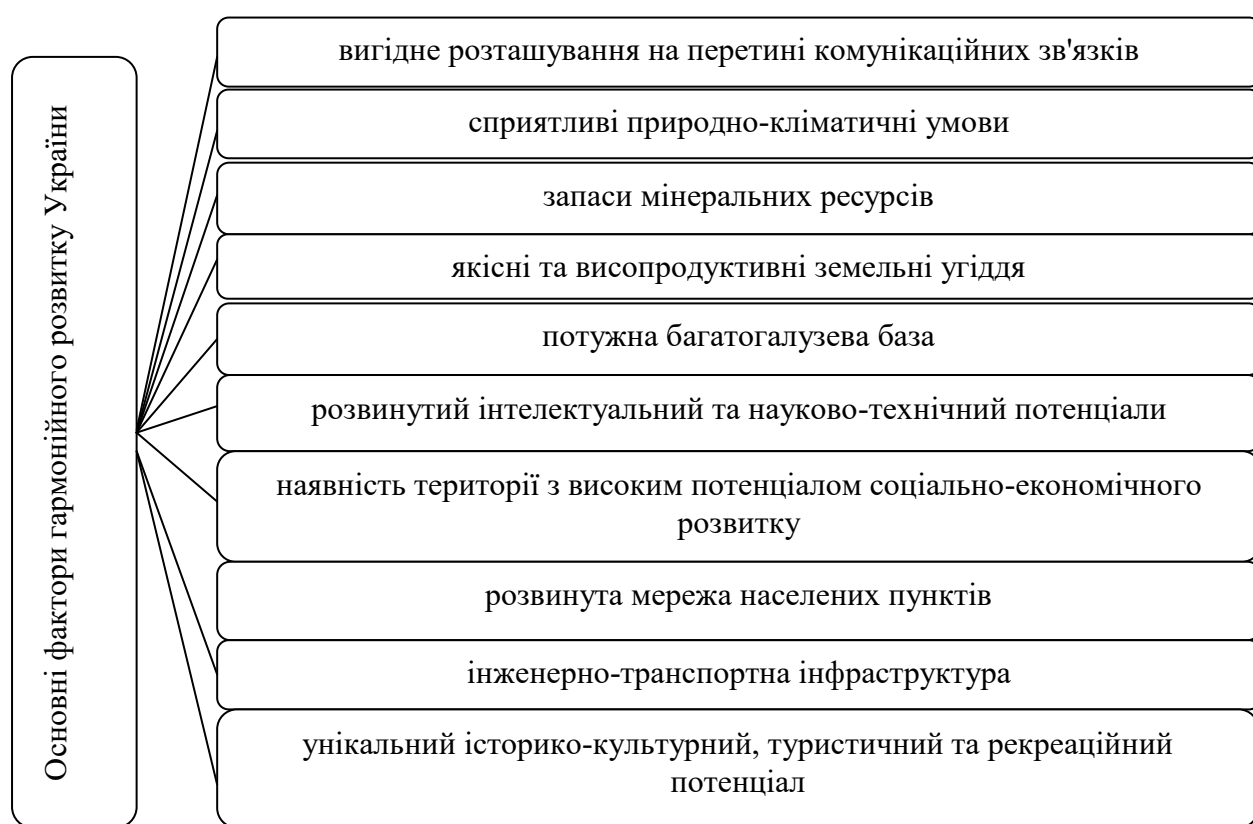

Рис. 1. Еколого-економічні фактори гармонійного розвитку України

В Україні стихійно формується система теоретичних і практичних засад гармонійного розвитку, яку потрібно систематизувати, доопрацювати, узгодити, затвердити і втілити на загальнодержавному рівні. Соціально-еколого-економічні стратегії переходу України до гармонійного розвитку визначаються пакетом офіційних документів, базовими серед яких є: Послання Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у ХХІ століття, Стратегія економічної та соціальної політики на 2010–2020 роки», Укази Президента: «Про основні напрями земельної реформи», «Про стратегію подолання бідності», «Про концепцію розвитку охорони здоров'я населення України» та ін., а також

«Основні напрями державної політики України у сфері охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» (затверджені Верховною Радою України від 05.03.1998 р.).

Основою гармонійно-інноваційного розвитку аграрного сектору є: підтримка з боку держави, перетворення наукових знань в інновацію, збільшення витрат на робочу силу, екологізація.¹⁷⁹ Запропонована інноваційна доктрина економічного розвитку аграрного сектору передбачає новий підхід до формування стратегії економічного розвитку, яка ґрунтується на підтримці підприємств аграрного сектору економіки з урахуванням інновацій, людських ресурсів, проблем екологізації, тобто вважаємо, що дані елементи розвитку повинні створювати єдність, а не розглядатись як окремі складові розвитку аграрного сектору (рис. 2).

Рис. 2. Інноваційна доктрина гармонійного розвитку аграрного сектору

¹⁷⁹ Бухало О. В. Вплив інноваційної діяльності на розвиток ресурсного потенціалу аграрних підприємств. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Сер. : Економіка. 2015. Вип. 2(1). С. 90–95

Інноваційна доктрина спрямована на удосконалення методології формування стратегії гармонійного економічного розвитку аграрного сектору та її наслідків для вирішення низки завдань економічного розвитку.

В цілому формування екологічно збалансованого аграрного виробництва залежить від широкого спектру чинників. Головними чинниками є швидкість зміни структури агроландшафтів, аграрних угідь і посівних площ вирощуваних культур, швидкість удосконалення технологій та застосування технічних й агрохімічних засобів, організація виробництва з урахуванням екологічних вимог. Велике значення матиме й те, як здійснюватиметься екологічна реконструкція сільської поселенської мережі і сільських територій, створення там сучасної інженерної екологічної інфраструктури, взаємопов'язаної з загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі.

Економічні методи управління дозволять визначити наявні резерви для поліпшення стану навколишнього природного середовища та є ефективнішими, порівняно з адміністративно-розпорядчими. Збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та продовольчої сировини у якісному та кількісному вимірі, як одна з вимог інноваційно-орієнтованого розвитку, не повинно сприяти зниженню вимірників інтегрованого стану екологічної рівноваги земельної території.¹⁸⁰

Важливим методом у системі економічного управління є метод фінансового забезпечення, або надання грошових коштів на визначені заходи з охорони природних об'єктів. До джерел фінансування такої діяльності можуть бути залучені кошти державного та місцевих бюджетів, власні кошти підприємств, кредитні ресурси банків та грошові внески екологічних фондів та організацій. Дієвим економічним інструментом управління є обґрунтоване застосування матеріального стимулювання, що забезпечує реалізацію зацікавленості підприємств у здійсненні природоохоронної діяльності та раціонального природокористування (рис. 3).

Передбачаємо поряд із заохочувальними заходами застосування відшкодування заподіяної шкоди довіллю та відповідальність за екологічні порушення. Діяльність зі створення екологічних фондів є дієвим економічним заходом з організації забезпечення інноваційно-орієнтованого розвитку економіки. В цьому контексті фонди - це установи, діяльність яких спрямовується, в тому числі, на надання матеріальної допомоги, а також, власне грошові кошти та джерела їх утворення.

Зокрема, до екологічних фондів надходять виплати підприємств за природокористування, що використовуються на фінансування першочергових заходів з охорони природних об'єктів. Різномісцеві фонди екологічного призначення виконують також функцію екологічного страхування за рахунок відповідно здійснених внесків.

¹⁸⁰ Гончаренко Н. В. Кластеризація як інструмент підвищення конкурентоспроможності органічного рослинництва в умовах міжнародної конкуренції. *Держава та регіони*. Сер. : Економіка та підприємництво. 2018. № 4(103). С. 106–112.

Рис. 3. Організація інноваційно-гармонійного розвитку аграрного сектору

Для реалізації заохочувальних заходів необхідно:

- запровадження податкових пільг (величина прибутку, що підлягає оподаткуванню, зменшується на суму, яка відповідатиме видаткам на збереження природних ресурсів);
- звільнення від сплати податків за використання природоохоронного майна та діяльності екологічних фондів;
- встановлення заохочувальних цін та величину надлишку виробництва екологічно чистих продуктів;
- пільгове кредитування тих суб'єктів господарювання, які ефективно здійснюють заходи щодо охорони природного середовища шляхом їх безвідсоткового кредитування або зниження відсотків за користування кредитами;
- уведення додаткового оподаткування спеціально для екологічно шкідливої продукції й такої, що виробляється на основі екологічно небезпечних технологій виробництва;
- удосконалення штрафних санкцій за правопорушення у галузі екології;
- розвиток інформаційної системи поширення агроінноваційних знань.

Інформаційна система поширення агроінноваційних знань займає особливе місце в реалізації інноваційної політики розвинених держав, сприяючи

виробникам в освоєнні новітніх технологій та передового досвіду аграрного господарювання.

Однією з перспективних форм просування інноваційних продуктів та налагодження ефективної співпраці між власниками таких розробок та організаторами їх впровадження є стартапи. Вони відрізняються інноваційністю, обмеженими початковими інвестиціями, відносно нетривалим періодом створення (в середньому 3–4 місяці), недостатньо визначеними шансами на успіх. Основні принципи створення стартапів: швидкість, якість та мінімальні витрати виробників. Відкриття стартапів фінансується коштами його засновників, а в подальшому залучаються ресурси інвесторів.

Перші стартапи були створені в Ізраїлі майже 30 років тому. Нині там успішно розвивається велика стартап-індустрія, де на 5000 стартапів припадає 250 венчурних фондів, понад 1000 бізнес-ангелів, а також значна кількість інкубаторів, акселераторів, державних і міждержавних програм підтримки стартап-компаній. Діє система урядових грантів і субсидій для інноваційних стартапів. З метою державного стимулювання розвитку стартап-індустрії планується створення Управління інновацій при Міністерстві економіки.¹⁸¹

Окрім венчурних фондів та бізнес-ангелів, які інвестують у розвиток стартапів, важливу роль відіграють й інноваційні фонди, створені на базі навчальних закладів. Так, у США на базі університетів діють великі національні центри, пріоритетним напрямом досліджень і розробок яких виступає інноваційна діяльність, у т.ч. і в агросфері. У США діє також Асоціація менеджерів університетських технологій, яка збирає та обробляє інформацію і публікує звіт про діяльність інноваційних фондів в університетах. Розроблені студентами та подані на розгляд центру інноваційні ідеї можуть реалізовуватись за фінансової допомоги інноваційного фонду.

В Україні нині також розробляються й успішно впроваджуються інноваційні рішення для аграрного сектору, які є конкурентоспроможними на світовому ринку. Нові технології активно використовуються як у рослинництві, так і в тваринництві.

У першому випадку – це системи farm-management, дрони і робототехніка, інноваційні системи іригації та зрошення, e-commerce у сфері реалізації аграрної продукції. Значна кількість аграрних стартапів спрямована на дослідження й оцінку стану ґрунтів.

У тваринництві застосовують сенсорні технології, системи безпеки і контролю за вирощуванням тварин.

Одним із вдалих вітчизняних інноваційних проектів є стартап UA Berry – вирощування полуниці упродовж всього року на міні-фермах у промислових

¹⁸¹ Калачова І. В., Шубравська О. В., Прокопенко К. О. Інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств: перешкоди та напрями розвитку. *Статистика України: Науково-інформаційний журнал*. 2013. № 1. С. 10–16.

масштабах. Стартап розрахований на дрібних товаровиробників, оскільки не потребує значних фінансових вкладень і великих земельних ділянок.¹⁸²

В Україні працює декілька інвестиційних платформ для аграрних інноваційних розробок. Однією з таких платформ є AgroChallenge, заснована влітку 2016 р. Вона передбачає створення бізнес-акселератора інвестиційних та інноваційних проектів, грантового фонду підтримки інноваційних проектів в агросекторі, Фонду аграрних інвестицій та Клубу інвесторів Agro2027, інвестиційну платформу і регулярний всеукраїнський конкурс проектів в аграрній сфері. Планується також створення мережі регіональних центрів компетенції, покликаних допомагати вирішенню проблем аграрних підприємств.¹⁸³ Грантовий фонд виділяє кошти на розвиток стартапів, які отримали позитивне рішення грантового комітету. Кошти виділяються на проекти, в основі яких є інноваційна, технологічна та бізнес-складові.

Отже, розроблено інноваційну доктрину гармонійного розвитку підприємств аграрного сектору, що передбачає новий підхід до формування стратегії економічного розвитку, в основу якого покладено диференційовану політику щодо підтримки підприємств аграрного сектору з урахуванням інтегрованого потенціалу їх інноваційного розвитку, екологічної та соціальної відповідальності, та передбачає поетапну реалізацію окреслених завдань за напрямками: активізація еколого-організуючої діяльності різних рівнів влади; забезпечення матеріальних, культурних і духовних потреб життєдіяльності людини з урахуванням можливостей самовідновлення довкілля; формування ефективного організаційно-економічного механізму інноваційно-орієнтованого відтворення з подальшим збереженням аграрних ресурсів довкілля, гармонійного збалансованого поєднання галузей суспільного виробництва з фактичним станом довкілля; зростання питомої частки бюджетних ресурсів спрямованих на природовідтворювальні цілі.

4.7. Порівняльні характеристики розвитку сільськогосподарських підприємств України та Польщі

Трансформація української економічної системи в останні роки на тлі діяльності України в європейській економічній спільноті спонукає дослідити економічні та організаційні аспекти розвитку сільськогосподарських підприємств сусідньої країни – Польщі. Хоча членство Польщі у Європейському Союзі ще порівняно нетривале, проте в економіці країни загалом, і в її аграрному секторі зокрема, вже відбулися суттєві зміни. Це дозволяє проаналізувати минулий і сучасний стан сільського господарства Польщі, та на основі узагальнення її досвіду обґрунтувати пріоритетні завдання та напрями розвитку

¹⁸² Калиниченко М. П. Гармонізація економічних інтересів у системі маркетингового управління підприємством. *Економіка промисловості* : зб. наук. пр., 2013. № 3 (63). С. 119–128. URL: <http://www.pmdp.org.ua/images/Journal/32/09pnmrrp.pdf>. (дата звернення: 04.09.2017).

¹⁸³ Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів URL: <http://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/36382.pdf>. (дата звернення: 19.12.2018).

агропромислового комплексу України в контексті євроінтеграційних процесів, а також визначити можливості та перспективи українсько-польського співробітництва в аграрній сфері.

Трансформація аграрних політик Польщі та України на ринкових засадах розпочалася приблизно одночасно – на початку 1990-х років, але результати даних перетворень відчутно різняться, попри збереження обома країнами статусу індустріально-аграрної країни. У Польщі на сільське господарство припадає близько 4,3 % ВВП, а в Україні – 13,7 %; зайнятість становить відповідно 18,2 % і 24,6 % активного населення, тоді як у середньому по ЄС цей показник перебуває у межах 2–3 % і виявляє загальну тенденцію до суттєвого зниження^{184, 185}.

Україна сьогодні демонструє повільний економічний розвиток, загострення більшості соціальних проблем та конфліктів, падіння промислового потенціалу та відсутність розробок новітніх енергозберігаючих технологій та форм громадської організації на селі. Саме досвід економічних та соціально-політичних перетворень Польщі викликає для України потребу у ретельному дослідженні та використанні напрацювань сусідньої країни в нашому повсякденні, враховуючи євроінтеграційні процеси сьогодні. Незважаючи на це, обидві країни, маючи як подібності, так і відмінності у рівні та напрямках розвитку сільського господарства, потребують посиленої уваги та підтримки з боку державної влади для пришвидшення вирішення їхніх нагальних проблем.

В Україні існує майже третина запасів чорнозему та 27% орних земель у Європі (на одну особу в Україні припадає 0,68 гектарів орних земель, тоді як у Європі цей показник становить у цілому 0,25 гектара, зокрема у Польщі – 0,30). Щодо зовнішньої торгівлі, то за даними Державного комітету статистики України, обсяг експортно-імпорتنих операцій товарів 1–24 груп УКТ ЗЕД між Україною та Польщею за результатами I кварталу 2020 р. становить 1,771 млрд дол. США, що на 0,8% більше у порівнянні з аналогічним періодом 2019 р. Відповідно до цього, Польща є четвертим найбільшим торговельним партнером України у зовнішньоторгівельних операціях після Китаю, Німеччини та РФ, поступившись РФ лише на 85,7 млн дол. США, та другим найбільшим у світі після Китаю ринком для українського експорту товарів з обсягом 0,826 млрд дол. США (зростання на 1%; 6,7% від загального обсягу українського експорту). Але при цьому польський імпорт в Україну склав 0,944 млрд дол. США, скоротившись тільки на 0,2%, що становить 7,1% від загального обсягу українського імпорту. Як наслідок - негативне для України сальдо становить -118,1 млн дол.США^{2, 186}.

Ці дані вказують на те, що Польща розглядає український внутрішній ринок як перспективну сферу для збуту своєї продукції сільського господарства. Однак, Україна також має важомі плани щодо затвердження її як світового лідера у виробництві та експорті окремих видів сільськогосподарської продукції і продовольства, що відповідає національним економічним інтересам та природно-ресурсному потенціалу країни. На нашу думку, досягнення запланованого

¹⁸⁴ Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (IERiGŻ) URL: <http://www.ierigz.waw.pl>

¹⁸⁵ Державна служба статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹⁸⁶ Міністерство економічного розвитку і торгівлі України URL: <http://www.me.gov.ua>

можливе завдяки сучасній аграрній політиці, що має зосереджуватись на трьох стратегічних напрямках: а) всебічна і послідовна реалізація наявних порівняльних переваг сільськогосподарської сфери економіки; б) завершення всередині країни інституційного процесу створення конкурентного середовища, притаманного ринковій економіці; в) забезпечення розширеного відтворення людського і соціального капіталу на селі та сталого розвитку сільських територій.

Продовжуючи аналітику української та польської зовнішньоекономічної діяльності варто відмітити, що у жовтні 2020 р. частка польського експорту продовольчих товарів та сільськогосподарської продукції у загальному експорті складала 10,1% сягнула тоді як в Україні цей показник склав 44,4%¹⁸⁷. За прогнозами, експорт сільськогосподарської продукції до кінця 2020 р. має зрости у Польщі на 4 % до відповідного періоду 2019 р., а імпорт лише на 1 % – до 13,4 млрд євро, що стане вагомим внеском у збільшення додатного сальдо торговельного балансу Польщі¹⁸⁸.

Польща досягла вагомих успіхів щодо виробництва жита, ріпаку, картоплі, цукрових буряків, малини, чорної і червоної смородини. Вона поступається лише Китаю за обсягами виробництва яблук, але виробляє найбільше в світі концентрованого яблучного соку, який експортує до Німеччини, Австрії, Голландії, Великої Британії. Крім того, польські виробники експортують багато овочевих соків та заморожених ягід. Згідно з даними FAO, Польща посідає четверте місце в світі за виробництвом шинки, п'яте – свинини, третє – м'яса гусей. Польща експортує щороку молочної продукції на 1,2–1,4 млрд євро. На жовтень 2020 р. додатне сальдо торгівлі у Польщі становило 6,3 млрд євро¹⁸⁹. За даними Міністерства сільського господарства Польщі, головним експортером продукції у 2020 р. є Німеччина – 41,9 млрд євро (28,4 % від загального обсягу). Потрібно врахувати, що за відповідний період 2019 р. обсяги експорту до Німеччини впали майже у 2 рази. На другому місці опинилася Чехія – 8,8 млрд євро (при падінні на 1,8 рази)¹⁹⁰. Польські експортери працюють над розширенням ринків збуту своєї продукції. Протягом останніх чотирьох років підписано угоди про доступ польської аграрної продукції на ринки таких країн, як В'єтнам, Китай, Сінгапур, Японія, що сприяло ще більшим перспективам реалізації продукції.

В структурі ж українського експорту аграрної продукції переважають країни Європи – 26,7 %, СНД – 17,2 %, Азії – 13,4 %, Африки – 8,3 %. Високий показник Києва – 17,8 % – пояснюється, швидше за все, наявністю підприємств харчової галузі та столичною реєстрацією багатьох фірм-експортерів. Регіонам-лідерам значно поступаються Миколаївська, Полтавська, Запорізька та Харківська області (3–6 %). Частка Львівщини в загальнодержавному експорті становить лише 2 %, а в структурі переважають олія, овочі, плодово-ягідні культури, частково зерно².

Конкурентну позицію польського сільськогосподарського виробництва на внутрішньому і зовнішньому ринках визначають середні та малі підприємства. У

¹⁸⁷ World Trade Organization URL : <http://www.wto.org>

¹⁸⁸ Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (IERiGŻ) URL : <http://www.ierigz.waw.pl>

¹⁸⁹ Główny Urząd Statystyczny URL: <https://stat.gov.pl/statystyka-miedzynarodowa/>

¹⁹⁰ Ministry of agriculture and rural development URL: <http://www.minrol.gov.pl/>

Польщі кількість приватних господарств складає біля 2 млн, котрі обробляють 90 % усіх сільськогосподарських угідь та формують приблизно таку ж частку в загальному обсязі сільськогосподарського виробництва. Хоча на господарства з площею угідь понад 15 га припадає лише 9 % від загальної кількості аграрних підприємств, при цьому вони займають 45 % від загальної площі сільськогосподарських угідь. Понад половина сімейних фермерських господарств у Польщі виробляє продукцію для власного споживання⁷. На відміну від України, основу аграрного сектора Польщі складають фермерські господарства, які обробляють по 5–10 га землі. На відміну від Радянського Союзу, післявоєнний розвиток не супроводжувався масовою колективізацією і Польща була єдиною країною соціалістичного табору, де селяни масово не гуртувалися в колгоспах та радгоспах, а залишалися фермерськими господарствами.

Великих господарств дуже мало (лише 10 % господарств обробляє площі понад 100 га), однак існують суттєві відмінності по регіонах. Так, якщо на заході Польщі вже є чимало сільськогосподарських підприємств, які обробляють по 50–80 га, а на півдні країни їх розміри не перевищують 3–4 га, то непоодинокими є і підприємства розміром до 1 га. Однак, парадокс полягає в тому, що саме південно-східні воєводства, де розташовані найдрібніші підприємства, виробляють основну частину сільськогосподарської продукції країни. Серед польських господарств розвинена спеціалізація: наприклад, одні спеціалізуються на виробництві молока, інші – овочів. Вважається, що багатопрофільні господарства менш ефективні. Держава здійснює довготермінову політику розвитку дрібних господарств, що також розглядається ефективним засобом самозайнятості населення та вирішення соціальних проблем сільської місцевості. Програми модернізації і реструктуризації селянських господарств тривають, включно з реагуванням на глобальні виклики з врахуванням європейського досвіду⁷.

Динамічному розвитку сільськогосподарського сектора Польщі (щорічне зростання обсягів виробництва складає 20 %) сприяв вступ до Європейського Союзу (ЄС). У контексті підготовки до цієї події було розроблено Програму активізації сільської місцевості, яка передбачала важливу роль спеціалізованих інституцій, які сприяли розвитку малих господарств у сільській місцевості, підвищенню рівня життя сільського населення та розвиток соціальної інфраструктури села, а також надавали сільськогосподарським підприємцям інформацію щодо зміни правил функціонування сільськогосподарської сфери після приєднання до ЄС¹⁹¹. За роки членства в ЄС польські аграрії значно покращили свій фінансовий стан. Враховуючи те, що багато з них уже не потребують кредитів на поповнення оборотних коштів, місцеві банки все частіше видають невеликі позики навіть відносно великим господарствам¹⁹². Вагому частину отриманих прибутків польські фермери спрямовують на придбання

¹⁹¹ Rewitalizacja a odnowa wsi/ Biczowski M., Biczowska M. Analiza// Porównawcza Instrumentów Unii Europejskiej Folia Geographica Socio-Oeconomica. 2017

¹⁹² Польський досвід кредитування фермерів: використовувати чи ні? URL : http://www.kirovograd.net/economy/2013/4/12/polskii_dosvid_kredituvannja_fermeriv_vikoristovuvati_chi_ni.htm?print

земельних ділянок. Поточна вартість 1 га землі коливається у межах 25–30 тис. злотих (або 6–7 тис. євро), що в 12–14 разів перевищує ціни двадцятирічної давнини, але навряд чи можливості зростання вартості землі вичерпано (наприклад, у Голландії гектар землі коштує біля 30 тис. євро). Рентабельність польського сільськогосподарського виробництва становить близько 40–50 %. Кожен гектар у середньому забезпечує прибуток у 850–1100 євро. Водночас, дотації ЄС з розрахунку на 1 га становлять майже 250 євро. Вважається, що за результатами сезону кожен фермер з урахуванням дотацій має заробляти не менше 10 тис. євро, що гарантуватиме йому належний рівень життя. Кредитний портфель польських банків щодо позик сільськогосподарським підприємствам доволі якісний: відсоток неповернення сільськогосподарських кредитів суттєво менший за середній показник інших галузей. Частка безнадійних кредитів сільськогосподарським підприємствам складає тільки 1–2 %, що переважно пов'язано з втратою працездатності аграріями в результаті нещасних випадків. Предметом застави більшою мірою виступає земля. Польські аграрії мають декілька обов'язкових видів страхування, наприклад, обов'язкове страхування врожаю, техніки, ферми, транспорту, житлового будинку. Банки тісно співпрацюють зі страховими компаніями. За кредитами на інвестиційні цілі, що надаються на термін до 10 років, держава зобов'язується компенсувати половину відсоткової ставки. В разі пільгового кредитування сільськогосподарський виробник сплачує лише 3%, а решту суми відсоткової ставки банку повертає держава. В разі пільгового кредитування банки отримують державні кошти і розподіляють їх серед своїх відділень по воєводствам, котрі виносять рішення щодо надання позик⁹.

Досвід Польщі щодо регулювання земельних відносин у сільському господарстві доцільно врахувати у процесі завершення земельної реформи в Україні, адже європейська та світова практика нерідко вже має відповіді на запитання, які лише починають виникати у нас: регулювання ринку сільськогосподарських земель, консолідація парцельованих угідь, розвиток сільськогосподарської інфраструктури. Слід врахувати, що значні конкурентні переваги фермери Польщі та інших європейських країни отримують за рахунок прямої фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників у контексті Спільної сільськогосподарської політики (Common Agricultural Policy) ЄС. Відповідно можна сподіватися, що вступ України до ЄС дозволить вітчизняним аграріям отримати відповідні додаткові конкурентні переваги як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках.

Одним із ключових факторів успіху польського сільського господарства є полегшений доступ аграріїв до фінансів, можливість отримати кошти для поточних потреб і на розвиток виробництва. Для конкретних українських умов доцільно розробити дієву програму кредитування малих і середніх сільськогосподарських підприємств, що мають ринкову перспективу, а також упорядкувати фінансування великих аграрних компаній-холдингів, що активно розвиваються останнім часом. Важливо, щоб в обох випадках – малих і великих підприємств – йшлося про використання сучасних інноваційних технологій і

механізмів, що дозволить суттєво збільшити виробництво вітчизняної сільськогосподарської продукції. Заслуговує на увагу і те, що в Польщі справдилася модель малих та середніх сільськогосподарських господарств, а тому в Україні потрібно обережно підходити до оцінки переваг великих агропромислових холдингів, які можуть виявитися за певної ситуації на ринку компаніями-виробниками, яким бракує сировинної бази в сегменті товарів з високою доданою вартістю, передусім йдеться про тваринництво. До того ж, існує реальна загроза розвитку сільськогосподарського сектору за стратегією моноекспорту, коли спеціалізація на одній – двох культурах (наприклад, пшениці і сої) матиме вкрай несприятливі довгострокові наслідки, як у цьому переконує досвід багатьох країн Латинської Америки та Африки.

Беручи до уваги факт, що трансформацію аграрної політики України та Польщі розпочалися майже водночас у 1990-х роках, отримані наслідки відчутно відрізняються. Польща досягла вагомого зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та її експорту, а найголовніше – динамічніше розвивається виробництво продукції з високою доданою вартістю, що дозволяє розв'язувати питання зайнятості на сільського населення. Відповідно до цього, виявилася корисною підтримка дрібних фермерських господарств, що працюють на основі самозайнятості. Відносно польського досвіду можна констатувати, що державна підтримка має концентруватись на залученні інвестицій в сільськогосподарську сферу, а відповідна політика – мати довготривалий характер. Формування сільськогосподарськими підприємствами власної сировинної бази, замкнутого циклу виробництва і реалізації власної продукції, впровадження інноваційних технологій, удосконалення економічних відносин між учасниками ринку дозволить одночасно збільшити обсяги виробництва, реалізації та покращити якість продукції.

4.8. Цифровізація як рушійна сила розвитку підприємництва

Сучасна економічна реальність з кожним днем стає все більш оцифрованою, тісно переплітаючись з віртуальною. Модифікуючий характер цифрових технологій сьогодні відіграє особливу роль в розумінні економічної діяльності агентів, поведінці споживачів, конкурентної стратегії і розвитку підприємства. Дослідження цифрової економіки та цифровізації формує акцент на те, як цифрові технології і дані взаємодіють з ринковими результатами. Зокрема, економічні умови, що трансформуються цифровими даними, як правило, мають дуже низькі граничні витрати виробництва і поширення, а також більш низькі операційні витрати.

Вказані аспекти формують актуальність і дискусійність дослідження. «За оцінкою Глобального інституту McKinsey, вже в найближчі 20 років до 50%

робочих операцій в світі можуть бути автоматизовані, і за масштабами цей процес буде порівнянний з промисловою революцією XVIII-XIX ст.»¹⁹³.

Цифровізація (діджиталізація) - процес інтеграції цифрових, інформаційно-комунікаційних технологій в різні сфери суспільної та особистої життєдіяльності з наступною трансформацією об'єкта в якісно нову цифрову форму. Слід розмежовувати даний процес з оцифруванням.

Останній являє собою переклад інформації з фізичних носіїв в цифрові (електронні книги, відеокурси). Цифровізація ж - це створення нового продукту в цифровій формі (динамічний навчальний курс з мультиплікацією або інтерактивна система коментування документа)¹⁹⁴.

Найважливішими проявами цифровізації стали: поширення мережі Інтернет, моделювання та імітація в цифровому вимірі, поширення хмарних технологій (збереження знань, обробка великих масивів даних і т.п.), оцифровка різномірної інформації, Інтернет речей, мобільні технології та інше.

Термін «Цифрова економіка» був введений у праці Дона Тейпскотта «Digital Economy» 1994 року, в якому найбільш системно розкривається вплив Інтернету та цифровізації, в тому числі, на розвиток бізнесу. Він довів ефективність проникнення цифрової економіки на всі рівні управління і обґрунтував, що «цифрові технології є одним з важливих інструментів передового розвитку»¹⁹⁵.

Переконливість висновків автора обумовлена широтою охоплення, глибиною і всебічністю аналізу еволюції високих технологій. Тейпскотт наводить 10 головних моментів, які в сукупності перетворюють інформаційну магістраль в основу нової економіки. Серед цих змін - перехід від аналогової техніки до цифрової, від напівпровідників до мікропроцесорів, від централізованих обчислень до архітектури клієнт-сервер, від роздільного існування даних, тексту, зображення і звуку до мультимедіа, від спеціалізованих систем до відкритих систем та інші. Екстраполяція описаних тенденцій більш, ніж що-небудь інше, створює ґрунт для формування електронного співтовариства і переконує в неминучості і близькості перетворень.

Друга частина книги, що її названо «Як вести бізнес в Мережі», практично повністю складається з опису прикладів переходу на мережеві технології реальних організацій. Це по суті, типові case studies (опис досвіду розвитку компаній), які популярні в північноамериканській економічній школі. Як приклади фігурують як всесвітньо відомі корпорації Boeing, Federal Express, Chrysler, мережа магазинів Wal-Mart, так і невеликі фірми, що займаються PR або страхуванням життя. Характерно, що перехід на цифрові технології, незалежно від типу і розміру компаній, призводить до однакових змін: спрощується їх організаційна структура, працівники знаходять більше повноважень, скорочується

¹⁹³ McKinsey Global Institute, 2013 Access mode: www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Business%20Functions

¹⁹⁴ Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Урядовий портал. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p>

¹⁹⁵ Tapscott Don The digital economy: promise and peril in the age of networked intelligence. New York; Montreal: McGraw-Hill, 1996. xviii, 342 p.

час реакції на проблемну ситуацію. Закономірним результатом цього є зростання прибутку.

Цифрова економіка стала напрямком економічної науки, що вивчає господарську діяльність, засновану на цифровізації і використовує інформаційно-комунікаційні, цифрові технології. Основними ресурсами в ній є інформація і знання. Освоєння мережі Інтернет і формування електронної економіки почалося з електронної пошти, продовжилось можливостями передачі інформації, появою електронної комерції, інтернет-банкінгу.

У 1994 р був відкритий перший Інтернет-магазин і впроваджена перша система інтернет-банкінга. Після цього можливості Інтернету стали масштабно використовуватися підприємствами всіх галузей економіки. Все більше секторів національної економіки (фінанси, торгівля, а також машинобудування, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок, медицина, освіта та інші) долучаються до цифри.

Сучасні підприємства активно створюють власні сайти і впроваджують електронні форми ведення бізнесу. Мобільні технології істотно змінюють бізнес-моделі, оскільки різні дії з інформацією можливо здійснювати дистанційно. Смартфони є персоніфікованим багатофункціональним мережевим пристроєм. Хмарні технології дозволяють обробляти, зберігати і з легкістю оперувати величезними масивами несистематизованої інформації. У 2018 році до 60% зібраної в світі інформації зберігалось в хмарі. Вільний доступ до мережі Інтернет породжує більш ефективні форми господарської діяльності, створює додаткові канали поставок і розподілу.

Безперервне зростання користувачів мережі Інтернет, кожен з яких є потенційним споживачем, привели до адекватного зростання товарообігу електронної економіки. Сьогодні говорять про Діджитал-трансформації (цифрові трансформації) - процесі переходу підприємства на активне впровадження досягнень цифрової революції в підприємницьку діяльність.

Ключовими передумовами цифровізації підприємств є:

- цифрові виклики комунікації, в тому числі необхідність цифрового конекту з споживачами, постачальниками, партнерами, державою і іншими агентами, що формуються віртуальною реальністю;
- конкуренція з боку електронної комерції;
- використання різних платформ цифрової економіки партнерами, клієнтами та іншими агентами (поширення електронного аутсорсингу, професійні мережі, програмні мережі взаємодії економічних агентів, наприклад спільне використання ресурсів, підбір контрагентів);
- необхідність переходу на віртуальну звітність, в т.ч. заповнення податкових, фінансових форм звітів, що частково перегукується з формуванням електронного уряду.

Поєднання п'яти цифрових технологій - безпілотних автомобілів, доповненої та віртуальної реальності, великих даних, машинного навчання та мобільних обчислень - дозволить компаніям додатково заощадити в середньому більше 85 000 долл. США в розрахунку на одного співробітника. Інше ж поєднання

технологій - роботів, мобільних обчислень, безпілотних автомобілів, 3D-принтерів і машинного навчання - дозволить компаніям підвищити ринкову капіталізацію в середньому на 6 млрд дол. США¹⁹⁶.

Таким чином, розвиток підприємництва в умовах процесу цифровізації охоплює кілька аспектів, а саме електронний документообіг, електронний бізнес (автоматизація та комп'ютеризація бізнес процесів, використання мережових технологій), електронну комерцію (онлайн торгівля, онлайн транзакції і т.д.). Система електронного документообігу включає як внутрішньофірмове (між структурними підрозділами, філіями), так і зовнішнє повідомлення (з фінансовими установами, постачальниками, клієнтами, державою та інше).

Система електронного документообігу на підприємстві забезпечує:

- безпечне середовище для зберігання документів, негайний веб-доступ уповноваженому персоналу до документів незалежно від місця знаходження;
- одночасний доступ багатьох користувачів до одного і того ж документу в будь-який час;
- управління версіями документів для мінімізації невідповідностей і неточностей;
- збільшення обсягів зберігання, швидкості пошуку і зміни документів;
- скорочення потреби в папері, просторі і персоналі, пов'язаних з системою подачі паперу.

Електронний бізнес передбачає використання ІТ на основі внутрішньофірмових і корпоративних інформаційних мереж. Компанія Gartner визначила в 2014 р «цифровий бізнес» як нову модель бізнесу, що охоплює людей / бізнес / речі, масштабну глобально для всього світу за рахунок використання інформаційних технологій, Інтернету, всіх їх властивостей, припускаючи ефективне персональне обслуговування «всіх, скрізь, завжди»¹⁹⁷.

Така цифровізація робить позитивний вплив на зовнішні відносини між компаніями, партнерами, внутрішню структуру компаній. Інтернет створює ґрунт для розширення клієнтської бази, сфер безготівкового обігу, сучасних фінансових інструментів (платіжні карти і системи, мережеві системи і телекомунікації, наприклад автоматичні мережеві сервіси, мобільний додаток, робота сайту).

Важливою складовою цифровізації бізнесу є впровадження цифрових технологій в модель управління підприємством. Використання програмного забезпечення суттєво підвищує ефективність, швидкість прийняття управлінських рішень, скорочує обсяг операцій в системі менеджменту. Електронний бізнес

¹⁹⁶ Schneider Electric and Accenture Build a Digital Services Factory to Speed Development of Industrial IoT Solutions and Services. Accenture. Newsroom mainapril, 2017 URL: <https://newsroom.accenture.com/news/schneiderelectric-and-accenture-build-a-digital-services-factory-to-speed-development-of-industrial-iot-solutions-and-services.htm>

¹⁹⁷ Джулий Л.В., Емчук Л.В. Информационные системы и их роль в деятельности современных предприятий. В книге: Perspective economic and management issues Collection of scientific articles. Scientific journal «Economics and finance», «East West» Association For Advanced Studies and Higher Education. 2015. С. 130-134.

може не мати комерційну складову (державні Інтернет-системи для надання послуг з правових, медичних, навчальних питань і т.п.).

Електронна комерція передбачає такий тип ведення бізнесу, при якому всі трансакції виконуються за допомогою електронних мереж, в тому числі Інтернет. Фактично це будь-яка ділова активність, яка відбувається онлайн. Вона об'єднує: електронний обмін інформацією, електронний рух капіталу, електронну торгівлю, електронні гроші, електронний маркетинг, електронний банкінг, електронні страхові послуги.

Таким чином, цифрове підприємство - це організація, яка використовує технології в якості конкурентної переваги в своїх внутрішніх і зовнішніх операціях. Як інструмент прийняття рішень цифрове підприємство використовує необхідну ІТ-інфраструктуру, інтегруючи цифровий «психолог» контент, сформований за ключовими показниками ефективності бізнес-процесів. Для цифрового підприємства характерним є той факт, що всі важливі бізнес-процеси і процеси управління всіх рівнів реалізовані в електронній цифровій формі¹⁹⁸.

Конкурентоспроможність цифрового підприємства забезпечується за рахунок:

- оптимізації бізнес процесів, логістики й аналітики, інструментами якої стають різні програмні платформи (наприклад, business intelligence), хмарні послуги;
- зниженні трансакційних витрат, в тому числі за рахунок того, що товари доставляються безпосередньо від виробника споживачеві, виключаючи посередницьку ланку в реалізації;
- вільного доступу до широкого кола споживачів, до різного роду ресурсів, знань, що дозволяє скорочувати витрати на актуалізацію інформації про зміну споживчого попиту;
- можливості в реальному часі он-лайн здійснювати пошук, обробку і використання інформаційних баз, обмінюватися інформацією, в тому числі на основі існуючих мережевих платформ;
- глобальної присутності, тобто можливість навіть дрібним виробникам досягати глобальної присутності і здійснювати господарську діяльність в світовому масштабі незалежно від їх географічного розташування, що дає можливість оптимізувати товарні потоки;
- інформативності поточного споживчого попиту (споживчі пошукові запити також стають базисом формування електронної реклами).

Якщо раніше географічне розташування економічних агентів і ресурсів (наприклад, «доступ до ресурсів») мали істотне значення, то зараз вони замінюються параметрами «підключення до мережі» (мережевий доступ), технологічної та програмної забезпеченості. Таким чином, витрати для подолання географічних просторів замінюються в мережевій економіці на витрати підключення до мережі і на організацію ефективного мережевого доступу. Так,

¹⁹⁸ Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Урядовий портал. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p>

віддалений доступ до ресурсів вимагає наявності в них дистанційних регуляторів через мережу (ця технологія отримала назву «віртуальна присутність»).

Від цифрового потенціалу фірми залежать рівень її рентабельності, транзакційні витрати, організаційна ефективність, а, отже, і ринкові перспективи. Необхідно зазначити, що цифрові можливості стають куди більш значущими, ніж доступність сировини, наявність фінансових ресурсів або сприятливі відносини з партнерами по бізнесу. Без достовірних даних перераховані умови просто не будуть забезпечені. Впорядковані дані є ресурсом, який дозволяє постійно або протягом тривалих періодів планувати майбутні дії.¹⁹⁹

Нові моделі ведення бізнесу, мережеві структури, що ґрунтуються на колективних методах виробництва і споживання, трансформують традиційні ринкові відносини і вимагають вироблення нових рішень в галузі управління сучасною фірмою.

Виходячи з цього можна стверджувати, що завдяки цифровій економіці відбувається прискорення і спрощення процедур поширення знань в часі і просторі при одночасному скороченні транзакційних витрат.

Підводячи підсумок, слід зробити висновок про те, що цифровізація сьогодні це об'єктивно необхідний фактор і рушійна сила розвитку сучасного підприємництва. Конкурентоспроможний бізнес сьогодні - це підприємництво з серйозним акцентом на використання інноваційних цифрових технологій новими способами, такими як соціальні, мобільні, аналітичні, хмарні і кібер-рішення.

¹⁹⁹ Gates B. (1995) The Road Ahead. Harmondsworth: Penguin.

[illegible]

Наукове видання

**ГАРМОНІЙНИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ**

Колективна монографія

Під редакцією д.е.н., професора Непочатенко О.О.

Комп'ютерне верстання
Коректура

Ю.В. Улянич
Л.М. Абрамець

Підписано до друку 26.01.2021

Формат 60*84/16

Папір офсетний. Ум.арк. 13,72

Тираж 300 прим. Замовлення №131

Видавець і виготівник «Соічнський М.М.»

20300, м. Умань, вул.Тищика, 18/19

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2521 від 08.06.2006.

тел. (04744) 4-64-88, 3-51-33,

(067) 104-64-88, (093) 117-08-86,

vizavi-print.jimdo.com

e-mail: vizavi008@gmail.com